

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mateja Barbarič

Narcisizem kot poglavitna mentaliteta mladih odraslih

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mateja Barbarič

Mentorica: red. prof. dr. Mirjana Ule

Narcisizem kot poglavitna mentaliteta mladih odraslih

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

ZAHVALA

Največja zahvala gre moji mentorici profesorici doktorici Mirjani Ule. Iz srca se ji zahvaljujem za njeno strpnost, potrpežljivost ter strokovno podporo v času ustvarjanja tega dela.

Največja dela ne bi nikoli nastala brez tihih podpornikov iz ozadja, zato gre velika zahvala mojima staršema. Hvala vama za vse, kar sta žrtvovala zame. Vedita, da to ne bo nikdar pozabljeno.

Zahvaljujem se tudi mojemu prijatelju Vinku Zupančiču za njegovo sodelovanje in pripravljenost pomagati pri tem delu ter za spodbudo v trenutkih, ko je motivacija upadla.

Hvala tudi moji sestri, fantu in prijateljem, ki so mi stali ob strani v bolj skeptičnih trenutkih!

Nazadnje pa še zahvala vsem mladim odraslim – da sem lahko o vas pisala.

Narcisizem kot poglobljena mentaliteta mladih odraslih

Uvod. Nedavne analize sprememb so nakazale problematiko spreminjanja odraščanja in ustaljenih življenjskih potekov, torej opuščanje tradicionalnih poti vstopanja v odraslost. Temeljna sestavina sodobnega življenja je vse večja izbirnost življenjskih poti. Tradicionalne izbire so poznale ustaljeni red navad. Sodobna družba pa se sooča s kompleksno različnostjo izbir in obenem ponuja posameznikom le malo pomoči pri izbirah. V vsej tej kompleksnosti se pojavlja več mentalitet preživetja, ena izmed teh je tudi narcisizem, ki vzpostavlja in vzbuja terapevtsko stanje ter dobiva orise identitetne difuzije, ki postaja vse bolj samoumevna.

Metode dela. V empiričnem delu sem uporabila kombinacijo kvantitativne in kvalitativne metode. V raziskavi povezujem narcisizem s posebnostmi odraščanja in prehodov v odraslost. Te povezave sem preverila s pomočjo prevedene in prilagojene lestvice za merjenje narcisizma (NPI), ki jih uporabljata avtorja Robert Raskin in Howard Terry, in sicer sem jo izvedla na populaciji 261 mladih odraslih. Lestvici narcisizma sem dodala nekaj odprtih vprašanj o odraščanju in eksistencialnih ter demografskih vprašanjih, ki jih podajam v nalogi, da dobim nek splošen vpogled.

Raziskovalni rezultati. V svojem delu se ukvarjam z mentalitetami preživetja mladih odraslih, podrobneje z narcisistično mentaliteto preživetja. Ugotavljam, da je mogoče narcisizem sprejeti kot eno izmed današnjih poti v odraslost v sedanjih razmerah difuznih identitet. V raziskavi sem ugotovila, da pade veliko socialno podpornega dela pri reševanju različnih težav na ožje (sorodniške) mreže: prijatelje (32,4%), fanta/dekle (28,7%) in mamo (19,8%). Na statistično pomenljive razlike pri socialni opori sem naletela ob delitvi vzorca na dve skupini: na eno z bolj izraženimi narcisističnimi značilnostmi in drugo z manj izraženimi narcisističnimi značilnostmi. Slednji se bolj obračajo na mater, očeta in terapevta kot osebe z bolj izraženimi narcisističnimi lastnostmi. Če pogledamo rezultate anketirancev na splošno, lahko razberemo, da so bili odnosi med starši in njihovimi otroci čustveno podporni. Kaj pojmujejo anketirani kot mejnik odraslosti in kako gledajo nase, ali so odrasli in zakaj, sem zaradi opisne narave vprašanj v anketi prikazala kvalitativno. Razbrati je mogoče, da narcisisti sami sebe dojemajo za zelo odrasle.

Zaključek. Preučevanje prehodov v odraslost, identitetne krize in mentalitete preživetja življenja posameznika, ki sestavljajo del vsakdanjega življenja, so zanimive za sociologijo. Pomenljivo je, da se konec šolanja, ekonomska neodvisnost, vstop v zaposlitev, vstop v starševstvo pomikajo v pozna dvajseta ali v trideseta leta življenja. Posledica vseh teh sprememb je, da velikih pretresov in negotovosti ne doživlja samo odraslost in klasične institucije odraslosti, kot sta delo in družina, temveč tudi prehodi v starost. To najbolj občuti mladina, torej v obdobju mladosti. Skozi spremembe mladosti in prehode v odraslost pa se spreminjata tudi vsebina in oblika mentalitete preživetja, identitetnih kriz in iskanje socialnih opor v vnovični negotovosti, kjer je veliko implicitnih socialnih pritiskov ter veliko omejitev, življenjskih stisk in tesnobe in nevarnosti, da to vmesno stopnjo številni zamenjujejo z odraslostjo in tako vztrajajo v teh vmesnih strategijah podaljšane oziroma neskončne mladostnosti.

Ključne besede: narcisizem, individualizacija, stilizacija, mladi odrasli

Narcissism as a major mentality of young adults

Introduction. Recent analyzes changes have highlighted the problems of growing up and changing traditional life course, abandoning the traditional way of entering into adulthood. A fundamental component of modern life is increasing selectivity life paths. Traditional choices they knew fortified red habits. Modern society is faced with complex choices and diversity at the same time provides individuals with only a little help in choosing. In all this complexity, there is a combination of survival mentality, one of them is narcissism, which in turn creates and raises therapeutic status and receive lines of identity diffusion, which is becoming increasingly a matter of course.

Methods of work. In the empirical part, I used a combination of quantitative and qualitative methods. In my thesis narcissism I am associated with peculiarities of adolescence and the transition to adulthood. These links I checked with the help of the translated and adapted to measure narcissism (NPI), used by author Robert Raskin and Terry Howard, on a population of 260 young adults. Scale narcissism I added some unresolved issues about growing up and existential and demographic issues that are fed to the task, to get an overall view. I used had the following statistical methods: calculation of frequencies and percentages, calculate the percent of questions with multiple choice answers, calculating the mean values, Pearson's chi-square test, Pearson's chi-square test of equal probability, all graphs are created with MS Excel 2010 data analyzed with SPSS 21.0.

Research results. In my work I deal with mentalities survival young adults, in more detail with narcissistic mentality of survival. I note that narcissism can be taken as one of today's path to adulthood, in these circumstances, diffuse identities. In my research I have found that many falls socio-supporting part in solving various problems in the nucleus (kin) networks; friends (32.4%), boy / girl (28.7%) and the mother (19.8%). Statistically meaningful differences in social support I ran a division of a sample into two groups: one of the more salient features narcissistic and another with less expression of the narcissistic characteristics. The latter are increasingly turning to the mother, father and therapist as a person with a more pronounced narcissistic characteristics. Looking at the results of the respondents in general, it can be seen that the relationship between parents and their children emotional support. What respondents regarded as milestone of adulthood and how they see themselves, whether they are adults, and why, because I descriptive nature of the issues in the survey show identification. It can be deduced that narcissistic themselves considered to be very adult.

Conclusion. Examining the transition to adulthood, identity crisis and survival mentality of a person's life, forming a part of everyday life, they are of interest to sociology. It is significant that the end of education, economic independence, entry into employment, entry into parenthood is moving in the late twenties or thirties life. The consequence of all these changes is that major shocks, uncertainty is not only experiencing adolescence and adulthood traditional institutions, such as work and family as well as transitions in old age, but most feel young, so young adulthood. Through changes in childhood and transition to adulthood is not modify the content and form of the mentality of survival, identity crises, finding social support in re uncertainty, where many of the implicit social pressures and in the choice of a lot of limitations, life distress and anxiety and danger that this intermediate stage numerous exchanges with adulthood and so persist in these interim strategies renewed and endless youthfulness.

Key words: narcissism, individualism stylization, young adults.

KAZALO

1	UVOD	9
2	KULTURA NARCISIZMA	12
	2.1 Kaj je narcisizem?	12
	2.2 Vzrok za nastanek narcisistične osebnosti (družina in vzgoja)	13
	2.3 Narcisistična struktura osebnosti – značaj sodobnega narcisista.....	13
	2.4 Racionalizacija čustev in mišljenja	16
	2.5 Raziskovanje kulture narcisizma	19
	2.6 Narcisistična družba in zlom vere v zgodovino	20
	2.7 Sodobni narcisist in duševna samoizpolnitev	24
	2.8 Patološki narcis kot žrtev kulture potrošnje	25
3	NARCISIZEM KOT MENTALITETA PREŽIVETJA	27
	3.1 Kakšna je učinkovita mentaliteta preživetja?	27
	3.2 Analiza identitetnih statusov.....	30
	3.2.1 Zmedene identitete – identitetne difuzije	30
	3.2.2 Mladost kot psihosocialni moratorij	32
	3.3 Narcisistična osebnost kot oblika identitetne difuzije?	32
	3.4 Nekateri vidiki narcisističnega mišljenja.....	38
	3.4.1 Nekompetentnost in odtujenost	38
	3.4.2 Terapevtska klima.....	40
4	SPREMEMBE ŽIVLJENJSKIH POTEKOV IN PREHODI V	
	ODRASLOST	43
	4.1 Stilizacija življenja	43
	4.2 Pluralnost identitetnih ponudb.....	44
	4.3 Vloga individualizacije v oblikovanju identitetnih prehodov	47
	4.4 Kriza 'odrasle' identitete	48
	4.5 Izvor sodobne narcisistične odraslosti	48
	4.6 Izobraževalni moratorij ali moderna vzgoja?	49
	4.7 Mladi odrasli	50
	4.8 Novo ravnotežje moči med generacijami.....	51
	4.9 Kriza mladosti ali odraslosti?	52
5	EMPIRIČNI DEL – RAZISKAVA NARCISISTIČNEGA VEDENJA	
	MLADIH ODRASLIH	53

5.1	Opredelitev raziskovalnih vprašanj in hipotez	54
5.2	Metodologija raziskovanja.....	54
5.2.1	Raziskovalni inštrument in statistične metode	55
5.2.2	Opis vzorca.....	56
5.3	Rezultati ankete o narcisističnem vedenju mladih odraslih	56
5.3.1	Demografski podatki	56
5.3.2	Narcisistične značilnosti anketiranih	59
5.3.3	Analiza odnosa starši – otroci	61
5.3.4	Na koga se obračajo mladi 'v težavah'?	63
5.4	Vpliv narcisističnih značilnosti na odgovore anketiranih	65
5.4.1	Oblikovanje dveh skupin glede na narcisistični profil	65
5.4.2	Socialna opora in narcisizem.....	66
5.4.2	Sprejetost s strani staršev.....	68
5.4.3	Mejniki odraslosti	73
6	RAZPRAVA IN INTERPRETACIJA REZULTATOV EMPIRIČNEGA	
	DELA	81
7	SKLEP.....	87
8	LITERATURA	91
	PRILOGA	95
	Priloga A: Anketni vprašalnik.....	95

KAZALO GRAFOV

Graf 5.1:	Razdelitev anketirancev po spolu	57
Graf 5.2:	Razporeditev anketirancev po spolu.....	57
Graf 5.3:	Razporeditev anketirancev po izobrazbi.....	58
Graf 5.4:	Razporeditev anketirancev po zaposlitvenem statusu	58
Graf 5.5:	Razporeditev anketirancev po zakonskem stanu	59
Graf 5.6:	Razporeditev anketirancev po kraju bivanja.....	59
Graf 5.7:	Dve skupini respondentov glede na narcisistični profil	61
Graf 5.8:	Seštevek vedenjskega vzorca anketiranih.....	64
Graf 5.9:	Socialna opora staršev in terapevtska opora pri dveh skupinah anketiranih	66
Graf 5.10:	Sprejetost s strani staršev – drugačna osebnost	70

Graf 5.11: Sprejetost s strani staršev – narcistična osebnost	71
Graf 5.12: Ocenjevanje sebe kot mladega odraslega pri dveh skupinah.....	74

KAZALO PREGLEDNIC

Preglednica 5.1: Točkovanje narc. značilnosti respondentov	60
Preglednica 5.2: Povzetek odgovorov na vprašanje <i>V kolikšni meri veljajo spodnje trditve za odnos med teboj in tvojimi starši?</i>	62
Preglednica 5.3: Referenčne osebe v težavnih življenjskih situacijah.....	64

1 UVOD

Namen magistrskega dela je bil raziskati in predstaviti mentalitete preživetja mladih odraslih ter ugotoviti, ali je narcisizem ena izmed njih. Raziskala sem in predstavila argumente, zakaj naj bi narcisistična osebnost postala nekaj vsakdanjega in preverila (zmotne) predstave o 'posebnosti' tega tipa identitetne difuzije. Za uspešno vzdrževanje narcisizma in ostalih mentalitet preživetja se vzpostavlja in vzbuja terapevtsko stanje, ki postaja vse bolj samoumevno. Ljudje čutijo in mislijo, da je z njimi kot posamezniki nekaj narobe in da nujno potrebujejo neko obliko pomoči, pa naj bo to socialna opora bližnjih, pomoč terapevta v terapevtskem odnosu ali zatekanje v duhovno sfero. Smo res pred krizo identitete ali jo je zamenjala eksistencialna kriza?

V magistrskem delu domnevam, da so značilnosti prehodov v odraslost posledica narcisistične kulture in da se v danih razmerah narcisistična miselnost dobro prilagaja in preživi vse zahteve in negotovosti, ki so postavljene pred njo. Izhodišče ugotavljanja relevantnosti problema je analiza sprememb, ki vse bolj vznemirjajo javnost, družbene institucije in politiko tudi v Sloveniji. Gre za spreminjanje odraščanja in ustaljenih življenjskih potekov in za opuščanje tradicionalnih poti vstopanja v odraslost.

Temeljna sestavina sodobnega življenja je vse večja možnost izbire življenjskih poti. Pomenljivo je, da se konec šolanja, ekonomska neodvisnost, vstop v zaposlitev, vstop v starševstvo pomikajo v pozna dvajseta ali v trideseta leta življenja. Posledica vseh teh sprememb je, da velikih pretresov ne doživlja samo odraslost in klasične institucije odraslosti, kot so delo, družina in tudi prehodi v starost, čeprav to najbolj občuti mladina, torej ljudje v obdobju mladosti. Skozi spremembe mladosti in prehode v odraslost se spreminjata tudi vsebina in oblika temeljne identitetne krize.

Zaradi težav v temeljnih institucijah prehodov, na primer pri zaposlovanju in ekonomskem osamosvajanju, so prehodi tudi bolj tvegani in negotovi, vse to pa vpliva na način razreševanja krize identitete na prehodu v odraslost oziroma na izbiro 'mentalitete preživetja' za spopadanje z nastalimi spremembami. Prav v zvezi s tem je nastalo raziskovalno vprašanje tega magistrskega dela o narcisistični mentaliteti preživetja kot eni izmed najbolj prilagojenih oblik 'mentalitet' preživetja mladih na nastale spremembe oz. kot odgovor na poseben položaj mladih v prehodu.

Opisane spremembe nedvomno sodijo v sklop obširnejših družbenih in kulturnih sprememb, ki jih doživljajo sodobne evropske družbe. Teh procesov pa seveda tudi ne moremo videti in zagovarjati samo kot znak družbenega razvoja ali družbenega napredka. Ob vseh spremembah se poraja vprašanje, kje si mladi znotraj teh negotovosti poiščejo socialno oporo. Ali se zatekajo po pomoč k staršem, institucijam, ki nudijo 'terapevtsko' – tj. pogovorno pomoč, ali si poiščejo različne oblike religioznih opor ali še kaj drugega?

Socialni označevalci, ki so včasih omogočali prehod v odraslost so se izgubili in oblikovalo se je vmesno obdobje, ti. mladih odraslih, ki po eni strani obvaruje posameznika pred negotovostjo odraslosti, vendar ohranja tudi veliko nejasnosti pred dokončnim vstopom v odraslost. To vmesno stopnjo pa številni zamenjujejo z odraslostjo in tako vztrajajo v teh vmesnih strategijah podaljšane oziroma neskončne mladostnosti, kar povzroči, da nikoli ne odrastejo. Odrasli poskušajo ohranjati mladost, kolikor dolgo je mogoče, in to skozi videz kot tudi vedenje, da bi doživeli toliko užitkov, kot je le mogoče, in ohranili življenjske poteke ter možnosti odprte.

Posledica individualizacije in subjektivizacije mladosti je vse večja težavnost pri vzpostavljanju konsistentnih in poglobljenih identitetnih povezav za mlade ter nizka motiviranost za napor, da takšne povezave dosežejo. Ziehe iz teh značilnosti razvije teorijo o 'novem narcističnem socializacijskem tipu', ki je posledica socialnih in družbenih sprememb odraščanja.

Ta koncept označuje vedno večji kompleks narcisistične ranljivosti mladih, ki se kaže v simptomih slabitve jaza, omnipotentnih fantazijah, umikanju pred zahtevnejšimi medosebnimi odnosi itd. Ziehe trdi, da pri novem narcisizmu mladih ne gre za to, da bi bili preveč narcisistični, npr. preveč zaverovani vase, egoistični itd., temveč nasprotno, da smo premalo narcisistični.

V zadnjem desetletju so omenjene razprave o narcisizmu predvsem zaradi krize zaupanja in krize pripadanja. Hrepenenje po identiteti izvira iz vseobsegajočih občutkov negotovosti in iz želje po varnosti. Obvladuje nas dvoje. Verjamemo, da smo svobodnejši, in prepričani smo, da je mogoče le malo spreminjati, če sploh kaj, tako na individualni kot na kolektivni ravni. Kakšna je svoboda, ki ne spodbuja domišljije in tolerira

negotovost ljudi na področju preživetja?

Ključni hipotezi tega magistrskega dela sta:

Hipoteza 1: Narcisistična osebnost je ena izmed pomembnih mentalitet preživetja mladih odraslih v času negotovih življenjskih prehodov.

Hipoteza 2 je: Socialna opora in strategija preživetja se kažeta kot iskanje pomoči pri starših in drugih, pri institucijah, ki nudijo 'terapevtsko' pomoč ali iskanje religioznih opor.

Težišče magistrskega dela je na teoretski in empirični utemeljitvi hipotez. V začetnem, teoretičnem delu naloge sem uporabila deskriptivno metodo in s pomočjo analize ter komparacije temeljne strokovne literature opredelila ključne pojme magistrskega dela (spremembe v mladosti, mladi v družbi negotovosti, spremembe identitete mladih odraslih, identitetna difuzija, narcisizem kot 'mentaliteta' preživetja v nastalih spremembah).

V empiričnem delu sem uporabila kombinacijo kvantitativne in kvalitativne metode. V raziskovalnem delu narcisizem povezujem s posebnostmi odraščanja in prehodov v odraslost. Te povezave sem preverila s pomočjo prevedene in prilagojene lestvice za merjenje narcisizma (NPI¹), ki jih uporabljata avtorja Robert Raskin in Howard Terry na vzorcu dijakov. Lestvici narcisizma sem dodala nekaj odprtih vprašanj o odraščanju in eksistencialnih vprašanjih, da dobimo splošen vpogled v omenjeno tematiko.

V magistrskem delu predvidevam, da so značilnosti prehodov v odraslost posledica narcisistične kulture in da je v danih razmerah narcisistična mentaliteta poglavitna mentaliteta preživetja, ki se dobro prilagaja in preživi vse zahteve in negotovosti sodobnega časa.

---

¹ Avtorja vprašalnika sta Robert Raskin in Howard Terry (1988); uporabila bom priredbo v slovenskem jeziku; vprašalnik sestavlja 40 parov postavk tipa prisilne izbire (na primer: A – Nisem prepričan/-a, da bi bil/-a dober vodja, B – Vidim se kot dobrega vodjo). Vsak odgovor, ki se nanaša na narcisizem, je vrednoten z eno točko. Višji rezultat na vprašalniku pomeni bolj izraženo osebnostno potezo narcisizma.

2 KULTURA NARCISIZMA

2.1 Kaj je narcisizem?

Pri vpeljavi pojma narcisizem bom upoštevala številne komentarje Christopherja Lascha, ki je zaznamoval obdobje od šestdesetih do devetdesetih let prejšnjega stoletja. Kot eden izmed vodilnih ameriških intelektualcev in družbenih kritikov je v svojem delu *Kultura narcisizma* pomembno oblikoval koncept razumevanja družbenih sprememb v preteklosti in deloma v prihodnosti. Zaradi verodostojnosti avtorja je upravičeno obširneje navajati njegove argumentacije in razmišljanje glede teme, ki jo obravnavam.

»Lasch najprej poudarja nujnost teoretske natančnosti pri uporabi koncepta narcisizma, saj je pojem zelo dovzeten za moralistično napihovanje« (Lasch 2012, 53).

Konvencionalna kritika narcisizem zamenjuje z egoizmom in ga enači s sebičnostjo (Lasch 1990a, 355–356), vendar pa to enačenje sodobnega narcisizma z vsem sebičnim ter neprijetnim pri ljudeh zgolj otežuje razumevanje zgodovinske specifičnosti in ne pridobimo prav ničesar, če postane narcisizem preprosto metafora za človeškost (Lasch 2012, 53–54).

Da bi razumeli sodobni narcisizem kot družbeni in kulturni pojav, se je po avtorjevem mnenju najprej treba seznaniti z zelo obsežno klinično literaturo o tej temi. »V klinični literaturi je pojem narcisizma več kot zgolj metaforični izraz za zatopljenost vase« (Lasch 2012, 57).

Nova teorija narcisizma temelji na Freudovem spisu o narcisizmu² (Lasch 2012, 57), v katerem je Freud podal dva koncepta narcisizma: »Prvi koncept je narcisizem povezoval z ljubeznijo do sebe, odtegnitvijo libidinalnega interesa z zunanjega sveta, drugi pa je očitno predvideval stanje duševnosti, ki je še pred kakršnim koli zavedanjem o objektih, ločenih od jaza« (Lasch 2012, 276). Koncept, ki ga obravnava prvega, poimenuje

---

² Lasch tu najverjetneje govori o Freudovem spisu *Vpeljava narcizma* iz leta 1914, v katerem naj bi Freud sistematično predstavil pojem narcisizma, čeprav ta koncept omenja tudi že v predhodnih delih, pa tudi kasneje ga še nekoliko preoblikuje. Spis je bil v slovenskem prevodu objavljen v zbranih Freudovih zapisih *Metapsihološki spisi*, Studia humanitatis, Ljubljana 2012.

sekundarni oziroma patološki narcisizem, kjer gre za 'inkorporacijo grandioznih objektov kot obrambo zoper občutke tesnobe in krivde' (Lasch 2012, 57). Narcisizem je psihična tvorba, ki se pojavi, ko se zavrnjena ljubezen obrne nazaj proti jazu kot sovraštvo (Lasch 2012, 57), zato narcisizem ni ljubezen do samega sebe, ampak je pravzaprav obrambni mehanizem zoper agresivne vzgibe (Lasch 2012, 53).

2.2 Vzrok za nastanek narcisistične osebnosti (družina in vzgoja)

Sodobne družbene okoliščine so spremenile družinsko življenje in vzorce socializacije ter preoblikovale institucijo družine, ki oblikuje temeljno strukturo osebnosti. Starši si prizadevajo z družino ustvariti zatočišče pred zunanjim svetom in pri tem sledijo vsiljenemu idealu družinske solidarnosti in starševstva. To poskušajo doseči s pomočjo tehnik, ki izhajajo iz organiziranega aparata družbenega nadzora, predvsem s pomočjo tehnik iz sociologije dela, kadrovskega upravljanja in otroške psihologije. Namesto spontanega čustvovanja ustvarjajo videz solidarnosti, nekakšno ritualizirano povezanost brez prave vsebine, s čimer pa otroku ne morejo dati pravega občutka varnosti (Lasch 2012, 207).

2.3 Narcisistična struktura osebnosti – značaj sodobnega narcisista

Poznavalci sodobne kulture menijo, da v sodobni družbi vladajo vrednote 'onega', ki jih povezujemo z neomejenim zadovoljevanjem lastnih potreb. Vendar Lasch to interpretacijo nekoliko preoblikuje v eni pomembni podrobnosti: »Spremenjene razmere v družinskem življenju namreč ne vodijo v 'slabljenje nadjaza', temveč v spreminjanje njegove vsebine« (Lasch 2012, 209).

Neuspeh staršev, da bi predstavljali otroku vzor discipliniranega samoobvladovanja oziroma da bi otroka obvladali, ne vodi v to, da bo otrok odrasel brez nadjaza, pač pa spodbudi razvoj strogega in kaznovalnega nadjaza. V takih razmerah nadjaz temelji na arhaičnih podobah staršev, ki so zlite z grandioznimi podobami sebe. Namesto da bi nadjaz sestavljal identifikacije s starši, le-ta sestoji iz introjekcij staršev.

Nadjaz posameznika se v tem primeru vse bolj napaja iz primitivnih otroških fantazij o starših, fantazij, ki so nabite s sadističnim besom, namesto da bi izhajale iz ponotranjenih

idealov jaza (Lasch 2012, 30). Takšen nadjaz, kot smo ga opisali, je strog in kaznovalen, saj jazu vsiljuje pretirano visoka merila za doseganje slave in uspeha ter ga vsakokrat, ko jih ne doseže, kaznuje z neusmiljeno okrutnostjo. Ta divja jeza nadjaza, s katero se kaznuje za neuspehe, dokazuje, da nadjaz večji del svoje energije črpa iz agresivnih gonov v onem (Lasch 2012, 209–210). »Nadzor nad delovanjem nadjaza tako prevzamejo njegove nezavedne in iracionalne prvine« (Lasch 2012, 30). Nove družbene okoliščine »nadjaza niso ukinile, temveč so zgolj okrepile zavezništvo med nadjazom in Tanatosom – to čisto kulturo gona smrti, kakor jo je imenoval Freud, ki v jaz usmerja hudournik silovite, neizprosne kritike« (Lasch 2012, 210).

Lasch v delu *The minimal self* (1984)³ dokazuje, da obstoječi družbeni dejavniki pospešujejo obrambno krčenje jaza (Lasch 1990a, 355), ki se pod težo pritiskov skrči zgolj na obrambno jedro, oboroženo proti nadlogam sodobnega vsakdanjega življenja, kajti čustvena uravnovešenost zahteva od posameznika najmanjši možni jaz (Lasch 1990a, 353).

Posamezniki s takšno psihično strukturo, torej tisti, ki imajo slabo razvit osebni jaz in hkrati močen obrambni mehanizem, so vse pogostejši primeri pacientov, ki iščejo psihiatrično obravnavo. A pri tej novi vrsti mejnih pacientov se psihiater ne srečuje z ostro zarisanimi simptomi, temveč pacient »toži o nejasnem, medlem nezadovoljstvu z življenjem in občuti svoj amorfní obstoj kot jalov in brezciljen. Opisuje subtilno zaznane, vendar vseprežemajoče občutke praznine in depresivnosti, silovita nihanja v samospoštovanju in vsesplošno nezmožnost spoprijemati se z življenjem.« (Lasch 2012, 58) Sodobnega narcisista mučita nemir in nezadovoljstvo, preplavljajo ga depresivna razpoloženja in hrepenenje po nadomestnih zadovoljitvah. Četudi svoje vsakodnevne aktivnosti opravlja brez težav, se mu nemalokrat zdi, da se mu sreča neprestano izmika ter da življenja ni vredno živeti (Lasch 2012).

Človekovi glavni zavezniki v boju za umirjenost so postali terapevti, na katere se zanaša, da mu bodo pomagali doseči današnji ekvivalent odrešitve, tj. duševno zdravje (Lasch 2012, 31). Današnji človek se k tem terapijam obrača z namenom, da bi našel smisel in cilj življenja, tisto torej, za kar bi bilo vredno živeti (Lasch 2012, 124).

---

³ Delo *Minimalni jaz* je v slovenskem jeziku izšlo zgolj v delnem prevodu v reviji *Anthropos*.

Tudi uveljavitev terapevtske ideologije (predvsem v medicini in psihiatriji), ki preveva sodobno družbo, izvablja iz posameznikov določen narcisistični odziv (Lasch 2012, 70). Sodobna kapitalistična družba iz posameznikov izvablja narcisistične poteze na številne načine, a predvsem to počne z ustvarjanjem vseh mogočih vrst odvisnosti: birokratske odvisnosti, odvisnosti od tehnologij ter tudi odvisnosti od terapij in svetovanj. S tem ljudem otežuje odraščanje, saj se vse težje pomirijo s strahovi iz zgodnjega otroštva (Lasch 2012, 267–268).

Bolj ko postajajo terapevtska stališča in prakse splošno sprejeti, bolj se počutijo ljudje nesposobni prevzeti odgovornosti odraslega življenja, zato postajajo odvisni od take ali drugačne oblike medicinske avtoritete. Psihološki izraz te odvisnosti je narcisizem. Narcisizem se v patološki obliki poraja kot obramba zoper občutek nemočne odvisnosti v zgodnjem otroštvu, ki se mu skuša zoperstavljati s 'slepim optimizmom' in grandioznimi iluzijami lastne samozadostnosti. Ker moderna družba podaljšuje izkušnjo odvisnosti vse tja v odraslo življenje, s tem spodbuja blažje oblike narcisizma pri ljudeh, ki bi z razvijanjem delovnih in starševskih kompetenc sicer lahko sprejeli neizogibne omejitve osebne svobode in moči – omejitve, ki so lastne sami človeškosti. (Lasch 2012, 266–267)

Problematičnost teh oblik odvisnosti je v tem, da pri posameznikih povzročajo občutke nemoči in opeharjenosti (Lasch 2012, 284). Terapevtsko razmišljanje in naravnost utrjujeta »[...] predstave o normativnem postopku psihosocialnega razvoja človeka« (Lasch 2012, 70). Takšen normativni ideal spodbuja misel, da je prav vsak najmanjši odklon od norme že patološkega izvora, zato še dodatno spodbuja posameznikovo tesnobno samoopazovanje (Lasch 2012, 70). V 19. stoletju so na osebnost začeli gledati kot na enkratni in neponovljivi izraz posameznih značajskih potez, v duhu tega razumevanja pa zunanji videz hkrati nehote izraža tudi notranjega človeka (Lasch 2012, 117).

Omenjena odkritja o osebnosti in neprostovoljnem izražanju le-te imajo čisto praktične posledice za navadnega človeka v njegovem vsakdanjem življenju. Biti mora odličen poznavalec predvsem lastnega nastopanja, pa tudi nastopanja drugih, ker pridobiva

predstavljanje samega sebe status trgovskega blaga zaradi razvrednotenja dela, zaradi česar so znanje, spretnosti in usposobljenost vse manj pomembni za doseganje materialnega uspeha. Sodobni človek je tako postal ujetnik samozavedanja, ki ustvarja nove oblike nelagodja in tesnobe (Lasch 2012, 117–119).

Zavzetost za zunanji videz spodbujata tudi sodobna oglaševalska industrija in množična potrošnja, ki v posamezniku bolj vzbujata dvom vase, ne pa da bi mu omogočila zadovoljevanje lastnih potreb. Potrošniško oglaševanje si prizadeva potrebe ustvarjati, ne pa jih zadovoljevati. To poraja bridko nezadovoljstvo posameznika nad tem, kar ima, in mu povzroča nove tesnobe, kot so samopodcenjevanje in samoprezir (Lasch 2012, 212).

Opisana psihična struktura sodobnega narcisističnega posameznika pa ima svoje implikacije tudi v medosebnih odnosih. Narcisist nenehno išče potrdila o naklonjenosti, ljubezni in podpori drugih, hkrati pa ga neprestano muči dvom o iskrenosti drugih ljudi. Takšna strategija urejanja medosebnih odnosov ima zaradi notranje negotovosti rušilne vplive v odnosih z drugimi (Ule 2012, 291).

2.4 Racionalizacija čustev in mišljenja

Realnost vsakdanjega življenja je intersubjektivna. Gre za svet, ki ga delimo z drugimi. Preko neposrednega stika doživljamo drug drugega in izoblikujemo določene vzorce – tipizacijske sheme, po katerih se ravnamo (Berger in Luckman 1989). Sodobne družbene razmere ustvarjajo zapleteno mrežo medosebnih odnosov in posameznike silijo, da v urejanju odnosov vse stavijo zgolj na družbene spretnosti (Lasch 2012, 30). V 19. stoletju so se dosežki in uspeh merili glede na abstraktni ideal discipline in samoodrekanja, na prehodu v 20. stoletje pa je uspešnost postala odvisna od moči volje, samozaupanja, energije in podjetnosti (Lasch 2012, 80). »Na mesto prizadevanja, da bi presegli prejšnjo generacijo in poskrbeli za naslednjo, je stopilo nekakšno rivalstvo med brati in sestrami« (Lasch 2012, 80). Zmaga nad tekmeci je postala edino, kar je posamezniku še moglo dati občutek samospoštovanja (Lasch 2012, 81). »Obvladovanje medosebnih odnosov je tako postalo ključna prvina pri samouveljavljanju« (Lasch 2012, 80).

Psihološka manipulacija v medosebnih odnosih ni prisotna zgolj na področju dela, temveč se razširja na celotno življenje posameznika in ga obvladuje (Lasch 2012, 89). Ali bo

človek samega sebe cenil in spoštoval, je odvisno od priznanja in odobravanja drugih. Vendar tisto, kar vzbuja priznanje in odobravanje drugih, niso posameznikova dejanja, ampak njegove osebne lastnosti. Pravzaprav si ljudje ne želijo biti cenjeni, pač pa občudovani; namesto spoštovanja si želijo zavidanja drugih (Lasch 2012, 82).

Čeprav je narcisist zaradi potrebe, da bi bil občudovan, odvisen od drugih ljudi, kljub temu te ljudi, ki jih uspe zmanipulirati, zaničuje (Lasch 2012, 118). Ker tako razvrednoti soljudi, s tem osiromaši svoje osebno življenje in krepí subjektivno občutenje praznine. Fromm bi temu rekel odtujitev. "Odtujitev, ki jo najdemo v moderni družbi, je skoraj popolna; prodrla je v odnos človeka do njegovega dela, v stvari, ki jih troši, v državo, v soljudi in v človeka (Fromm 2004, str. 22).

Etika samoohranitve in psihičnega preživetja tako ne izhaja zgolj iz nestabilnih družbenih razmer, ki smo jih opisali v prejšnjem poglavju, temveč tudi iz subjektivnega doživljanja praznine in izoliranosti. V pozornosti, ki mu jo namenjajo drugi, vidi narcisist odsev lastnega grandioznega jaza, s čimer premaguje negotovost, ki jo povzroča njegova navidezna osvobojenost od družinskih vezi in institucionalnih omejitev (Lasch 2012, 61). Hkrati pa je prav to isto rahljanje družbenih vezi odraz narcisistične obrambe pred čustveno odvisnostjo, s tem pa sodobna družba ustvarja posameznike, ki so po svojem bistvu antisocialni (Lasch 2012, 73).

Takšna osebna drža odraža prepričanje, da zavist in izkoriščanje prevladujeta celo v najbolj intimnih odnosih. Lasch pojasnjuje, da so zaradi »strahu pred čustveno odvisnostjo v kombinaciji z manipulativnim, izkoriščevalskim pristopom v medosebnih odnosih [...] ti odnosi obenem plehki, površinski in globoko nezadovoljujoči« (Lasch 2012, 61). Tako niti zasebno življenje človeku ne more več ponuditi zatočišča pred zunanjim svetom (Lasch 2012, 88). »Prav nasprotno, zasebno življenje prevzame prav tiste lastnosti anarhičnega družbenega reda, pred katerim naj bi nudilo zatočišče« (Lasch 2012, 47).

Ker so ljudje nezadovoljni z medosebnimi odnosi, jim gibanja za samopomoč svetujejo, naj v ljubezen in prijateljstva ne vlagajo preveč in živijo za trenutek (Lasch 2012, 47). Podobne nasvete dajejo tudi terapevti, ki 'ljubezen' in 'smisel' razlagajo preprosto kot izpolnitev človekovih čustvenih zahtev, kajti pojmovanje ljubezni kot požrtvovalnosti in

smisla, kot podrejanja nečemu višjemu, se zdi terapevtski naravnosti zatiralsko ter nevarno zdravju in dobrobiti posameznika. Osvoboditi človeštvo takšnih zastarelih pojmovanj, je postala naloga tistih, ki duševno zdravje enačijo z odpravo zadržkov in s takojšnjo zadovoljitvijo slehernega vzgiba (Lasch 2012, 31–32). S tem pa v resnici le stopnjujejo bolezen, ki naj bi jo pravzaprav zdravili (Lasch 2012, 50). Kajti to so prav tiste okoliščine, ki so krizo medosebnih odnosov sploh ustvarile (Lasch 2012, 47).

Nove terapije na ta način zamegljujejo družbeni izvor trpljenja, ki ga ljudje zmotno doživljajo povsem osebno. »Realni svet se namreč kot svetloba skozi prizmo lomi v družinskih in osebnih izkustvih, ki obarvajo naše dojemanje sveta. Doživetja notranje praznote, osamljenosti in nepristnosti nikakor niso [...] brez družbene vsebine« (Lasch 2012, 46). Izhajajo namreč iz razmer, podobnih vojni, sestavljeni iz nevarnosti in negotovosti ter izgube upanja v prihodnost (Lasch 2012, 46–47). »Naša družba, ki nikakor ne spodbuja zasebnega življenja na račun javnega, je globoka in trajna prijateljstva, ljubezenske in zakonske zveze napravila vse manj dosegljive« (Lasch 2012, 50).

V nestanovitnem in nepredvidljivem svetu se zdijo dolgoročne obveze in čustvene zveze ljudem tako tvegane, da se vedno težje odločajo zanje (Lasch 1991, 321).

A navkljub težavnosti teh odnosov ljudje vseeno pripisujejo medosebnim odnosom, še predvsem partnerskim odnosom, velik čustveni pomen. Spolnost se je osvobodila odvisnosti od reprodukcijske funkcije in mnogi trdijo, da naj bi to ljudem omogočalo, da erotično življenje vrednotijo samo po sebi. Lasch takšno pojmovanje zavrača in trdi, da je le utvara. Kult intimnosti namreč prikriva naraščajočo obupanost, saj je intimnost sama postala bežnejša kot kadar koli prej. To še dodatno krepi željo po tesnih medosebnih stikih, ki pa so zato močno obremenjeni s čustvi (Lasch 2012, 219–220). Emocionalna nenavezanost je s progresivno ideologijo nezavezujočih razmerij in ležernega seksa povzdignjena v vrlino (Lasch 2012, 233), po drugi strani pa ljudje od seksualnosti pričakujejo zadovoljitev vseh svoji čustvenih potreb (Lasch 2012, 227).

Medosebni odnosi so v sodobni družbi postali izjemno tvegani predvsem zato, ker ne dajejo nobenega zagotovila več za trajnost (Lasch 2012, 232). Sodobni narcisist se intenzivnim medosebnim odnosom, ki od njega terjajo močna čustva, izogiba (Ule 2012, 292), kar je zgolj še ena od sodobnih 'strategij preživetja', kajti čustvena svoboda naj bi

posameznika obvarovala pred nevarnostmi, ki jih prinaša zблиževanje (Lasch 1991, 323). Želi si, da bi se osvobodil do te mere, da bi dosegel hladno neprizadetost onkraj čustev in prerasel odvisnost od drugih (Lasch 2012, 235). »Želi si brezbržnosti do medčloveških odnosov in kar do življenja samega« (Lasch 2012, 235).

2.5 Raziskovanje kulture narcisizma

Za boljše razumevanje narcisistične mentalitete preživetja moramo skozi krajšo zgodovinsko družbeno analizo razvoja koncepta narcisizma. Avtoriteta na tem področju je Christopher Lasch, ki izhaja iz teze, da vsaka družba v posamezniku reproducira svojo kulturo skozi njegovo osebnost (Lasch 2012, 55), s tem pa oblikuje svojevrsten tip osebnosti, ki ustreza zahtevam prav te kulture (Lasch 2012, 273).

Avtor se nadalje opira na trditev, da »vsaka doba razvije svojstvene oblike patologije, ki v pretirani obliki izražajo njeno temeljno značajsko strukturo« (Lasch 2012, 63), iz česar sledi, da lahko s preučevanjem psiholoških značilnosti posameznika preučujemo značilnosti družbe (Lasch 2012, 63). »'Psihoza', je zapisal Jules Henry, 'je končni rezultat vsega, kar je v neki kulturi narobe'« (Lasch 2012, 55). Avtor želi povedati, da povsem običajni ljudje v sodobni družbi kažejo mnoge osebnostne poteze, ki se v skrajnejši obliki pojavljajo pri patoloških osebnostih (Lasch 2012, 274). Tako lahko povezavo med družbo in posameznikom oziroma kulturo in osebnostjo najbolje pojasni psihoanaliza, s tem ko skrbno preučuje posameznike (Lasch 2012, 55–56). Lasch pravi, da kdor »hoče razumeti sodobni narcisizem kot družbeni in kulturni pojav, se mora torej najprej seznaniti z vse obsežnejšo klinično literaturo o tej temi« (Lasch 2012, 56). Študije o motnjah osebnosti slikajo tip osebnosti, ki bi ga morali, sicer v blažji obliki, nemudoma prepoznati tudi opazovalci sodobne kulturne scene (Lasch 2012, 59), zato želi Lasch poiskati s preučevanjem kliničnih opisov narcisističnih motenj značilnosti tipične strukture osebnosti sodobne zahodne družbe (Lasch 2012, 274). S pojmom narcisizma želi ponuditi način za razumevanje psihološkega učinka sodobnih družbenih sprememb, kajti zdi se, da prevladujoče družbene okoliščine izvabljajo iz posameznikov narcisistične lastnosti, ki so v različni meri prisotne v vsakem človeku (Lasch 2012, 72). »Patološki narcisist namreč na globlji ravni razodeva prav tiste strahove, ki so v milejši obliki postali običajni v vsakodnevnih stikih« (Lasch 2012, 118). Lasch meni, da se posamezniku narcisizem ponuja kot najboljši način za obvladovanje napetosti in tesnob sodobnega življenja (Lasch

2012, 274), saj potrošniška kultura povzdiguje in slavi mnoge narcisistične značajske poteze, zato so posamezniki z narcisističnimi značajskimi potezami lahko v sodobni družbi tudi zelo uspešni (Ule 2012, 293). Sodobna zahodna družba je narcisistična v dvojnem smislu. Čeprav ljudje z narcisistično osebnostjo niso nujno najštevilnejši, igrajo v sodobnem življenju zelo vidne vloge (npr. zvezdniki) in se nemalokrat povzpnejo na najpomembnejše oziroma vodilne položaje v raznih gibanjih in tudi v poslovnih korporacijah, političnih organizacijah in državnih birokracijah. Poleg tega pa poskuša sodobna kapitalistična družba s tem, da postavlja narcisiste v ospredje, izvabiti narcisistične poteze tudi iz vseh drugih (Lasch 2012, 267).

Ljudem strategije narcističnega preživetja danes ponujajo pod pretvezo poskusa osvoboditve izpod represivnih življenjskih okoliščin preteklosti, s tem pa sprožajo kulturno revolucijo, ki reproducira prav tiste najslabše lastnosti propadajoče civilizacije, ki naj bi jo domnevno kritizirala (Lasch 2012, 14).

Z avtorjem se lahko strinjamo, imamo lahko manj agresivno mnenje. Zagotovo se pa današnja družba vidno razlikuje od družbe pred leti, kar se nedvomno nanaša tudi na sociološke prehode v odraslost in to z razlogom: mladi podaljšujejo obdobje izobraževanja in se izmikajo trgu dela, po drugi stani imajo težave z redno zaposlitvijo, ki bi jim lahko prinesla zanesljiv materialni status. Stopnja nezaposlenosti med mladimi je večja kot v preteklosti, zaposlitve pa niso zanesljive, saj jih veliko konča v prekarnih oblikah zaposlitve. Take razmere nedvomno vplivajo na razmere mladih v družbi.

2.6 Narcisistična družba in zlom vere v zgodovino

Lasch pojmuje razvrednotenje preteklosti kot najpomembnejši simptom kulturne krize, o kateri govori v svojem delu *Kultura narcisizma* (1979). Opira se na zgodovinsko izkušnjo, da bi podal opis sedanjega stanja. Pravi, da »če si namreč поблиže ogledamo zanikanje preteklosti, ki je na prvi pogled sicer napredno in polno optimizma, se izkaže, da pravzaprav uteleša obupanost družbe« (Lasch 2012, 16). Občutek nepomembnosti zgodovine priznavajo tudi mnogi zgodovinarji sami, ki so nekoč verjeli, da se ljudje učijo iz preteklih napak. »Zdaj, ko je prihodnost videti težka in negotova, se zdi preteklost nepomembna celo tistim, ki njenemu preučevanju posvečajo svoja življenja« (Lasch 2012, 12). Zlom vere v zgodovino ponazarja zlom liberalne kulture in kaže na nove

družbene okoliščine (Lasch 2012, 12).

Sodobna potrošniška družba si nikakor ne more predstavljati, da bi lahko bilo življenje v preteklosti v katerem koli pogledu boljše od sodobnega življenja, ker je iz 'nostalgije' napravila tržno blago kulturne menjave. To pomeni, da so ljudje začeli preteklost enačiti z zastarelimi slogi potrošnje, opuščeni modnimi smernicami in nazori ter jo tako naredili trivialno. V tej situaciji je vsako sklicevanje na preteklost, v kakršni koli resni razpravi o sodobnih okoliščinah, razumljeno kot izraz nostalgije in kot tako nevedno resne obravnave (Lasch 2012, 15). Takšen pogled na preteklost Lasch zavrača, saj preteklost vidi kot psihološko zakladnico, iz katere črpamo rezerve, nujno potrebne za soočanje s prihodnostjo. Izhaja iz zgodovinske izkušnje, da so mnoga gibanja v preteklosti svojo moč in oporo črpala iz mita o zlati dobi v daljni preteklosti oziroma iz spomina nanjo. To spoznanje pa potrjuje tudi psihoanaliza, ki drage spomine pojmuje kot nujno psihološko oporo človeku v zreli dobi (Lasch 2012, 16). Dejstvo, da je narcisistu za preteklost prav malo mar, lahko pripišemo temu, da ga tudi prihodnost ne zanima (Lasch 2012, 15). Stanje, katerega najpomembnejša značilnost je izguba zaupanja v prihodnost, je že od nekdaj značilno za revnejši sloj prebivalstva, v sodobnosti pa je postalo vsesplošno razširjeno. Ljudje so prisiljeni živeti za sedanjost in pesti jih skrajna zaskrbljenost za osebno preživetje (Lasch 2012, 91). Mnenje navadnega človeka o obetih za prihodnost nam lahko potrdi vtis, da sodobni svet pričakuje 'prihodnost brez upanja' (Lasch 2012, 13).

Današnje čase so pogosta mnoga opozorila pred naravnimi nesrečami, slutnje zla in napovedi različnih katastrof, ki dajejo občutek konca (Lasch 2012, 21). Poljubno poročanje o teh dogodkih, kjer današnja kriza nima nobene povezave z možno jutrišnjo, »krepi občutek zgodovinske diskontinuitete (Lasch 2012, 91). To stanje družbene realnosti, kjer je grozeča katastrofa postala vsakodnevna skrb, ki je tako običajna, da se nihče več ne ukvarja s tem, kako bi jo bilo sploh še možno preprečiti, usmerja ljudi v to, da se ukvarjajo s strategijami preživetja (Lasch 2012, 22), kajti »ko pride čas težav, se vsakdanje življenje spremeni v vajo preživetja« (Lasch 1990a, 353). »Današnje družbene okoliščine spodbujajo preživetveno mentaliteto [...]. Ljudje ne sanjajo več o tem, da bi težave premagali, temveč si jih želijo samo še preživeti. [...] Cilj je preteči progo s čim manj težavami in bolečinami« (Lasch 2012, 71).

Beseda 'preživetje' ima danes mnogo različnih pomenov, pogosto pa se uporablja za opisovanje občutja, »da smo vsi preživeli neko temačno obdobje in se pojavili na drugem koncu vélike zgodovinske ločnice«⁴ (Lasch 1990a, 361). »Naše dožemanje ne le preteklosti in prihodnosti, temveč tudi sedanjosti, je obarvano z novo zavestjo o skrajnostih« (Lasch 1990a, 362). Ljudje sami sebe zato dojemajo kot preživele ali kot žrtve ali pa potencialne žrtve (Lasch 1990a, 361). Splošno mnenje, da živimo v nevarnem svetu, zbuja v ljudeh prepričanje, da so na nek način zgolj žrtve dogodkov, nad katerimi nimajo nadzora (Lasch 1990a, 362). Ljudje izkušajo življenje v svetu velikih organizacij in korporacij, kot da drugi brez privolitve njih samih razpolagajo z njihovimi življenji, to pa jih oropa sposobnosti, da bi nase prevzeli odgovornost za odločitve, ki vplivajo na njihova čustva (Lasch 1990b, 264). Takšno prepričanje jim onemogoča, »da v življenju ne bi igrali le vlog žrtve in preživelega, ampak še kako drugo« (Lasch 1990b, 264).

Lasch pojasnjuje, da ker sta ideja o preživetju in ideja o žrtvovanju na napačen način pripisani nezgodam vsakdanjega življenja (Lasch 1990a, 362) in ker je moderno življenje nasploh dojeto kot niz ekstremnih situacij (Lasch 1990b, 261), privzema sodobno življenje nekatere značilnosti, ki so tipične za »reakcije na ekstremne situacije: naše perspektive omejujemo le na takojšnje ukrepe, ki jih zahteva preživetje; postajamo ironični opazovalci samih sebe, osebnostno pa vedno bolj nestanovitni; naših čustev se polašča mrtvilo« (Lasch 1991, 321).

Zaradi izgube upanja v prihodnost se poraja življenjska usmerjenost živeti zase, ne za prednike ali potomstvo, živeti za trenutek in se osredotočati le na lastno uspešnost. Takšen svetovni nazor postavlja v središče zgolj 'jaz' ter za edino dobro in sploh pomembno šteje duševno samoizpolnitev (Lasch 2012, 22–25). Poznavalci sodobne kulture menijo, da je družba, v kateri so imele vodilno vlogo vrednote 'nadjaza', ki je bila povezana s samoobvladovanjem in samoodpovedovanjem, prešla v družbo, v kateri se uveljavljajo vrednote 'onega', povezane z neomejenim zadovoljevanjem lastnih potreb (Lasch 2012, 209).

---

⁴ Tu Lasch meri na drugo svetovno vojno, to izkušnjo »množičnega morilstva dvajsetega stoletja« (Lasch 1990a, 361). Njen »rezultat je bilo množično žrtvovanje ljudi« (Lasch 1990a, 362). Ta izkušnja naj bi zavest ljudi obtežila z bremenom »védenja, ki je bilo prejšnjim dobam vsaj neznano, če ne že popolnoma nepojmljivo: spoznanje, da bi sicer razumni človek, če bi mu to bilo pogodu, iztrebil cele populacije« (Lasch 1990a, 361).

Lasch pojasnjuje občutenja sodobnih posameznikov:

Kadar postaja prihodnost negotova in grozeča, samo norci prelagajo na jutri zadovoljstvo, ki ga lahko užijejo že danes. Korenit preobrat v našem občutku časa je spremenil delovne navade, vrednote in pojmovanje uspeha. Na mesto samoizpolnitve kot cilja zemeljskega obstoja je stopila samoohranitev. (Lasch 2012, 75)

Etika samoohranitve se je izoblikovala v daljšem časovnem obdobju; iz prvotne protestantske delovne etike se je postopoma preoblikovala v etiko osebnega preživetja. Protestantska delovna etika je skladno z mitom o kapitalistični podjetnosti razumela varčnost in marljivost kot ključ do materialnega uspeha in duhovne izpolnitve. Zadovoljitev je bila preložena v prihodnost, kar je posamezniku hkrati nudilo zadovoljstvo in tudi neizčrpen vir dobička. Dokler so bili kolektivni obeti za prihodnost videti svetli, so protestantske vrline lahko navduševale ljudi, vendar pa v času zmanjšanih pričakovanj ne prepričajo več (Lasch 2012, 74–76).

Za narcisistično družbo je značilen iracionalen strah pred starostjo in smrtjo, kajti v družbi, ki kaže tako malo zanimanja za prihodnost in s tem za naslednje generacije, strah pred smrtjo in želja po večnem življenju pridobivata mnogo večjo moč kot nekdanj. Ker narcisista prihodnost ne zanima, tudi ne stori ničesar za to, da bi si priskrbel tradicionalne utehe starosti, izmed katerih je najpomembnejša zavest, da bodo njegovo delo nadaljevali prihodnji rodovi. Misel, da živi še naprej skozi svoje potomstvo oziroma prihodnje generacije, spravi posameznika z dejstvom, da se bo moral sam umakniti. Ker pa starejša generacija sebe ne doživlja več tako, da bi nesmrtnost dosegla v svojem potomstvu, se mladim ne more spodobno umakniti, zato se ljudje oklepajo utvare mladosti tako dolgo, kolikor je le možno (Lasch 2012, 243–245).

Tako prekinjen občutek zgodovinske kontinuitete botruje občutku odvečnosti ljudi srednjih in starejših let ter hkrati tudi želji po podaljšanju mladosti (Lasch 2012, 248). Lasch pravi, da ko »ljudje niso več sposobni razviti zanimanja za življenje na zemlji po svoji smrti, si začnejo želeči večno mladost« (Lasch 2012, 245). Vzrok za prisotnost kulta mladosti v sodobni družbi pa ne gre iskati zgolj v družbenih okoliščinah, ampak lahko njegovo prisotnost pojasnimo tudi preko psihične strukture narcisistične osebnosti. (Lasch 2012, 244).

2.7 Sodobni narcisist in duševna samoizpolnitev

Lastnosti, ki jih v Nelagodni sodobnosti Charles Taylor izpostavlja kot tri glavna nelagodja današnje kulture, bi lahko pripisali profilu narcisistične osebnosti. Te lastnosti so: individualizacija, instrumentalni razum in pomanjkanje svobode. Individualizem predstavi kot zavzemanje posameznika za lasten način življenja, iskanje smisla znotraj lastnih razumskih okvirov. Značilna poteza današnje družbe je tudi instrumentalni razum. Gre za to, da smo ljudje za doseganje svojih ciljev pripravljene groteskni izračunavanj, preračunljivih dejanj, ki lahko gredo preko človeških bitij, da bi dosegli svoj namen. Seveda je treba upoštevati, da je struktura civilne družbe tista, ki omejuje naše izbire in nas sili v instrumentalno ravnanje. Današnji individualizem vodi do lahkotnega relativizma. V tem duhu je dopustno zagovarjanje kateregakoli stališča, vrednostnega sistema, ki ga ni dovoljeno kritizirati, saj gre za posameznikovo izbiro, za njegov način iskanja samoizpolnitve. Največkrat je posledica takšnega razmišljanja pozabljanje oziroma nezavedanje glede večjih družbenih problemov in zapiranje v lastni svet (Taylor 2000).

Današnji moralni ideal je biti zvest samemu sebi, tudi če to zahteva žrtvovanje ljubezenskih odnosov ali vzgojo svojih otrok v prid sledenju karierističnim uspehom. Največkrat gre v teh primerih za neko 'poklicanost', ki jo čutijo posamezniki. Biti zvest samemu sebi pomeni po Rousseauju najti intimni stik s samim seboj, slediti glasu narave v sebi. Torej je treba model, kako naj živim, najti znotraj sebe. Sebe odkrivam skozi svoje delo. Samoodkritje zahteva ustvarjalnost, ki se jo dandanes zelo spodbuja, a se večkrat pozablja na nujnost dialoške postavitve, na komuniciranje, ki nas povezuje z drugimi. Iskanje samega sebe, oblikovanje naše identitete je pogojeno z zahtevo po družbenem priznanju. Osebna identiteta se ustvarja v naši notranjosti in v odnosu z drugimi, z izmenjavo mnenj, stališč. Kako bom torej videl sebe (oblikovanje lastne identitete), je odvisno tudi od tega, kako me drugi dojemajo, vidijo (Taylor 2000).

Kot vidimo, izhaja iz povsem specifičnih sprememb v naši družbi in kulturi tudi sprememba strukture osebnosti (Lasch 2012, 54). V prejšnjih podpoglavjih opisane nove družbene okoliščine botrujejo nenehnemu ukvarjanju posameznika s seboj, ki si na ta način prizadeva priti do nekakšne samoizpolnitve (Lasch 2012, 45). »Ta zatopljenost vase

določa moralno klimo sodobne družbe« (Lasch 2012, 45). A skrb za samega sebe, ki se zdi tako značilna za današnji čas, je pravzaprav skrb za lastno psihično preživetje (Lasch 1990a, 353). Tako ukvarjanje s samim seboj, kot bi lahko napačno mislili, ne izvira iz zadovoljstva s seboj, temveč iz obupanosti, ki je zajela večji del sodobne družbe, povzroča pa jo stanje 'vojne vseh proti vsem', ki divja v današnji zahodni civilizaciji (Lasch 2012, 45–46).

2.8 Patološki narcis kot žrtev kulture potrošnje

Žižek meni, da težava permisivne, potrošniške družbe ni v tem, da bi nam namesto pravih vsiljevala lažne potrebe – temveč nasprotno: težavo prepoznava v tem, da se s nenehnim zasipavanjem z novimi potrošnimi objekti in vzbujanjem potreb po njih zapira prostor želji. Narcisist je tako zasičen z odgovori brez vprašanj, da ni zmožen izkusiti razkoraka med želiti in hoteti, paradoksa želje, da subjekt konstitutivno ne ve, kaj hoče. Borderline pa pomeni točko, na kateri se subjekt histerizira, izkusi, da ob vseh odgovorih pravzaprav ne ve, kaj hoče in s tem končno odpre razsežnost želje. Tako je borderline prvi korak k normalizaciji patološkega narcisa, ki ga Žižek označi za 'psihotika kot normalno osebnost'. Lahko namreč daje vtis, da ravna povsem 'normalno' in socialno prilagojeno, medtem ko gre v resnici le za igro, v kateri narcisist spretno 'igra normalnost'. To trditev Žižek zaključuje in potrjuje Lacanovo misel, da je današnji 'normalni človek' pravzaprav psihotik (Žižek 1985, 125).

Gre torej za trend ukinjanja avtoritete, ki discipliniranje in kaznovanje nadomesti s 'terapevtskimi' metodami 'usmerjanja', hkrati pa gre tudi za nov tip podreditve avtoriteti, ki se kaže v moči psihologov, terapevtov in drugih svetovalcev ter tudi prijateljev in sodelavcev: »Tako starši prelagajo na zdravnike, psihiatre in otrokove vrstnike to, da otroku vsilijo pravila in da nadzirajo, če se jih bo držal. Enako se tudi v šoli otrok znajde obkrožen z avtoritetami, ki želijo zgolj pomagati. Če kateri od študentov 'pade iz linije', ga pošljejo k svetovalcu za 'usmerjanje'« (Godina, 1990, 157).

Lasch tako poda tri osnovne trende krepitve narcisizma: (1.) spodkopavanje starševske avtoritete, kar otežuje njihovim otrokom, da odrastejo, (2.) vsiljivo poudarjanje narcisizma v privlačnih oblikah (prek medijev, kulturne industrije, 'otroku prijazni šoli'

itn.) in (3.) oblikovanje številnih oblik odvisnosti od birokracije oz. države.

Upor proti terapevtski avtoriteti je zaradi tega veliko težji, saj prav terapevtske oblike družbene kontrole blažijo oz. onemogočajo možnost upora zoper vladajočo hegemonijo, prav tako pa zamenjava avtoritete podaljšuje infantilnost posameznikov, kar je po mnenju Lascha pot h krepitvi narcisizma v posameznikih (Lasch 2012; Godina, 1990).

3 NARCISIZEM KOT MENTALITETA PREŽIVETJA

Od prvih začetkov pojavljanja narcisizma, ki je bil prvotno videti patološki ali kot bolezenska motnja, se je v 90. in kasnejših letih interpretacija te pojavne oblike miselnosti in obnašanja spremenila, tako je sedaj razumljen kot tista mentaliteta, ki se najbolje odziva in prilagaja na spremembe potrošniške družbe.

3.1 Kakšna je učinkovita mentaliteta preživetja?

Za lažje razumevanje narcisizma kot mentalitete preživetja bo predstavljen kratek opis, kako Lasch nakaže oblikovanje trdne mentalitete preživetja, podobne tisti, ki lahko vse 'preživi', kot npr. v koncentracijskih taboriščih.

Lasch je v določenem trenutku presenetil z razmišljanjem o organizacijah kot totalitarnih ustanovah in o modernem življenju kot sosledju omejenih situacij. Razmišljanje dodatno naveže na območja uničenja in koncentracijska taborišča v času druge svetovne vojne in prav zavedanje tega je vplivalo na gledanje družbenega življenja globlje, kolikor si zamišljamo. V prvih letih po osvoboditvi Evrope so bile razkrite podrobnosti o povzročeni nacističnem mučenju zapornikov v koncentracijskih taboriščih, dana so bila pričevanja preživelih in vse to je vzbudilo grozo in osramočenje (Lasch 1985).

Ko smo se pričeli oddaljevati od neposredne izkušnje holokavsta, njegovih čustvenih posledic, so pričeli znanstveniki svojo pozornost vedno bolj osredotočati na sprejete mentalitete preživetja, privzete s strani zapornikov. Znanstveniki preučujejo ljudi, ki so bili izpostavljeni takemu režimu razčlovečenja, da bi ugotovili, ali so ohranili kakšno obliko moralnega dostojanstva, s katerim lahko še osmislijo svoje preživetje. Še posebej so se spraševali o privolitvi toliko ljudi v tak pokol, o pasivnem odzivu, o redkih prizorih odkritega upora zoper tovrstne krutosti (Lasch 1985).

Ta pretiran pomen, usmerjen v mentaliteto preživetja, bo privedel po Laschevem mnenju do 'praznovanja' preživetja samega, ki bo dobilo obliko v filmu 'Pasqualino, settebelezze' L. Wertmuller, posnet v drugi polovici sedemdesetih let. Od takrat naprej so se pomnožile študije, ki so vzele pod drobnogled življenje v poljih iztrebljanja kot ekstremni način identificiranja boja za preživetja v stresnih pogojih. Koncept, ki se je razodel kot odgovor

na vse te raziskave, je razkril slednji trend: učinkovit odgovor ali reakcija, lahko pozitivno vpliva tudi na najstrožji kriterij prilagoditve, torej tudi na preživetje samo. V razmerah največjega možnega stresa umevamo ustrezen odgovor, ki je zoženje življenjskega prostora in ciljev, selektivna apatija, čustvena neaktivnost in odtujenost od svojega Jaza (Lasch 1985).

Laschevo mnenje je, da ta analiza življenja v koncentracijskih taboriščih ne začrta razlike med mentalitetami preživetja in delovanjem z namenom osmišljanja preživetja, da bi ga cenili kot vrednoto. Ta analiza naj bi bila potrjena s strani podrobnejših analiz pripovedi preživelih, ki so 'zabeležili' vsako strategijo za zmanjšanje čustvenega vpliva zapora. Raziskovalci vztrajajo tudi pri dejstvu, da čustvena zaprtost ne more pripeljati do popolne neobčutljivosti brez oškodovanja moralne integritete zapornika. Občutek obleganja, ki ga je doživljal posameznik v taborišču, če ga razširimo na kolektivno raven, bi lahko primerjali z mentalnim stanjem sodobnega človeka. Prav te okoliščine ga pripeljejo do dojemanja ideje preživetja in razširitve strategije, ki postaja njegova osebna, v ekstremnih okoliščinah vsakdanjega življenja. Te osebe gojijo globoko zaupanje v sposobnosti prilagajanja posameznika. Tak posameznik bo znal ponuditi 'ustrezen odgovor' za preživetje kakršnekoli katastrofe, sposoben bo celo ponovno postaviti temelje novega 'imperija' na preteklih. Prav ta zadnja značilnost, pravi Lasch, ga zaznamuje s tem 'apokaliptičnim' stilom (Lasch 1985).

Katero mentaliteto preživetja je torej treba privzeti, da boš uspešno prebrodil nastale negotovosti? Kar je najpomembnejše, je moralna disciplina, ki jo je treba sprejeti in osvojiti, da bi se izognili katastrofi. Za preživetje se je treba osredotočiti nase, vrniti se k osnovnim potrebam, odrezati čustvene vezi in posplošiti potrebe. Na osnovi pričevanj zapornikov v tem diskurzu lahko osvoji vsakdanji državljani na svoj način lekcijo ekstremnih situacij. Raje se od splošnih političnih problemov preusmeri k bolj ali manj predvidljivim krizam vsakodnevnega življenja, kjer ima individualna aktivnost še nekaj vpliva na potek dogodkov (Lasch 1985).

Posameznik usmeri pozornost in preizkuša svoje čustvovanje na majhnih, takojšnjih ovirah vsakdanjega življenja. Uči se opazovati dogodke svojega življenja, kot bi se dogajali drugim in tako prevzame vlogo ironičnega in nevpletenega opazovalca. Tako se obvaruje pred bolečino in se uči nadzorovati morebitne občutke zamere ali upora, ki bi

mu prinesle samo veliko težav.

Naslednja izmed mentalitet preživetja je igra vlog, ki je koristna predvsem za projekcijo podobne situacije, a tudi za varovanje ega pred potencialnimi napadi na osebnost, da bi nadzoroval čustva in nevarne situacije. Vse te obrambne mentalitete po Laschevem mnenju postavijo pod veliko preizkušnjo posameznikovo osebno identiteto, ki ima določene omejitve prilagajanja. Te predstavljajo njegovo ranljivost, kajti posameznik, ki si zastavi za cilj preživetje, želi postati neobčutljiv na vsako obliko stresa (Lasch 1985).

Lasch trdi, da razširitev, posplošitev mentalitet preživetja na vsakdanje življenje, do katerih prihaja v mejnih situacijah, zmanjšuje čustvene sposobnosti za socialne odnose, še posebej tiste, ki zahtevajo več čustvene dejavnosti, kot so ljubezen, prijateljstvo in ohranjanje pokončne drže in odnosa pravičnosti do neke vrednote ali pripadnosti neki skupini. Na ta način Lasch oriše bistvene značilnosti individualnega nelagodja in uporabljenih strategij za upiranje takim pritiskom. Bolj nejasen ostaja njegov razmislek o posploševanju teh mentalitet na kolektivno raven. Lasch meni, da ne vplivajo toliko pogoji zunanjega sveta, čeprav k temu prispevajo, kot deluje difuzivno zaznavanje samega sebe. To dojemanje samega sebe sili posameznika v zavzemanje/prevzemanje mentalitet preživetja. Posameznik zaznava sebe kot obleganega. Narcisist je tisti, ki ima težave v definiranju in postavljanju svojih meja, tako se 'razširja' kot vesolje v nastanku – veže se na vse, kar najde okrog sebe – živi istočasno ta občutek obleganosti in nenadno implozijo (Lasch 1985).

Lahko se strinjamo, da danes posamezniki zavzamejo obrambne psihične mentalitete, usmerjene v zmanjšanje čustvenega vpliva frustracij, vezanih na zunanji svet. Nekoliko manj sprejemljiva ideja je, da ti posamezniki prevzamejo mentaliteto preživetja internirancev v koncentracijskih taboriščih. Seveda nam Lasch noče sporočiti, da gre za suženjsko prilagajanje vsakdanjemu življenju s strani posameznika glede na življenje v taboriščih. Včasih je holokavst sam po sebi vzrok za občutek modernega človeka kot preživelega, včasih pa ta občutek nastane zaradi psihične nedoslednosti posameznika kot narcistične osebnosti (Lasch 1985).

Verjetno hoče Lasch samo pojasniti, da je danes najbolj razširjena oblika zaznavanja sebe kot 'psihološkega' tipa lik preživelega človeka; podobe holokavsta, ki jih spoznamo iz

zgodovine, te so mu odlična metafora za interpretacijo življenja v današnji družbi.

Pri oblikovanju lastne identitete mladi prevzemajo različne mentalitete preživetja. Koliko so te mentalitete uspešne, prilagojene na obstoječe okoliščine vsakdanjega življenja, je odvisno od sposobnosti prilagajanja posameznika. Katero mentaliteto preživetja in potemtakem identitetni status je treba privzeti, da boš uspešno prebrodil nastale negotovosti? V naslednjem podpoglavju bodo predstavljene te možnosti izbire.

3.2 Analiza identitetnih statusov

Mladi prevzemajo določen identitetni status, da bi prišli iz stanja odvisnosti v neodvisnost. Ti prehodi postajajo danes čedalje bolj zahtevni in nekonvencionalni, kar prinaša veliko negotovosti v pogojih »tradicionalnih mentalitet«. Obravnava v nadaljevanju se zaradi tega osredotoča na analiziranje identitetnih statusov.

3.2.1 Zmedene identitete – identitetne difuzije

Vse več mladih ne gradi stabilnih in zavezujočih odnosov, ki bi pomagali k oblikovanju pozitivne, izdelane identitete. Namesto tega nereflektirano prevzemajo identitete, ki jim jih ponuja 'trg identitet', ali pa razvijajo prefinjene oblike identitet, s katerimi se prilagajajo na nove družbene razmere. Posledica tega so nejasne oblike osebnosti oziroma '*difuzni identitetni statusi*' (Ule in Kuhar 2003, 26).

James E. Marcia (1994, v Ule in Kuhar 2003, 29) se je ukvarjal s spremembami v mladosti, ki so povezane z identiteto. Meni, da se spreminja razvoj identitet. Ni več ustaljenih vzorcev, kar izhaja med drugim tudi iz značilnosti današnjega izobraževanja. Slednje skoraj povsem poudarja znanje za razliko od spretnosti oz. veščin. Mladi se vse bolj ukvarjajo s simboli in z abstraktno realnostjo, ne pa s predmetno stvarnostjo. Z izobraževanjem se podaljšuje obdobje prehoda v odraslost, ki ga zapolnjuje izobraževanje, prostočasne dejavnosti in potrošnja. Tako mladi zlepa ne pridejo v stik s produktivnim delom in se odtujujejo od realnosti, kar podaljšuje njihovo infantilnost.

Marcia (1994, v Ule in Kuhar 2003, 29) meni, da vzroki za spremembe v razvoju identitet sovpadajo s teorijo individualizacije oziroma z njeno dvojnostjo – povečanje izbir in

negotovosti obenem. Ločil je 4 vrste identitetnih difuzij:

- *Razvojna difuzija identitete*: značilnosti tega statusa so neodločenost, nejasnost in nepovezanost. Razvojna difuzija nastopi kot prehodni pojav na poti k trdni osebnosti in predelani identiteti, in sicer brez obdobja kriz in eksperimentiranja. Po mojem mnenju gre pri tem za jasno določen cilj (izdelana identiteta), ki si ga mora posameznik osmisliti, povezati s seboj in svetom ter najti pot do njega. Ta tip bi lahko bil uvrščen k tradicionalnemu razvoju identitete.
- *Motena identiteta*: ustreza osebi, katere osebnost je obtičala v razvoju ali celo nazadovala. Do tega privedejo neuspehi v vsakdanjem življenju. Take osebe se navadno socialno izolirajo in pred polomi pobegnejo v svet fantazij in sanjarjenja. Tako se obvarujejo pred novimi neuspehi in obdržijo željeno podobo o samozavestni, uspešni osebnosti.
- *Ležerna identitetna difuzija*: posameznik daje vtis 'neresnosti'. S tem izrazom bi označili nekoga, ki ima mnogo stikov, vendar večinoma brez globljih čustvenih vezi in obveznosti. Mladi za tovrstne posameznike uporabljamo izraz 'prijatelji z ugodnostmi', kar pomeni občasno prostovoljno intimno druženje. Take osebe ravnajo po hedonističnem principu in na videz nimajo težav, za tem pa se skrivajo osebni porazi in nedovršena identiteta.
- *Kulturno-adaptivna difuzija*: prepoznamo jo pri osebi, ki izkorišča množico ponujenih možnosti, vendar pa do njih ostaja indiferentna. Na nič se ne veže ali drugače rečeno, se ne želi ustaliti, ampak izbira tudi druge možnosti. Mogoče nekateri prežijo na spremembe, ker nikoli niso zadovoljni ali pa jim je enostavno zanje vseeno. Nenavezanost in indiferentnost je najpogostejši odgovor na negotove in hitro spreminjajoče družbene razmere, zato lahko trdim, da je slednja difuzija značilnost 'moderne mladosti'.
- Ule in Kuhar (2003, 37) po Thomasu Ziehu navajata še en tip osebnosti, in sicer '*narcistični socializacijski tip*', ki označuje močno ranljivost novodobne mladine. Ziehe meni, da se današnji mladi samovrednotijo skozi oči drugih, torej se sprejemajo le tako, da se naslanjajo na druge. Čustvena opora drugih je zanje bistvenega pomena. Njihova čustva so v veliki meri odvisna od okolja, zato vzroke za svoje neuspehe pogosto iščejo zunaj sebe. Občutljivost jih vodi do obsežne uporabe obrambnih mehanizmov, s katerimi se obvarujejo pred izgubo (samo)podobe in (samo)spoštovanja. Najpogostejša oblika je umik v samoto oziroma zadržanost pred medosebno bližino.

Menim, da bi bilo v osnovno razdelitev po Marcii treba dodati še peti identitetni status, 'narcistični socializacijski tip', ki ga povzemata Uletova in Kuharjeva (2003, 37) po Ziehu in ki ga intenzivno obravnavam v omenjenem delu.

3.2.2 Mladost kot psihosocialni moratorij

Mladi so v času negotovih situacij, ko so pričakovanja s strani odraslih do mladine velika in prehodi oteženi, večinoma primorani napraviti premor od vsakodnevnih družbenih in zasebnih zahtev. Temu pravimo moratorij in pomeni prekinitev ali odlog posameznikovih socialnih ali osebnih obveznosti oz. obremenitev (Ule 2003).

Tudi mladost je neke vrste moratorij. Ule in Kuhar (2000) menita, da je mladost družbeno institucionaliziran moratorij, saj mladostnik nima vpliva na to, kdaj in kako bo vstopil v to obdobje in ga prekinil. Ti mejniki so družbeno regulirani. V modernih družbah se mladost najprej pojavi kot institucija uvajanja v družbi, kasneje pa se razvije 'izobraževalni' tip mladosti. Tako ločimo dve vrsti moratorija: *prehodni* in *izobraževalni*.

3.3 Narcisistična osebnost kot oblika identitetne difuzije?

Ule (2008) navaja ugotovitve Marcie, da se je delež mladih v razmerah identitetne difuzije v desetih letih od 1984 podvojil. To je posledica individualizacije in subjektivizacije mladosti, zaradi česar nastane vse težje vzpostavljanje konsistentnih in poglobljenih identitetnih povezav ter nizka motiviranost za napor, da bi takšne povezave dosegli. Ziehe je razvil v 90. letih teorijo o 'novem narcističnem socializacijskem tipu', ki je posledica socialnih in družbenih sprememb odraščanja (Ule 2003, 37).

Novi narcisistični značjski tipi ne zmorejo avtonomne regulacije občutka lastne vrednosti. Sami sebe lahko sprejemajo le tako, da se naslanjajo na druge. So močno ranljive osebe, njihova čustva so močno odvisna od okolja. Da bi se te osebe izognile izgubi samospoštovanja in pozitivne samopodobe, razvijejo obsežne obrambne mehanizme kot npr. zapiranje pred drugimi, tvegane oblike samovrednotenja itd. Novi narcisizem zaživi predvsem v novih oblikah samoiskanja. Tu najde celo paleto identitetnih ponudb mladim ljudem, ki podpirajo novi narcisizem. Lahko celo rečemo, da

je novi narcisizem reflektirana oblika odzivanja na individualizacijo, saj predpostavlja visoko izdelan samoodnos posameznika in določeno spretnost, kulturo v pridobivanju narcisistične podpore in dajanju take podpore drugim ljudem. Novi narcisizem zato ni le psihološki, ampak tudi kulturni rezultat – in kot pravi Ziche, novi socializacijski tip (Ule 2003, 38).

Côté (1994) ugotavlja, da so šle zahodne družbe v preteklih desetletjih v smer enostranskega razvoja nedozorele odraslosti; ostale so zazrte vase ter so zanemarile pomembne probleme skupnosti in odgovornosti odraslosti. Poglavitni vzroki naj bi bili v sodobni potrošniški družbi, ki ima interes, da narašča populacija nezrelih odraslih s šibkim jazom ter dobro razvitimi nezavednimi impulzi – predvsem s težnjo po neposredni in takojšnji zadovoljitvi želja.

Kako naj ljudje vedo, ali so postali odrasli, če diploma, poroka ali rojstvo otroka ne označujejo več prehodov? Vse manj je socialnih institucij in ritualov, ki bi bili sidrišče identitet, zato se odrasli zbegano ozirajo po mladosti. Côté meni naslednje: »Postajamo družba kolektivno nezrelih, neodraslih ljudi« (Côté 2000, 101). Včasih so odrasli socializirali mlade, zdaj mladi socializirajo odrasle. To je pomagalo ustvariti nekakšen kulturni narcisizem, ki so ga včasih imeli za osebnostno motnjo, danes pa se zdi koristen, saj prav narcisistična osebnost v sodobnem svetu najboljše uspeva.

Narcisistični značaj je po Laschu notranje nekoherenten in nestabilen, manjka mu tudi moralno jedro. Take osebe so nenehno pripravljene braniti sebe in se doživljajo kot žrtve nepravilnih obtožb. V odnosih z drugimi stalno iščejo potrdila o naklonjenosti, ljubezni, podpori, obenem pa jih nenehno muči dvom o iskrenosti soljudi. Taka strategija pogosto vpliva na medosebne odnose, vzbuja zavist in dvome. Narcisistična kultura je kultura samoljubja in zavisti (Lasch 2012).

Izoblikovanje takšne osebnosti je po Laschu posledica izginjanja pionirskega in podjetniškega individualizma, izginjanje tradicionalne protestantske etike dela in njeno nadomeščanje s preživitveno mentaliteto, naraščanje birokratske miselnosti in slepega konformizma posameznikov z institucijami, preobrazba politike v množični spektakel, spreminjanje športa v industrijo zabave, odvisnost od vsakodnevnih terapij in svetovalnih uslug, izginjanje očetovske avtoritete in vse

večja odvisnost otrok od mater, prelaganje vzgojnih funkcij družine na zunajdružinske institucije nadzorovanja in svetovanja, porast antiintelektualizma in tržne miselnosti v izobraževanju, množična odvisnost od potrošniških videzov uspešnega življenja, medijsko ustvarjenih in podprtih samopodob, strah pred boleznijo, staranjem in smrtjo ter kult mladosti (Lasch 2012).

Takratno Laschevo pojmovanje modernega narcisističnega sebstva v njegovi razlagi povsem spregleda povezavo novega narcisizma z današnjimi splošnimi premiki v življenjskih slogih sodobne družbe k večji labilnosti, fluidnosti in izbirnosti. V vsej Evropi je vse lažja dostopnost do višje izobrazbe za vse sloje in za oba spola ter podaljševanj mladosti. Pospešeno se je nadaljeval do konca stoletja, ko ga v zadnjih letih zavre splošna ekonomska kriza v ZDA in Evropi (ibid).

Če se vrnemo k narcisističnim značajskim lastnostim, lahko ugotovimo, da niso posebnost moderne dobe. Poznale so jih že starejše kulture, je pa res, da so te lastnosti postale posebej vidne in razširjene v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Pojavile so se kot prvi učinek naraščajoče individualizacije s poudarjanjem možnosti večje osebne avtonomije in izbire. Pravzaprav tudi proces individualizacije ni nekaj novega, čeprav je bil do sedemdesetih let prejšnjega stoletja po večini rezerviran za višje družbene sloje (Lasch 1992).

Svoje posledice je prinesla tudi zmaga racionalizma nad mistično-meditativnim diskurzom, ki se kaže v izgubi občutka sodobnega človeka za sveto, metafizično, transcendentno (ne nujno v ozko religioznem smislu) in nato v pomanjkanju vrednot in težav pri priznavanju vsakršne zunanje avtoritete, izhajajoč iz stališča 'Jaz Bog', vse mi mora biti dano tukaj in zdaj. Tovrstno življenje postane muka, nastane velika praznina, ki jo lahko samo za hip zapolnijo vedno nove in nove potrošne dobrine, potem pa se spet pokaže praznina, ki poganja neskončno lakoto po vedno novem, po vedno več. Vprašanje Od kod prihaja nelagodnost sodobnega človeka, ima duhovni značaj, za Lascha skorajda religiozen (Lasch 2012).

Razlog, ki ljudi sili v iskanje stvari, ki naj bi zapolnile notranjo praznino, je izpraznjenost sodobnega življenja. Žene jih potreba, da bi si ustvarili identiteto, tako zase kot za projekcijo navzven, v družbi, v kateri je fetiš rasti banaliziral, marginaliziral in uničil

veliko stvari, ki bi lahko uresničile njihovo izpolnitev. Ideologija napredka zamenjuje optimizem z upanjem, zgodovinske spremembe s človeškim temperamentom, kar onemogoči, da bi se učili iz zgodovine. Istočasno zamenjuje nostalgijo z zgodovinskim spominom ter se odpove temu, kar bi ga lahko zgodovina izučila (Lasch 1992).

Imeti upanje in zgodovinski spomin pomeni znati odgovoriti na določena vprašanja, kot so: kaj nas žene naprej vsak dan, čemu se žrtvovati, se potruditi in dati vse od sebe za cilje v življenju? Od kje dobiti moč, da bi se odpovedali našemu trenutnemu, površinskemu zadovoljstvu, da bi si zagotovili nekoliko več uživanja sadov našega dela ali da bi si pridobili naklonjenost ljubljene ženske? Kje dobiti moč, da bi si nabrali čim več izkušenj v življenju, ki bi jih lahko posredovali svojim otrokom ali družini? Mislim, da takšna vprašanja brez odgovora nas napeljujejo v razmišljanje, da ima posameznik vse večje težave živeti z zavzetostjo in s prilagodljivostjo, da bi svoje bivanje izkušal skozi občutek samorealizacije v sebi in v odnosu z drugimi. Človek mora pri tovrstnih vprašanjih imeti vsaj minimalno zaupanje v prihodnost in biti pripravljen vložiti energijo – tako čustveno kot psihično – v medsebojne odnose.

Lasch si je v svoji knjigi zastavil vprašanje, od kod občutek splošne krize kapitalistične družbe. Kot delni odgovor ponuja naslednje: upadanje klasičnega individualizma in ameriškega pionirskega duha in njegovo zamenjevanje z videzom avtonomije v obliki narcistične osebnosti in narcistične kulture. Uletova meni, da je Laschevo spraševanje o vzrokih še pomembnejše kot njegova teorija o narcisizmu. Problem torej ni narcisizem kot prevladujoča osebnostna struktura in temu ustrezni narcistični vzorci vedenja in kulture, kot je domneval Lasch, temveč družbeni procesi, ki silijo vse več ljudi vseh slojev in vseh starosti v pospešeno infantiliziranje, torej v odpoved samoodgovornemu delovanju in v vse večjo odvisnost od institucij, blaga in storitev, ki ponujajo nadomestke lastne vrednosti in lažni vtis socialne moči. Takšno vedenje proizvaja obenem krhkost sebstva in strah pred lastno ničnostjo in neznansko potrebo po njegovem prikrivanju z različnimi nadomestki sebstva (Ule v Lasch 2012, 298-299)

Med najbolj zaželenimi in lahko dosegljivimi nadomestki so potrošniški izdelki, podobe in storitve, ki jih ponuja sodobni trg množične potrošnje in pop kulture. Takšno vedenje samo po sebi ni nič novega. Srečamo ga v vsej znani kulturi zgodovine človeštva. Vendar

pa se je v drugi polovici dvajsetega stoletja v zahodnih družbah prvič pojavilo prevladujoče množično vedenje, ki je trdno vpeto v samo logiko družbene produkcije in reprodukcije. Zato se sodobna družbenoekonomska kriza zahodnih družb dokaj neposredno prevaja v destruktivne osebne poteze in se izraža kot njihova osebna kriza ali patologija. Vtis, da gre predvsem ali celo zgolj za stvar posameznikov, za njihovo osebno patologijo, je povsem napačen. Kljub temu uvidu se nam ta vtis vztrajno vrača, nekako tako kot optične prevare. Tako lahko razložimo tudi nenehno pojavljanje trditev in teorij o narcisizmu, egoizmu, samozaverovanosti ljudi kot glavnem 'krivcu' za sodoben družbene patologije in tudi nenehno ponudbo različnih nasvetov, terapij, vzorcev osebnih odrešenikov, ki naj se jih ljudje oprimemo, če želimo razrešiti tako svoje osebne probleme kot širšo družbeno krizo (Lasch 1992).

Predvsem družbenoekonomske razmere v poznem kapitalizmu in kulturne formacije, ki delujejo kot pglavitni mediji in ideološki transferji teh razmer, sistematično in predvidljivo povzročajo širjenje oblik infantiliziranih življenjskih stilov, mladosti, odraslosti, med drugimi tudi narcisistične osebnosti, kot jo je opisoval Lasch. Ta tip infantilizirane osebnosti danes še zdaleč ni edini niti ni najbolj pogost, je pa verjetno kulturnopolitično najbolj opazen. Narcisizem terja namreč od posameznika in posameznice precejšnjo mero socialne inteligence, ustrezen standard, ki omogoča zadovoljevanje nenasitnih potrošnih želja, in relativno razumevajoče socialno okolje. Pojavljajo pa se različne oblike 'razpadnih produktov' reprodukcije sebstev v poznem kapitalizmu, kot jih imenuje Lasch, in so pogostejše kot katerakoli druga oblika integralne odrasle osebnosti. To stanje je najbrž posledica sedanje ekonomske krize, ko se proizvajajo povečini proizvodi, ki naj čim prej zastarajo, tako da jih nadomestijo novi. Podobno kot povprečni proizvod poznega kapitalizma pogosto nima dovolj dolgega roka trajanja, da bi se integriral v sodobno kulturo in vsakdanje življenje, ker ga hitro izpodrine nov proizvod z domnevno novimi načini uporabe, tako tudi povprečen subjekt v teh okoliščinah nima časa ne priložnosti, da bi se zares zasidral v življenju in ga osmisлил (Lasch 1992).

Narcisizem je bil pravzaprav razvojna stopnja do popolne fluidnosti današnjega sebstva. Sprememba je v tem, da glavni vzrok za fluidnost današnjega časa ni več porabniška kultura, ampak delovna kultura. Ljudje nimajo več poklica, ki bi jih definiral, vsaj ne samo enega, od katerega bi izključno živeli. A tudi zaposlitev imajo vse manj. To ne

pomeni, da so vsi brezposelni, a tudi zaposleni niso. Uporabljamo zasilen izraz fleksibilna podzaposlenost ali začasna zaposlenost. To pomeni marsikaj: stanje brez gotovosti, da bo zaposlitev trajala, prej z gotovostjo, da ne bo, odvisna od 'milosti gospodarjev', pogosto je to tudi stanje brez socialnih pravic (Ule v Lasch 2012, 300).

Na mesto izbire je stopila negotovost in na mesto vprašanj narcisizma so stopila vprašanja identitete, ki so mnogo bolj povezana z zlomom državne blaginje, z rastjo negotovosti, z razkrajanjem značaja, ki sta ga v družbi spodbudili predvsem negotovost in fleksibilnost delovnega mesta in zaposlitve in s tem ekonomske negotovosti. Fleksibilnost, fluidnost, pluralnost identitet v teh okoliščinah pomeni nove oblike izkoriščanja, zatiranja, pomeni izgubo pridobitev, padec v novo sužnost. Triumfalnost pluralnosti identitet vsekakor pomaga, da ta sužnost ostaja prikrita. Naj zdaj to identiteto zavržemo? Tudi če bi jo hoteli, je ne moremo, saj pomeni družbeno vez, pripadnost (Lasch 1992).

V zadnjem desetletju se omenjajo razprave o narcisizmu predvsem zaradi krize zaupanja in pripadanja. Kakšna je svoboda, ki ne spodbuja domišljije in tolerira negotovost ljudi v stvareh, ki zadevajo preživetje? Ni videti koherentnih vizij drugačnega sveta, ni zaskrbljenosti zaradi tega. Skrb za boljši svet smo zamenjali s skrbjo za lastno preživetje. Pred desetletji je to misel izrazila Hannah Arendt, da ni nič lažje kot uničiti zasebnost in moralnost ljudi, ki ne mislijo na nič drugega, kot to, kako zaščititi in ohraniti zasebnost življenja (Lasch 1992).

V knjigi Minimalno sebstvo iz leta 1985, ki je neko nadaljevanje Kulture narcisizma, Lasch raje govori o 'minimalnem sebstvu', o sebstvu, ki se pod vplivom protislovnih ponudb/zahtev množične kulture in slabe družinske vzgoje čuti čedalje bolj nemočno in se zato 'zoži' na domnevo minimalne obrambne funkcije. To, kar se zdi narcisistično samopovečevanje, je dejansko le ena izmed 'mentalitet preživetja' minimalnega sebstva (Lasch 1984). Sodobni narcisizem torej ni družbena ali osebna patologija. Še več, po Laschevem mnenju je narcisizem, realistično gledano, najboljši način premagovanja napetosti in tesnob življenja v sodobni pop kulturi. Sodobni narcisist ima kljub notranjim mukam veliko značajskih potez, ki so potrebne za uspeh v sodobni družbi (Ule v Lasch 2012, 293). Sodobna potrošniška kultura po Laschu povzdiguje narcisistične poteze značaja, saj vpadljivo prikazuje mladostni videz, samoljubje, nedoraslost, potrošniško željo v privlačnih oblikah, družba pa otežuje pot do odraslosti, predvsem tako, da ustvarja

mnoge različnih odvisnosti od institucij birokratskega aparata (Lasch 1985).

Posameznik se sistematično odpove, da bi vlagal energijo v emocionalno delo v medsebojnih odnosih, na druge ljudi se navezuje brez velikih pričakovanj, a z veliko mero preračunljivosti v lastno korist. Zastavlja si kratkoročne načrte, premošča majhne ovire vsakdanjega življenja in se trudi nadzorovati svoje čustveno odzivanje. Ljudje se s trdom lotevajo iskanja strategij preživetja, načinov za podaljšanje osebne eksistence ali načinov, kako zagotoviti dobrobit svojega telesa in mir duha. Kar zaznamuje sodobnega človeka, je strah za svojo identiteto. Prevladujoča skrb je sedanji trenutek, živeti zase... Gre za pomanjkanje upanja v prihodnost, težavnost in nezanimanje za zastavljanje nekih pomenljivih ciljev, v katere bi usmerili svojo čustveno energijo, psihično in eksistencialno. Čeprav imajo posamezniki možnost izbire med različnimi alternativami, ki predstavljajo vse mogoče ugodje, in materialne dobrine, za katere prejšnje generacije niso vedele, je posameznik bolj zgubljen in zavzame 'mentaliteto preživelega' (Lasch 1985).

3.4 Nekateri vidiki narcisističnega mišljenja

Nekompetentnost, odtujenost, terapevtska klima, nezaupanje sam vase, nihanje samospoštovanja, občutki globoke notranje praznine in nemoči ipd., vsi ti izrazi nam nakazujejo lastnosti narcisistične mentalitete preživetja, ki se danes znajde v areni iskanja smisla in načina preživetja ob drvečih spremembah življenjskih potekov. Poglejmo si nekaj teh značilnosti.

3.4.1 Nekompetentnost in odtujenost

Lasch izhaja iz nekakšne racionalizacije človeških odnosov, ki se preko reformatorskih impulzov terapevtskega stanja razširijo od neosebni socialnih odnosov na neformalne. Avtor se sklicuje na instrumentalno komponento tudi v intimnih odnosih (Lasch 1992).

Proces, podoben instrumentalnemu reagiranju, se dogaja v vzgoji: 'razlaščenje' vzgojnih kompetenc staršev v prid poklicnih vzgojiteljev, ki so formirani po znanstvenih načelih, zmanjšuje tradicionalne vzgibe, vpliv navezanosti in implicitne vrednote v vzgoji. Avtor meni, da se s sprejemanjem instrumentalnih vzgibov in z marginalizacijo drugih oblik

delovanja vzbujata odtujenost in nesposobnost. Lasch nas hoče opozoriti, da s pretiranim širjenjem instrumentalnega načina družbenega delovanja v škodo spoštljivega, vrednostnega in afektivnega delovanja, človek izoblikuje vrednostni sistem, v katerem se ne prepozna (odtujenost) in kjer je odvisen od zunanjih dejavnikov za ugotavljanje ustreznosti njegovega delovanja (nesposobnost). Ta položaj povečuje občutek nezaupanja v samega sebe, povzroča nesposobnost, da bi izoblikoval samostojno delovanje, in izgubo samospoštovanja na osnovi njegove sposobnosti javnega delovanja (Lasch 1991).

Če je na področju dela takšen položaj še sprejemljiv – delavec proizvede določen produkt, dejanje, ki ostaja izven njega in delo postane pripomoček dnevnice – v družinskih odnosih ta 'odpad-odstop' postane neznosen, kajti pomeni izgubo pomembne sestavine čustvene navezanosti, to je sposobnost prenašanja svojih vrednot. To pa vodi v izgubo medgeneracijske vezi in izostanek projekcije samega sebe v prihodnosti. Če to prenesemo v družinske odnose, povzročijo občutki nesposobnosti in odtujenosti nesrečne rezultate tudi zato, ker pripeljejo do dokončne izgube zanesljivega, varnega in zaščitniškega notranjega sveta. Avtor meni, da ni mogoče ločiti vrednostne formacije, družbenega delovanja, ki ga to dejanje nehote okrepi, prav tako ni mogoče razdružiti discipline in navezanosti v vzgoji brez nastanka odtujenosti. Ni slučajno, da se Lasch v enem od svojih spisov sklicuje na praktično Aristotelovo spoznanje, da sta delovanje in vrednote nezdružljivi. Zanesljivo pa drži, da državna birokratizacija in marketinško telo, ki se pojavljata kot močna in kompleksna 'organizma', na katera državljan nima nikakršnega vpliva in ki samo okrepita individualne občutke odtujenosti in nesposobnosti, vplivata na družbeno stanje (Lasch 1991).

Vse to povzroči navidezni paradoks v družbi, kjer ekonomski napredek nudi določeno količino dobrin in osebne izbire (do nedavnega namenjene samo eliti), s čimer se zmanjšuje avtonomija, zaupanje samemu sebi in sposobnost razsojanja. Nekateri zagovarjajo, da naj bi prevelika možnost izbire povzročala občutek frustracije, kajti prisila k izbiri ene izmed možnosti privede do odpovedi široki paleti alternativnih možnosti. Tudi A. Mellucci trdi, da številne možnosti, poskusi, kako definirati svojo subjektivnost, danes samo povečujejo prepad me Jazom in drugim ter tako izostrijo občutek izgube in relativnosti Jaza (Mellucci 1991).

Lasch meni, da oslabljeni vpliv vseh formacijskih dejavnikov značaja (delo, vzgoja in

socialne vezi) določa tudi 'rušenje družbenega sveta': krajev socializacije in medsebojne izmenjave. Izmenljivi vpliv medijev in potrošništva odvzamejo svetu svojo predmetno stabilnost tako, da ga napolnijo z nebistvenimi podobami, ki se zdijo direktno izžarevanje domišljije posameznika. To bi določilo rušenje narcisističnih meja med Jazom in Ne-Jazom, ki se hoče 'vsaditi' na neko osebnost, ki je že sama po sebi brez sposobnosti in značaja, z usmerjeno pozornostjo za projicirano podobo posameznika o sebi na zunaj. Določanje značaja je nedvomno odvisno od teh podob in ene več od sposobnosti vezane na delo ali moralne vrline, vrednote (Lasch 2012).

Takšno osebnost muči nihanje med samospoštovanjem, grandioznimi podobami o sebi in občutki globoke notranje praznine in nemoči. Ta osebnost kaže sposobnosti biti v odnosu z drugimi in je zelo dovzetna do nenadne zaprtosti. Kot poudarja A. Melucci, do nastanka težav v komunikaciji pride zaradi izgube sposobnosti empatije. Težave se razrešijo preko dveh strategij, obe sta regresivni: popolna zaprtost vase ali takojšnje zlitje z drugim. Melucci pa pripisuje te težave številnim identitetam, ki jih nudi zapletena družba z izpostavljanjem razlik (Melucci 1991). Lasch pa pripisuje tako dogajanje razgradnji 'družbenega in materialnega sveta', torej pomanjkanju kompetenc, pomenljivih izkušenj in notranjega čustvenega sveta.

Lasch v svojem delu *Kultura narcisizma* pravi, da ljudje izražajo stalni strah nad svojim občutkom osebne identitete in se obračajo vedno bolj na spremljanje psihoanalitika ali na prakse, ki omogočajo takojšnjo psihično olajšanje. V situacijah, kjer so medsebojni odnosi postali manipulativni, preveč tekmovalni in zato oropani realne komunikacije, pomeni zatekanje k takim praksam olajšanje (Lasch 2012).

3.4.2 *Terapevtska klima*

V današnji potrošniški družbi, kjer velja za uspeh, kako uspeš tržiti in kapitalizirati svoje dosežke in vložke, je težko oblikovati uravnovešeno identiteto, ki bo kos vsem družbenim in odnosnim zahtevam. Trg identitet je velik in neizpros, konkurenca je velika, uspejo le redki, zato predstavlja tako ozračje podlago za izoblikovanje terapevtske klime, glavni zavezniki v boju za umirjenost pa postanejo terapevti. Nanje se (novi) narcisist obrača v upanju, da bo z njihovo pomočjo dosegel današnji ekvivalent odreditve, tj. 'duševno zdravje' (Lasch 2012).

Lahko se strinjamo z Laschem (2012, 30), da se vzpostavlja v takem ozračju, kjer vlada (navidezna) svoboda oblikovanja lastnega življenjskega sloga oz. identitetnega oblikovanja, nepopustljiv sistem nadzora, ki je toliko učinkovitejši, kolikor se izogiba neposrednim konfrontacijam z avtoritetami in ljudmi, ki jim skušajo vsiliti svojo voljo.

Terapevtska miselnost spodbuja odvisnost posameznika od različnih strokovnjakov, ki z znanstvenimi dognanji narekujejo ustrezne vzorce družinskega življenja, vzgojo otrok, izobraževanja, skrb za fizično in mentalno zdravje, delovno ozračje in medosebne odnose nasploh. Terapevtska miselnost predstavlja sodelovanje s sodniki, terapevti in z zdravniki, ki mu želijo pomagati. Posameznika odveže moralne odgovornosti za storjena dejanja, s tem pa ga hkrati oropa zmožnosti samopomoči in obvladovanja svojega življenja ter ga podredi pristojnosti strokovnjakov (Lasch 1991, 230–231).

Osredotočenost nase spodbuja terapevtska miselnost, ki z medicinskimi in psihološkimi dognanji utrjuje predstave o normativnem razvoju telesa in duhá. Terapevtsko senzibilnost in analitično ukvarjanje z lastno psiho krepijo tudi terapije, ki mentalno zdravje predstavljajo kot desublimacijo – ukinitvev vseh prepovedi in takojšnjo zadovoljitev vseh impulzov – in tako posameznika spodbujajo k osvoboditvi seksualnih teženj ter avtentičnemu izražanju čustev in hotenj (prim. prav tam, str. 13–14).

Ob teh spoznanjih lahko le predvidevam potrditev moje teze: značilnost pretežno uporabljene mentalitete preživetja je iskanje socialne opore in zatekanje po pomoč k staršem, raznim institucijam, ki nudijo 'terapevtsko' pomoč, nekoliko manj pa obračanje v različne oblike religioznih opor. Lash (1991, 230–231) je zapisal, da terapevtska miselnost spodbuja odvisnost posameznika od različnih strokovnjakov, ki z znanstvenimi dognanji narekujejo ustrezne vzorce družinskega življenja, vzgoje otrok, izobraževanja, skrbi za fizično in mentalno zdravje, delovnega ozračja in medosebnih odnosov nasploh (Lasch 2012). Pri utemeljevanju svoje teze se lahko navezujem na Lascha in njegove trditve, ki sem jih obravnavala, končno stališče pa bom lahko podala šele z upoštevanjem rezultatov raziskave.

Menim, da se ljudje morajo zatekati po pomoč k raznim oblikam terapije zaradi napačnih predstav o sreči in ljubezni. Ljudem lahko pomagamo le tako, da jim pomagamo spremeniti tiste predstave o sreči in ljubezni, ki jim zmanjšujejo verjetnost, da bi vzpostavili stanje čustvenega ravnovesja, zadovoljstva in sreče.

Vzpostavljena terapevtska klima, občutki negotovosti, odtujenost predstavljajo le nekaj lastnosti, v katerih narcisizem uspeva kot nekaj samoumevnega. Postal je nekaj vsakdanjega in menim, da je zmotna predstava o 'posebnostih' tega tipa identitetne difuzije. Narcisistična mislenost, ki se v danih razmerah dobro prilagaja in preživi vse zahteve in negotovosti, ki so pred njo postavljene, omogoča prehod v odraslost. Gre za spreminjanje odraščanja in ustaljenih življenjskih potekov, za opuščanje tradicionalnih poti vstopanja v odraslost. Menim, da je narcisizem ena izmed prilagojenih mentalitet preživetja mladih odraslih v nastalih spremembah življenjskih potekov in prehodov v odraslost, kar bo obravnavano v naslednjem poglavju.

4 SPREMEMBE ŽIVLJENJSKIH POTEKOV IN PREHODI V ODRASLOST

Ule (2008) ugotavlja, da se skozi spremembe mladosti in prehodov v odraslost spreminjata vsebina in oblika temeljne identitetne krize.

Danes mladi (Ule 2008), pridobijo status odraslosti šele na podlagi obsežnih pogajanj s temeljnimi družbenimi institucijami, ne pa na podlagi vnaprej danih norm in kazalcev odraslosti, kar je povzročilo zapoznitev prehodov iz mladosti v odraslost. Zaradi težav v temeljnih institucijah prehodov, na primer pri zaposlovanju in ekonomskem osamosvajanju, so prehodi tudi bolj tvegani in negotovi, vse to pa vpliva na načine razreševanja krize identitete na prehodu v odraslost oz. na prevzemanje mentalitete preživetja.

Kako je z narcisistično mentaliteto preživetja, v kakšnih oblikah se danes kaže pri mladini? Odgovor poskušam podati v več korakih. V tretjem poglavju poskušam dokazati, da so se zaradi narcisistične kulture spremenile značilnosti življenjskih potekov, prehodov v odraslost in da se v danih razmerah narcisistična miselnost dobro prilagaja in preživi vse zahteve in negotovosti, pred katerimi se nahaja. V tem poglavju pa se ukvarjam s vprašanji spremembami življenjskih potekov in prehodi v odraslost.

Za boljše razumevanje sprememb življenjskih potekov in odraščanja bomo preučili proces stilizacije življenja in pluralnost identitetnih ponudb ter tako osvetlili njun vpliv na posameznikovo oblikovanje mentalitete preživetja v določenih družbenih spremembah.

4.1 Stilizacija življenja

Stilizacija življenja je zbirni termin, ki združuje različne oblike tematizacij vsakdanjosti posameznikov in ustreza vse večji potrebi po reflektivnih oblikah vsakdanjega življenja v sodobnih tržnih družbah (Ule 1993).

Življenjski stil je značilnost skupine, a tudi individualna izkušnja. V postmodernih družbah namreč ni predvsem pomembno, kdo in kaj smo, ampak predvsem, po čem se razlikujemo od drugih, po čem smo enkratni, nezamenljivi in obenem prepoznavni v očeh

socialnega okolja (Ule 1993).

Pomembno je, da je identiteta danes zgrajena predvsem na razlikovanju, ker je pač v funkciji individualizacije. Z organizacijo porabe ne manifestiramo več svoje socialne pripadnosti, ampak poudarjamo svojo različnost in individualnost; okus, stil, podobo o sebi. Sodoben porabnik torej z nakupom izdelka ustvari predvsem socialno razliko. To je zgodovinska inovacija glede na vse prejšnje družbe, ki so gradile na socialnih identifikacijah. Življenjski stili so torej danes vzorci aktivnosti, ki diferencirajo oz. se na ta način oblikujejo tudi nove oblike socialne identitete (Ule 2000).

Lasch je s tem pomembno modificiral svojo prejšnjo tezo o širjenju novega narcisizma, ki ga je definiral kot obliko samoizgube subjekta. Sedaj pa ugotavlja, da ta nova ekonomija ne vodi le do naraščanja nesmisla, homogenizacije, abstraktnosti, anomije in destrukcije subjekta, temveč omogoča posamezniku neke vrste ustvarjalno avtonomijo. To se dogaja prav v kreaciji življenjskega stila (Ule 1993).

Težnja k individualni in stilski porabi, ki jo favorizirajo sodobni tržni mediji in tržna ponudba nasploh, povzroča, da se čedalje več ljudi najde 'na čistini' brez zaščite in si morajo zgolj s svojimi močmi in potenciali zgraditi tako svoj medij eksistence kot tudi svoj zasebni svet. Temeljno vprašanje sodobne porabe je, kako ji dati kakšen notranji življenjski smisel ali kako jo vpeti v dejavnosti, ki posamezniku odpirajo določen smisel. (Ule 1993).

Družbeno oblikovanje posameznika terja predvsem mrežo razlik, in to spremenljivih in fluidnih razlik, ki naj predvsem omogočajo individualizacijo posameznika in šele potem uvrščanje v obsežnejše socialne kategorije z merili za socialno identiteto. Danes bolj kot kdajkoli prej potrebujemo fleksibilnost (Ule 1993).

4.2 Pluralnost identitetnih ponudb

Posameznik se lahko danes sooči s paleto identitetnih ponudb, ki dajejo večjo svobodo pri izbiri življenjskega poteka posameznika. Ule (2000) meni, da je to bistvenega pomena za razvoj identitete. Benedetto Vecchi (v Bauman 2008, 51) pravi, da je veličina družbe

in njena moč v njeni izmuzljivosti, bežnosti, nestalnosti. Prav strategija z izmuzljivim igralcem je, da ga potlačiš v njegovi lastni igri... Don Juan je pionir te strategije; kot priznava Molierov Don Juan, je čar ljubezni v nenehnih spremembah; kot pravi Kierkegaard, v hitrih koncih in v zmeraj novih začetkih, ali kot pravi B. Frydryczak, za 'moderne junaka' šteje le 'tukaj in zdaj', le bežni trenutek. Torej bi bila dobro pritrjena in trdno postavljena identiteta pravzaprav breme, prisila in omejitev pravice do izbire. Naznanjala bi, da ne moremo odpreti vrat, ko potrka naslednja priložnost. Tako torej, če želite 'razmerje', ohranjajte razdaljo; če hočete izpopolnitev, se ne zavezuje in tega ne pričakujte od drugih. Vsa vrata naj bodo ves čas odprta (Bauman 2008).

Identiteta se je v več vidikih s časom bistveno spremenila. Vse bolj se zavedamo, da 'pripadanje' in 'identiteta' nista vklesani v kamen, da nimata dosmrtnih garancije, da se zanju pogajamo in da ju je mogoče preklicati. Naše odločitve, koraki, ki jih delamo, načini, kako delujemo, in odločnost, da se vsega navedenega držimo, so bistveni dejavniki obeh (Bauman 2008, 15).

Pozna modernost ne prinaša vnaprej določenih osebnih, socialnih identitet in trajnih življenjskih stilov. Posameznik, ki želi slediti informacijski modernizaciji, je prisiljen k individualnemu, osebnemu stilu življenja, v učenje, delo itd. Družina, socialni sloj, razred in ideologija izgubljajo vpliv, prišlo je do procesa individualizacije. To pomeni spremembo v načinih mišljenja, življenja, spremembo v identitetnih strukturah posameznikov, njihovih medsebojnih odnosih in družbenih razmerjih; preobrat od prevlade vnaprej določenih identitet k vedno bolj raznolikim, individualno določenim življenjskim stilom (Ule 2000, 50–51).

Proces oblikovanja identitete ne poteka v osamljenosti, temveč v interakciji z drugimi posamezniki. Identitetni status se po mnenju Janeka Museka oblikuje pod vplivom dveh osnovnih značilnosti pri iskanju identitete. Prvo značilnost je avtor označil kot zavezanost ali odločenost in pomeni izoblikovanost identitetnih občutij. Druga značilnost je raziskovanje ali eksploracija identitete in se izraža kot iskanje ter eksperimentiranje z identitetnimi vsebinami. Posameznik, ki ima jasno podobo o svoji identiteti, ima visoko stopnjo identitetne odločenosti in eksploracije (Musek 1995, 40). Identiteto je treba reflektivno organizirati, to pomeni, da ni mogoče jo dojemati kot nekaj naravno danega ali neproblematičnega. Ta nastaja skozi proces nenehnega redefiniranja biografskih

pripovedi. Stil življenja postane stvar pogajanj izbire (Giddens 1991).

Identiteta se nam prikazuje kot nekaj, kar je treba prej iznajti ne pa odkriti; kot tarča, v katero merimo, kot 'cilj'; kot nekaj, kar je treba šele sestaviti iz nič ali izbrati med več možnostmi in se nato zanj bojevati ter se še bolj spopadati, da bi jo obvarovali – čeprav mora biti (in tudi je) resnica o negotovem in veselje o nepopolnem statusu identitete potlačena in skrbno zakrita, če naj bo bitka zanj uspešna. Danes je to resnico veliko težje skriti kot na začetku moderne dobe. Tisti dejavniki, ki so si jo najbolj prizadevali prikriti, so postali brezbrizni; umikajo se z bojišč in so veseli, da nam, posameznicam in posameznikom, še raje posamično kot skupno, prepuščajo iskanje ali sestavljanje identitete. Krhkosti in začasnosti identitete ni več mogoče skriti. Skrivnosti ni več. A to je precej novo dogajanje (Bauman 2008, 19).

Intimnost je tudi preoblikovana. Eden od njenih ciljev je "čisti odnos", za katerega se je potrebno zavezati, ga nadzorovano odkrivati in z njim veliko bolj »krmariti« za razliko od starih sorodstvenih vzorcev. Intimne osebne odnose še vedno usmerjajo vplivi posredovani pod vplivom velikih družbenih sistemov (Giddens 1991). Večja izbirnost identitet omogoča tudi več svobode posamezniku v navezovanju in oblikovanju intimnih medosebnih odnosov. Gre za težnjo k *čistim odnosom*, k takšnim, ki so v osnovi odvisni od zadovoljstev ali popačil, ki sodijo v ta odnos, ne pa od zunanjih zadovoljstev ali popačil (Giddens v Ule 2000).

Poleg prelaganja odločitve za starševstvo (in za sklenitev zakonske zveze) je najbolj očiten zamik, ki družinski potek pomembno odmika od njegovega klasičnega modela, podaljševanje prehoda iz družine staršev v lastno družino oziroma fenomen podaljševanja mladosti med obdobjem otroštva oziroma mladosti in odraslosti (Švab 2001). Leaving apart together (t. i. LAT faza); omenja jo tudi Zoran Kanduč, ki pravi, da je ključno to, da se vsakdo od partnerjev zaveda, da se lahko kadar koli (če to hoče) umakne v svoj prostor (za urico, teden, mesec ali za vselej), tj. v fizično kraljestvo zasebnosti par excellence (Kanduč 2003).

Interpretacija 'nove' mladinske biografije nakazuje, da želi mladina doseči tradicionalne življenjske cilje, kot so zaposlitev, partnersko zvezo in (večina) družino. Dokazano je, da socialni status vpliva na življenjski potek posameznika. T. i. 'odprta' prihodnost postadolescentov v odraslost nam kaže, da ti potrebujejo deset ali več let, da uresničijo življenjske cilje, kot so zaposlitev, partnerstvo in družina, da bi postali odrasli, kar je zelo povezano z razredom družine ali koreninami le-te (Heinz 1991).

4.3 Vloga individualizacije v oblikovanju identitetnih prehodov

Mogoče je sklepati, da so danes mladi v vrtincu mnogih nejasnosti in sprememb pa tudi negotovosti in tveganosti v prehodih. Individualizacija v današnjih življenjskih prehodih pomeni, da so ljudje izločeni iz tradicionalnih življenjskih situacij.

Zelo jasno je, da sta v sedanjem času individualnost in individualizem zelo cenjena in na široko hvaljena kot vrednoti ter kot osebna in kulturna cilja. Vsebujeta prvino osvoboditve od avtoritet, ki preprečujejo samostojni razvoj človeka. Če spoznavanje samega sebe pomaga, da se zavemo svojega resničnega jaza in da ga razvijamo, namesto da vnašamo vase nek 'tuji' jaz, ki nam ga vsiljujejo avtoritete, je to velika človeška vrednota (Fromm 2003).

Individualizem je pojav, ki je bil zasnovan šele v moderni dobi. Pomeni poudarek na posamezniku, temelji na ideji, da vsak posameznik sam ve, kaj je najboljša rešitev, kakšna pa je najboljša oblast ali družba, pa se sme vprašati v najskrajnejših primerih (ali pa še takrat ne) (Wikipedia 2015).

Ule opredeljuje individualizacijo v svojem delu Socialna psihologija odrasčanja (2008, 34) kot preobrat vnaprej določenih – tradicionalno zastavljenih življenjskih ciljev k življenjskim načrtom, ki so določeni posamično, odvisno od življenjskih struktur. Kot pravi Ule (2000: 36), gre za prelaganje družbenih zahtev, odgovornosti, nadzorovanja ter za prikrito prisilo samooblikovanja lastne življenjske poti in socialnih mrež. Individualizacija je pravzaprav sprememba načina družbenega nadzora, ki daje posameznikom iluzijo osvobajanja od tradicionalnih družbenih vezi in povečevanja števila izbir ter možnosti samostojnega odločanja, v resnici pa jih dela vse bolj odvisne od družbenih struktur in mehanizmov, od nevidnih zahtev trga.

4.4 Kriza 'odrasle' identitete

Ni nujno (po Ule in Kuhar, 2003), da vsem ljudem uspe popolnoma odrasti in izoblikovati uravnovešeno identiteto. Na to vplivajo dovzetnost osebe in vloga okolja. Oseba se lahko v odnosu 'jaz': 'družba' nagiba bolj k sebi ali k družbi. Tako dobimo tri tipe odraslosti:

- *infantilna odraslost,*
- *adolescentska odraslost,*
- *zrela odraslost.*

Kadar je posameznik bolj naravnan sam nase, pravimo, da ima razvito zgolj *avtonomijo sebstva*, če pa zlahka podleže različnim kolektivnim manipulacijam, ima bolj razvito *odnosnost*. Pri slednji govorimo o *infantilni odraslosti*, ker je lahko vodljiva in podlega manipulacijam, medtem ko 'odraslim', narcisistično naravnanim ljudem, pripisujemo *adolescentsko odraslost*. Za *zrelo odraslost* je treba enakovredno razviti tako avtonomijo sebstva kot odnosnost.

Razmere v Zahodnih družbah ustvarjajo pogoje za narcisistične osebnostne značilnosti. Kaj je sprožilo potrebo po tem?

4.5 Izvor sodobne narcisistične odraslosti

Ideologija potrošniške družbe je ena izmed glavnih sprožilcev razvoja narcisistične odraslosti. Prvi vidik potrošništva, ki sproža egoizem zahodnih družb, je njen *interes, da ustvari čim večjo populacijo, na katero bo lahko vplivala s svojimi tržnimi ponudbami*. Ljudje, ki imajo šibko osebnost in voljo ter dobro razvite nezavedne impulze Onega, stremijo k takojšnji in neposredni zadovoljitvi (večinoma hedonističnih in infantilnih) želja. Taka populacija je zlahka vodljiva in hitro podleže tržnim ponudbam in obljubam in se tako tudi zamoti z navideznimi zadovoljitvami želja (Ule in Kuhar 2003, 30).

Identitetni kapital so delo, znanje, sposobnosti in naperi, ki jih človek vloži, da postane 'to, kar je'. Sestoji iz psiholoških in socioloških virov. *Psihološki dejavniki* so bolj

neopazni in predstavljajo značajske lastnosti posameznika, moč jaza, fleksibilnost, sposobnost moralne presoje in kritičnega razmišljanja, empatijo idr. Z njimi posameznik gradi psihološko vitalnost, trdnost ter sposobnosti za obvladovanje socialnih, poklicnih, osebnih in drugih ovir, s katerimi se sooča skozi življenje. *Socialni vplivi* se ustvarjajo prek interakcij z okoljem in skozi potrditve s strani družbe. Prek članstva v različnih skupinah posameznik simbolno pripada določenim trendom in stilom, ki so v določeni skupini cenjeni. Na ta način predstavi samega sebe v odnosu z okolico in izboljšuje samopodobo (Ule in Kuhar 2003, 35).

Identitetni kapital je torej celota psiholoških in socioloških vplivov, ki tvorijo posameznikovo moč. Če želimo ta kapital unovčiti, moramo poskrbeti, da postane 'socialno opazen'. To pomeni, da moramo doseči zunanjo prepoznavnost, kar lahko storimo npr. z načinom življenja, oblačenja, z govorjenjem, si pridobimo razna dokazila o izobrazbi itn. S tem si pridobimo 'potni list' ali prepustnico za vstop v skupine in institucije, ki jim želimo pripadati, ter pridobimo ugled v očeh njihovih poglavitnih članov (Ule in Kuhar 2003).

Po predstavljenih argumentih in po premisleku je mogoče delno predvidevati potrditev moje druge hipoteze, da je narcisistična osebnost ena izmed pomembnih mentalitet preživetja mladih odraslih v času negotovih življenjskih prehodov, in bi dodala, da še celo dobro uspeva v sodobnem svetu. Ule in Kuhar (2003, 37) po Thomasu Ziehu navajata še en tip osebnosti, in sicer '*narcisistični socializacijski tip*', ki označuje ekstremno ranljivost novodobne mladine.

4.6 Izobraževalni moratorij ali moderna vzgoja?

V izobraževalnem moratoriju mladi odložijo prehod v odraslost in preizkušajo različne identitetne ponudbe, ob tem se naslanjajo na starševsko podporo. Razumemo ga lahko kot zamikanje pred negotovostmi, ki jih ponujajo današnji prehodi v odraslost.

Pri izobraževalnem moratoriju gre za dopuščanje preizkušanja vlog in stilov življenja ter, izhajajoč iz Morchove predpostavke, za jasno določene meje. Glede na to pravi avtorica, da se v izobraževalnem moratoriju podpira razvoj samoomejujoče avtoritete in končno ustvarjalne osebnosti. Tak "prostovoljen" način vodenja je značilen za demokratično,

avtoritativno družbo, vseeno pa ni mogoče reči, da gre tu prav za ta stil. Mladi sicer imajo bolj odprte in sproščene odnose z družbo, vsekakor pa ti odnosi niso enakopravni Morch (2000, v Ule in Kuhar 2003, 31).

Avtorici menita (Ule in Kuhar 2003), da izobraževalni moratorij v določeni meri ustvarja okolje za graditev ustvarjalne osebnosti, a se bolj nagiba k vsedopuščajoci, prikriti avtoriteti. S tem misli, da je mladim prepuščeno odločanje o tem, ali bodo na koncu taki, kot si želijo biti, ali taki, kot morajo biti, da se integrirajo v socialno okolje. Največjo zanko pa prepozna v tem, da morajo mladi sprva sploh sprevideti, da nosijo na ramenih celotno odgovornost za vstop v družbo odraslih, a ne samo to; da so skoraj prisiljeni preizkusiti vse mogoče in se izoblikovati v unikatno, trdno osebnost, na koncu pa se morda prav to izkaže za njihovo neuspešnost. Danes pregovor 'Kar seješ, to žanješ' še zdaleč ne velja.

4.7 Mladi odrasli

Da bi bolje razumeli, kdo so naša referenčna skupina, ki se znajde v času negotovih prehodov in tveganj, moramo odgovoriti na vprašanje: Kdo so mladi odrasli in kaj je za njih značilno.

Izraz mladi odrasli je pojem, ki označuje skupino mladih na prehodu med mladostjo in odraslostjo. Takšno razumevanje je mogoče zaznati pri Ule in Kuhar (2003), kjer trdita, da je to kategorija mladih, ki se je začela pojavljati v obdobju 80. let prejšnjega stoletja. Pri tem ne gre za nadaljevanje postadolescence, ki je označevala podaljševanje mladosti čez dvajseta leta, a je hkrati pomenila napredek glede na prejšnji status. Pri mladih odraslih pa gre za dolgotrajno vmesno obdobje med mladostjo in odraslostjo. Nekateri avtorji ga poimenujejo predodraslo obdobje. Izrazu mladi odrasli se pridružuje tudi termin 'polodrasli' (Ule in Kuhar 2003, 40).

Mladi odrasli imajo določene znake odraslosti in se trudijo za doseganje le teh, a manjka jim tisto bistveno, biti neodvisni, (stalno) zaposleni, z lastnim gospodinjstvom, družino. Živijo neko polodraslost, odvisni predvsem od staršev, brez aktivne vloge v družbenih razmerah. Tako nihajo vseskozi med mladostjo in odraslostjo.

4.8 Novo ravnotežje moči med generacijami

Zaradi številnih sprememb se je vzpostavilo ravnotežje glede odnosov med mladimi in odraslimi na področju avtoritete, kar vpliva na oblikovanje in izbirnost mentalitet preživetja.

Ule (2000) navaja, da se je v drugi polovici dvajsetega stoletja v razmerju moči med mladimi in odraslimi zgodilo nekaj sprememb:

- podaljševanje izobraževanja in vedno višja izobrazba, odpira se več možnosti za doseganje družbenih priznanj, ki vodijo k višjemu socialnemu statusu in omogočajo kariero;
- mladost je višje družbeno ovrednotena in odraslost nižje, ker je vedno manj tradicij in znanj, ki jih lahko in morajo starejše generacije predati mlajšim; s tem se manjša moč starševskih in drugih odraslih avtoritet;
- vse več je obratnih odvisnosti odraslih od mladih in obratnih učnih procesov, kjer mladi učijo odrasle;
- psihosocialno in kulturno osamosvajanje mladih, oblikovanje lastnega sveta mladih, vrednot, politične presoje in ideologij;
- stilizacija življenja, oblikovanje posebnih življenjskih slogov in praks mladih, navajanje na vsakdanje potrošniške spretnosti.

Te spremembe so okrepile moč mlade generacije v primerjavi z odraslimi in zamajale dotlej nevprašljiv ekonomski, politični, kulturni in vzgojni monopol odraslih. Po drugi strani statistika kaže, da so danes otroci in mladina v demografsko-generacijskem pogledu prikrajšani (Ule 2000).

Zelo pomemben dejavnik za uspešnost posameznika je družinska podpora. V zadnjih desetletjih je v ospredje stopila kakovost starševskega odnosa do otrok s poudarkom na intimnosti, ki je zamenjala starševsko avtoritarnost. Namesto nje si obe strani želita občutljivosti drug do drugega in razumevanja. Starši in otroci so zato nenehno in vsakodnevno v procesu definiranja in redefiniranja družinskih vlog in odnosov; heteronomna pravila od zgoraj so tako rekoč neuporabna z otroki, med otroki samimi ter med starši (Ule 2000).

4.9 Kriza mladosti ali odraslosti?

Ali mentaliteta mladih danes kaže na krizo mladosti ali na krizo odraslosti? Gre zagotovo za vprašanje prehoda iz mladosti v odraslost.

Mladi odrasli v času prehoda v odraslost raziskujejo ustreznost sebi primernih identitet. Področja, kjer se najpogosteje preizkušajo utegnejo po literaturi biti delo, partnerski odnosi in iskanje osebnih meril odločanja. Po eni strani mladi v prehodu ohranjajo visoko stopnjo neodvisnosti v izbiri šolanja in pristočasnih aktivnosti, po drugi pa ne morejo mimo finančnih in čustvenih soodvisnosti staršev. Če povzamem sporočila iz strokovnega opusa Uletove, pa je njihova situacija nezavidljiva, saj so življenjski prehodi v odraslost precej nepredvidljivi in tvegani. To danes zaznamuje vse mlade v prehodu. Avtorji pogosto izpostavljajo, da je danes zabrisan prehod med dejavnostmi mladih in odraslih.

5 EMPRIČNI DEL – RAZISKAVA NARCISISTIČNEGA VEDENJA MLADIH ODRASLIH

V empiričnem delu nameravam osvetliti povezavo narcisizma s posebnostmi odraščanja in prehodov v odraslost. Te povezave je mogoče preveriti s pomočjo prevedene in prilagojene lestvice za merjenje narcisizma (NPI), ki jo uporabljata avtorja Robert Raskin in Howard Terry⁵ na vzorcu mladih odraslih. Lestvici narcisizma sem dodala nekaj odprtih vprašanj o odraščanju in eksistencialnih vprašanjih, da zadostim izhodiščem dispozicije magistrskega dela. Gre za raziskovanje bolj ali manj izraženih narcisističnih lastnosti.

Tema teoretičnega dela so nedavne spremembe česa, ki vplivajo na spreminjanje odraščanja in ustaljenih življenjskih potekov in na opuščanje tradicionalnih poti vstopanja v odraslost. Temeljna sestavina sodobnega življenja je vse večja možnost izbire življenjskih poti. Tradicionalne izbire so poznale ustaljeni red navad. Sodobna družba pa se sooča s kompleksno različnostjo izbir – načinov življenja in mišljenja – ki posameznikom ponujajo le malo pomoči pri izbirah. V vsej tej kompleksnosti se pojavlja več mentalitet preživetja, ena izmed teh je lahko tudi narcisizem, kot je ugotovljeno v drugem poglavju. Slednji lahko posledično vzpostavlja in vzbuja terapevtsko stanje in dobiva orise pojavnih oblik identitetne difuzije, ki postaja vse bolj samoumevna.

Glavni namen raziskave je preučiti in predstaviti mentalitete preživetja mladih odraslih ter ugotoviti, ali je narcisizem ena izmed njih. Raziskati je bilo treba argumente, zakaj naj bi narcisistična osebnost postala nekaj vsakdanjega, in preveriti (zmotne) predstave o 'posebnosti' tega tipa identitetne difuzije. Za uspešno vzdrževanje narcisizma in ostalih mentalitet preživetja se vzpostavlja in nastaja potreba po nasvetih, podpori, svetovanju, spremljanju, poglobljeni analizi problematike, kar postaja vse bolj nekaj vsakdanjega. Menim, da številni čutijo in mislijo, da je z njimi kot posamezniki nekaj narobe in da nujno potrebujejo pomoč, pa naj bo to socialna opora bližnjih ali pomoč terapevta v

---

⁵ Avtorja vprašalnika sta Robert Raskin in Howard Terry (1988) uporabila bom priredbo v slovenskem jeziku; vprašalnik sestavlja 40 parov postavk tipa prisilne izbire (na primer: A – Nisem prepričan/-a, da bi bil/-a dober vodja, B – Vidim se kot dobrega vodjo). Vsak odgovor, ki se nanaša na narcisizem, je vrednoten z eno točko. Višji rezultat na vprašalniku pomeni bolj izraženo osebnostno potezo narcisizma.

terapevtskem odnosu ali zatekanje v duhovno sfero. Ali smo res pred krizo identitete in eksistencialno krizo?

5.1 Opredelitev raziskovalnih vprašanj in hipotez

Po pregledu strokovne literature so se odprla nova vprašanja. Glavna raziskovalna vprašanja, ki so me vodila skozi raziskavo v magistrskem delu, so naslednja:

- A) Ali je narcisistična osebnost danes postala ena izmed mentalitet preživetja, ki sovпада z zahtevami današnje družbe in pomeni zgolj odziv nanje?
- B) Kje vidijo mladi odrasli izhod iz te eksistencialne krize in kje iščejo, najdejo socialno oporo za preživetje v tej terapevtski klimi?

Hipotezi sem zastavila vzdolž obeh raziskovalnih vprašanj:

H1: Narcisistična osebnost je ena izmed pomembnih mentalitet preživetja mladih odraslih v času negotovih življenjskih prehodov.

H2: Socialna opora in strategija preživetja je zatekanje po pomoč k staršem, raznim institucijam, ki nudijo 'terapevtsko pomoč, ali iskanje religioznih opor.

5.2 Metodologija raziskovanja

Metodologija temelji na pregledu literature v teoretičnem delu naloge, na kompilaciji in deskripciji virov, na kvantitativni metodi spraševanja v obliki spletnih anketnih vprašalnikov ter analizi podatkov z vprašalnika.

Hipotezi sem želela preveriti z analizo anketnih vprašalnikov NPI⁶ in s standardiziranimi vprašanji, ki so bila posredovana preko spleta in nato statistično obdelana s programom SPSS 21.0. Ugotovitvam lahko pripišemo indikativno vrednost že zaradi samega načina vzorčenja. Za izpolnjevanje sem zaprosila moje Facebook prijatelje (v nadaljevanju FB-prijatelje) ipd. Skozi teoretični del in kvantitativno raziskavo sem želela potrditi oziroma ovreči postavljeni raziskovalni hipotezi ter podati mnenje oziroma oceno pridobljenih rezultatov.

Anketni vprašalnik vsebuje vprašanja zaprtega in vprašanje odprtega tipa. Razdeljen je

---

⁶ Narcissistic Personality Inventory (NPI) - narcisistični osebnosti vprašalnik.

na šest sklopov vprašanj: 40 trditev o na/drugi osebnosti, 7 demografskih vprašanj, označitev sebe na lestvici odraslosti, socialna opora v pomembnih življenjskih situacijah, socialna opora s strani staršev v otroštvu kot podlaga za oblikovanje ne/stabilne osebnosti in vprašanje odprtega tipa o pojmovanju mejnikov odraslosti.

Raziskovanje je potekalo v nekaj fazah. Prva faza je bila preučitev teoretičnih izhodišč s pomočjo domače in tuje strokovne literature s področja prehodov v odraslost, narcisizma, socialne opore mladih odraslih. Na podlagi teoretičnih izhodišč sem oblikovala anketni vprašalnik.

Anketni vprašalnik sem razpošiljala v spletni obliki. V zadnji fazi sem analizirala podatke, da bi dobila odgovore na raziskovalni vprašanji in preverila hipotezi. Rezultati raziskave so bili obdelani s pomočjo računalniških programov Microsoft Office Excel 2010 in SPSS 21.0. V nadaljevanju opisujem raziskovalni inštrument in vzorec.

5.2.1 Raziskovalni inštrument in statistične metode

Za raziskovalni inštrument sem uporabila enoten validiran vprašalnik. Avtorja vprašalnika sta Robert Raskin in Howard Terry (1988), uporabila sem priredbo v slovenskem jeziku. Vprašalnik sestavlja 40 parov postavk tipa prisilne izbire (na primer: A – Nisem prepričan/-a, da bi bil/-a dober vodja, B – Vidim se kot dobrega vodjo). Vsak odgovor, ki se nanaša na narcisistično značilnost, je vrednoten z eno točko. Večje število pridobljenih točk pomeni bolj izražene osebnostne poteze narcisizma. Pri enem izmed vprašanj sem ugotavljala stopnjo strinjanja. Stopnjo strinjanja sem ocenjevala s pomočjo Likertove tristopenjske lestvice.

V zadnjem delu anketnega vprašalnika sem zajela naslednje demografske podatke: spol, starost, stopnja izobrazbe anketiranca, stopnja izobrazbe očeta in matere anketiranca, zaposlitveni status, zakonski stan in s kom anketiranec živi.

Ob anketnem vprašalniku sem podala kratka in jasna navodila za izpolnjevanje, saj je to izrednega pomena, predvsem v primerih, ko raziskovalec ni vedno prisoten, da bi lahko pojasnjeval.

Za obdelavo primarnih podatkov iz vprašalnika sem uporabila statistični programski paket SPSS 21.0. Pri tem so bile uporabljene naslednje statistične metode:

- izračun frekvenc in odstotkov,
- izračun odstotkov vprašanja z več možnimi odgovori,
- izračun srednjih vrednosti,
- Pearsonov hi-kvadrat test,
- Pearsonov hi-kvadrat test enake verjetnosti.

5.2.2 Opis vzorca

Naj poudarim, da raziskava daje zgolj indikativne ugotovitve, saj vzorcu ni mogoče pripisati statistične zanesljivosti. Gre sicer za znano dilemo s področja internetnega raziskovanja, kjer raziskovalec nima vpliva na vrsto in število anketirancev. Tako tudi ni mogoče trditi, da vzorec daje verodostojno sliko statistične populacije. To dopolnjujem z informacijo, da sem posebej prosila prijatelje za izpolnjevanje.

- V raziskavi je sodelovalo 299 anketirancev, od katerih jih je 261 na anketo odgovorilo v celoti.

Raziskavo sem izvajala od septembra do decembra 2015. Vprašalnik in vprašanja odprtega in zaprtega tipa so bila standardizirana, vzeta iz potrjenih učbenikov. Celotni vprašalnik se nahaja v prilogi.

5.3 Rezultati ankete o narcisističnem vedenju mladih odraslih

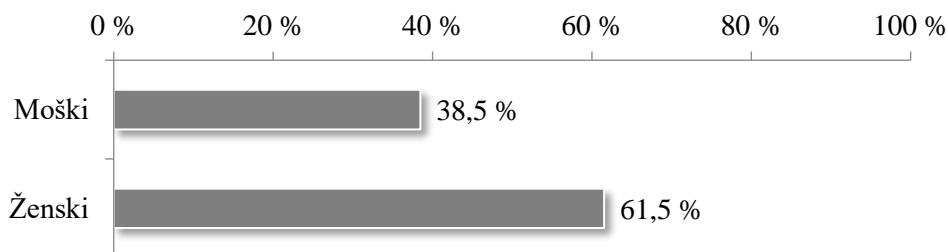
5.3.1 Demografski podatki

V raziskavi je sodelovalo 299 anketiranih, od katerih je na anketo odgovorilo v celoti 261. Slednji predstavljajo naš vzorec, vključen v analizo podatkov in predstavitev rezultatov. Demografski podatki nam dajejo vpogled v nekatere značilnosti vzorca. Vzorec te raziskave zajema večji delež ženske populacije in z vidika starosti je v vzorcu v največjem deležu zastopana starostna skupina 31–35 let, ki ji sledi starostna skupina 26–30 let. Gre za populacijo, ki ustreza teoretičnemu razumevanju mladih v prehodu. Njihova glavna naloga je lahko povezana tako z osebno zrelostjo posameznika in njegovim

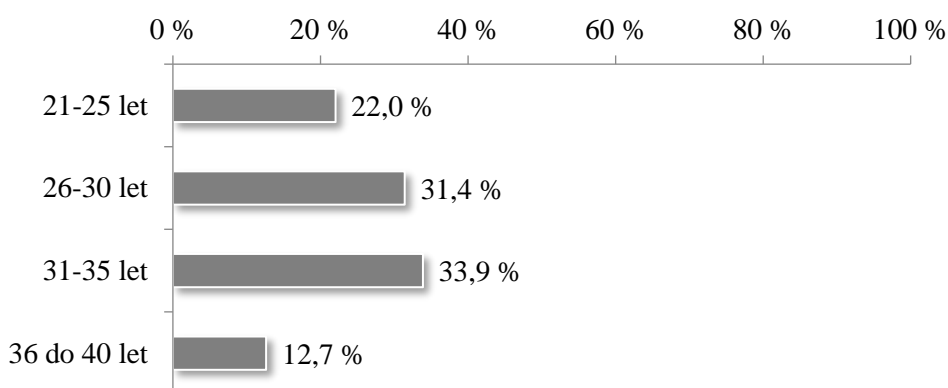

sprejemanjem odgovornosti ter s samostojnostjo kot tudi z odselitvijo od doma in finančno neodvisnostjo.

Graf 5.1: Razdelitev anketirancev po spolu

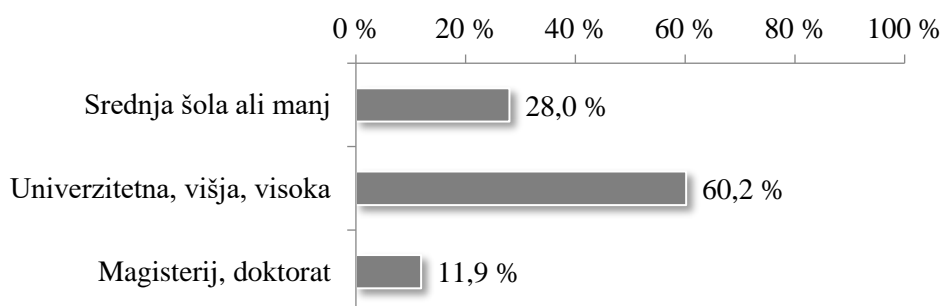

Graf 5.2: Razporeditev anketirancev po spolu

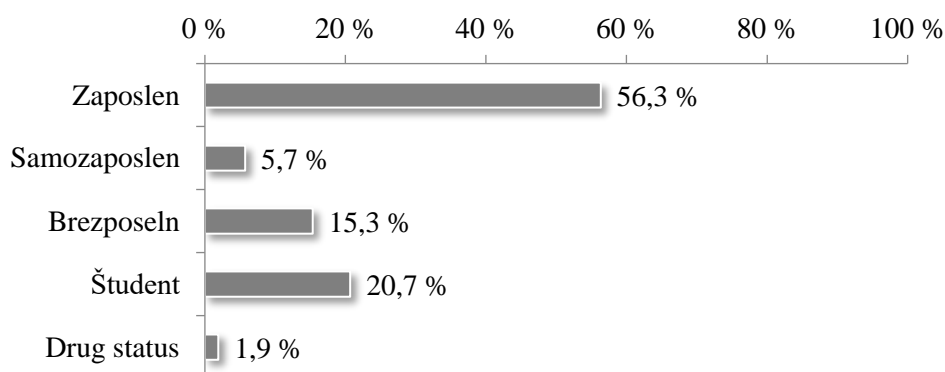
Po izobrazbi večino v vzorcu predstavljajo anketiranci z zaključeno univerzitetno, visoko ali višjo šolo, kar sem pričakovala. V tem pogledu se strinjam z mnenjem Martine Trbanc, da gre pri podaljševanju izobraževanja na eni strani za izobraževalne politike, ki zaradi izboljševanja izobrazbene strukture prebivalstva in preprečevanja strukturnih neskladij na trgu delovne sile spodbujajo mlade, naj ostajajo v izobraževanju oziroma nadaljujejo izobraževanje na terciarni stopnji. Po drugi strani pa gre za povečevanje izobrazbenih prizadevanj med mladimi zaradi slabših zaposlitvenih priložnosti in zaradi pričakovanja, da jim bo višja izobrazba omogočila pridobitev boljšega položaja na trgu delovne sile. Pogosto mladi izberejo nadaljevanje izobraževanja tudi zato, da se v neugodnih gospodarskih razmerah izognejo zelo verjetni brezposelnosti (Trbanc 2005, 170).

Graf 5.3: Razporeditev anketirancev po izobrazbi

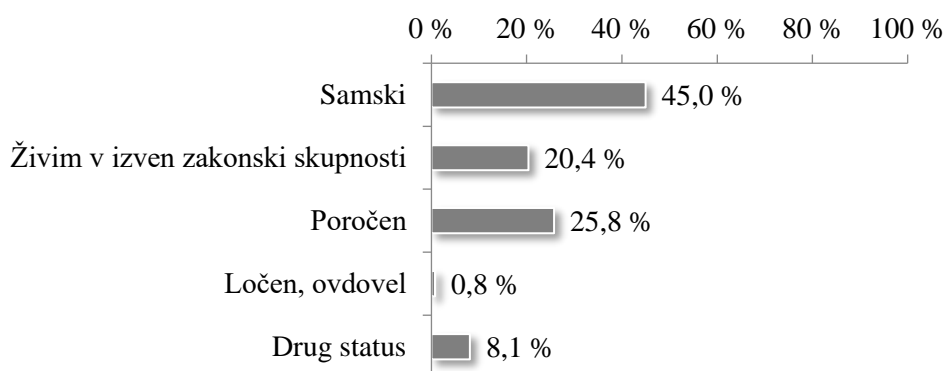
- Večino anketiranih v vzorcu predstavljajo zaposleni, kar ni tipično za mlade odrasle v prehodih. Ta podatek pripisujem temu, da izbrani vzorec – moji FB-prijatelji – ni povsem reprezentativen, saj se mladi ob vstopu na trg delovne sile srečujejo z močno spremenjenimi zaposlitvenimi možnostmi. Povečalo se je število manj varnih zaposlitev, med katere štejemo zaposlitev za krajši delovni čas in zaposlitev za določen čas.

Graf 5.4: Razporeditev anketirancev po zaposlitvenem statusu

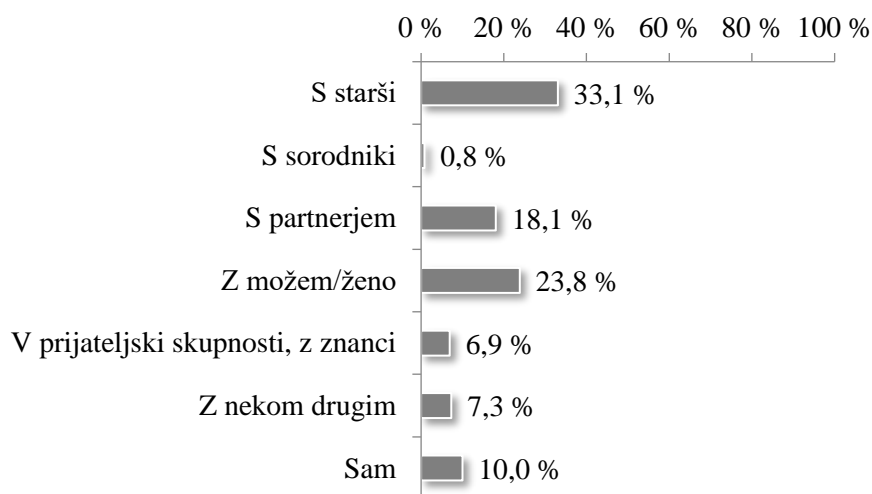
Z vidika zakonskega statusa je vzorec zajel največ samskih, saj mladi zapuščajo dom staršev vedno kasneje, pozneje se odločajo za življenje s partnerjem in tudi pozneje postajajo starši.

Graf 5.5: Razporeditev anketirancev po zakonskem stanu

Največ anketiranih živi s starši, kar sem pričakovala glede na negotove spremembe prehodov v odraslost in glede na obstoječo stanovanjsko politiko v Sloveniji. Menim, da se premalo stori na tem področju, saj primanjkuje najemnih stanovanj, predvsem neprofitnih, ki so cenovno dostopnejša, in stanovanj, ki bi bila primerna za študente in bi mladim olajšala osamosvojitve.

Graf 5.6: Razporeditev anketirancev po kraju bivanja

5.3.2 Narcisistične značilnosti anketiranih

Anketiranci so odgovarjali na 40 parov vprašanj. Gre za validirani vprašalnik avtorjev Roberta Raskina in Howarda Terrya, ki razkriva bolj ali manj izražene narcisistične značilnosti anketiranih. Več o metodologiji dela v poglavju 4.2.1.

Spodnja preglednica daje informacijo o številu točk, ki so jih anketiranci dosegli. Večje število točk pomeni bolj izražene narcisistične značilnosti.

Preglednica 5.1: Točkovanje narcisističnih značilnosti

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	2,00	2	,8	,8	,8
	3,00	3	1,1	1,1	1,9
	4,00	15	5,7	5,7	7,7
	5,00	8	3,1	3,1	10,7
	6,00	12	4,6	4,6	15,3
	7,00	22	8,4	8,4	23,8
	8,00	8	3,1	3,1	26,8
	9,00	14	5,4	5,4	32,2
	10,00	18	6,9	6,9	39,1
	11,00	16	6,1	6,1	45,2
	12,00	13	5,0	5,0	50,2
	13,00	15	5,7	5,7	55,9
	14,00	11	4,2	4,2	60,2
	15,00	25	9,6	9,6	69,7
	16,00	18	6,9	6,9	76,6
	17,00	9	3,4	3,4	80,1
	18,00	2	,8	,8	80,8
	19,00	5	1,9	1,9	82,8
	20,00	11	4,2	4,2	87,0
	21,00	10	3,8	3,8	90,8
	22,00	4	1,5	1,5	92,3
	23,00	5	1,9	1,9	94,3
	24,00	3	1,1	1,1	95,4
	25,00	1	,4	,4	95,8
	26,00	2	,8	,8	96,6
	27,00	3	1,1	1,1	97,7
	28,00	1	,4	,4	98,1
	29,00	1	,4	,4	98,5
	30,00	2	,8	,8	99,2
	31,00	1	,4	,4	99,6
	37,00	1	,4	,4	100,0
	Total	261	100,0	100,0	

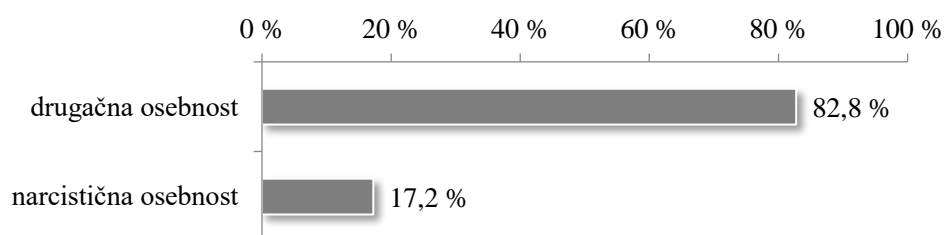
S tem odgovorom smo pridobili informacijo, kako močno so prisotne narcisistične značilnosti v vzorcu anketiranih. Moja prizadevanja gredo v smeri identifikacije respondentov z bolj ali manj narcisističnimi značilnostmi. Predvidevam, da bi lahko tako prišlo do signifikantnih razlik v odgovorih. Glede razlage dobljenih rezultatov nisem našla posebne opore v literaturi, a sem sklepala, da pomeni večjo število točk tudi več narcisističnih značilnosti posameznika. Mejo med obema skupinama sem postavila pri 19 točkah. Sama frekvenčna porazdelitev rezultatov daje namreč dve zgostitvi; ena je v območju 15–17 točk, druga pa 19–21 točk. Predvidevala sem, da bi lahko analiza

rezultatov prikazala različne vedenjske vzorce za obe skupini.

Na osnovi 40 trditev z možnimi odgovori A in B sem razdelila anketirance na dve skupini:

- močnejše izražene značilnosti narcisistične osebnosti (v *nadaljevanju bom uporabljala izraz narcisistična osebnost*) (n=45) in
- manj izražene značilnosti narcisistične osebnosti (v *nadaljevanju bom uporabljala drugačna osebnost*) (n=216).

Graf 5.7: Dve skupini anketirancev glede na narcisistični profil

V poglavju 4.4. bom analizirala, ali obstajajo med obema skupinama pomembne razlike, vendar bom v naslednjem poglavju podala nekaj splošnih značilnosti obstoječega vzorca.

5.3.3 Analiza odnosa starši – otroci

Podaljševanje mladosti pomeni, da se mladi dlje časa pripravljajo na odraslost in v tem času starši in izobraževalne ustanove vlagajo vanje, zato se skrajšuje število let prisotnosti na trgu dela. Prehod iz šole v stanje zaposlenosti ima za mlade poseben pomen, saj to pomeni prehod iz mladosti v odraslost. Delo jim omogoča dolgoročno načrtovanje življenja, kariere in družine (Ule 2008, 193). Spremembe v razmerju moči med mlajšimi in starejšimi se kažejo še zlasti v zasebnosti, kjer mlajši prav tako pridobivajo določen vpliv. Vedno bolj se uveljavljajo oblike reflektivnega pogovora med generacijami (Ule in Mihelj 1995, 60). Povezave med starši in otroki postajajo vedno bolj elastične, tako da mladi sprejemajo pomoč staršev le tedaj, ko se znajdejo v psihičnih ali ekonomskih težavah (Ule in drugi 2000, 24).

Prav zato se mi je zdelo pomembno dobiti vpogled v to, kako mladi vidijo odnose v svojih družinah.

Preglednica 5.2: Povzetek odgovorov na vprašanje *V kolikšni meri veljajo spodnje trditve za odnos med teboj in tvojimi starši?*

Trditev/tristopenjska lestvica	Sploh ne velja	Srednje velja	Zelo velja	%
V moji družini smo preživeli skupaj veliko časa.	50,6	41,4	8,0	100%
V otroštvu sem se zelo bal/-a staršev.	58,5	33,1	8,5	100%
Starši so mi kar naprej očitali, da iz mene nikoli nič ne bo.	69,7	23,0	7,3	100 %
Doma sem se vedno sprostil/-la od obveznosti.	16,9	56,3	26,8	100 %
Doma sem se počutil/-a dobro.	8,4	31,0	60,5	100 %
Občutek imam, da so me starši kar naprej nadzorovali.	39,1	46,0	14,9	100 %
Vedno sem imel občutek, da so me starši imeli zelo radi.	5,4	34,1	60,5	100 %
Starši so me vedno imeli za zelo bistrega/bistro.	10,0	36,4	53,6	100 %
Starši so imeli velike načrte za mojo prihodnost.	24,9	51,3	23,8	100 %

Iz rezultatov lahko razberemo, da so bili odnosi med starši in njihovimi otroci čustveno podporni in v prid otrok, kar pomeni pozitivno ozračje in pripravljenost staršev pomagati otrokom v težkih življenjskih situacijah. To vprašanje se neposredno povezuje z mojo drugo hipotezo, ki ji bom posvetila v nadaljevanju več pozornosti.

Tudi strokovni viri ponujajo zanimive ugotovitve. Biggart in Kovacheva trdita, da je prehod mladih v odraslost tako v Evropi kot tudi v Sloveniji vse bolj individualiziran, kompleksen in odložen, zaradi česar se mladi soočajo z ekonomsko odvisnostjo. Rezultat tega je povečana odvisnost oziroma polodvisnost od izvorne družine za določeno obdobje (Du Bois-Reymond in Chisholm 2006, 49). Materialna opora staršev omogoča mladim relativno brezskrbno podaljšano mladost. Ker nimajo službe, si tudi sami ne morejo plačevati visokih stroškov najemnin za lastno stanovanje in vseh ostalih stroškov, ki so s samostojnim življenjem povezani.

V nadaljevanju je treba omeniti subjektivne razloge za odločitev mladih, da bodo živeli doma. Med te dejavnike sodijo kot npr. lagodno in poceni življenje doma, dobri odnosi s starši, materialna in čustvena varnost, ki je seveda povezana z visoko stopnjo avtonomije (Rener in drugi 2006, 18).

Če povzamem mnenja avtorjev, gre za obojestranski podporni odnos, kjer kljub trenjem težijo k medsebojni pomoči in svetovanju ter kakovostni komunikaciji.

5.3.4 Na koga se obračajo mladi 'v težavah'?

S pomočjo niza trditev je vprašalnik preverjal, na koga se mladi obračajo v 'težavah'. Pri tem mislim na zahtevnejše odločitve, kjer je pomembno mnenje referenčnih oseb, kot so mati, oče, prijatelj, fant/dekle, terapevt, svetovalec ipd. To vprašanje je vzbudilo moje zanimanje predvsem zato, ker se v zadnjih desetletjih pojavlja tendenca bega oz. obračanja v zasebnost, ki naj bi omogočila sprostitev od stresa in obveznosti. To vprašanje prav tako raziskuje, če so dobri odnosi v družini povezani tudi z navezanostjo, ki jo mladi čutijo do svojih staršev. Vloga staršev je pomembna zaradi njihove podpore in ta je v času, ko se posameznik osamosvaja ter sooča z veliko negotovosti, ključnega pomena. Ali je torej res zaznati to obračanje v stiski na 'širšo'⁷ družino?

Preglednica prikazuje seštevek izbir referenčnih oseb v 'težavnih' življenjskih situacijah.

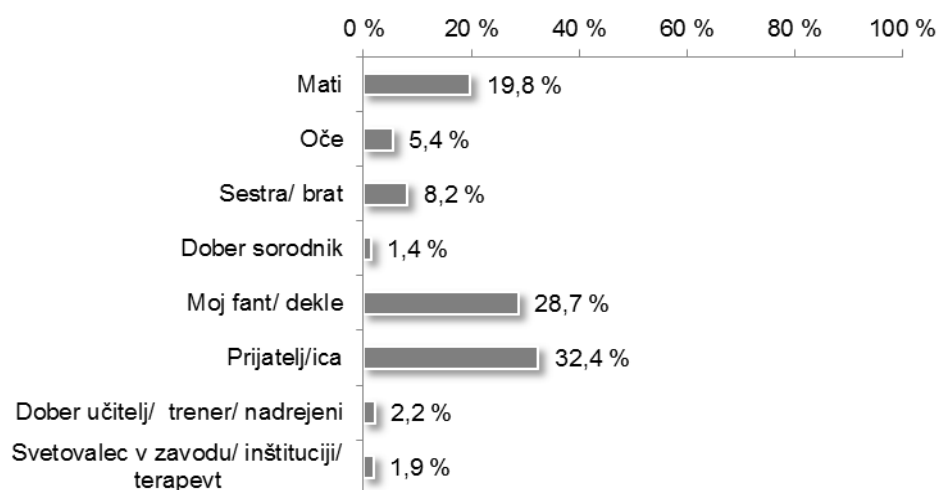
⁷ Kot 'širšo' družino mislim na starše, fanta/dekle, prijatelje, sorodnike.

Preglednica 5.3: Referenčne osebe v težavnih življenjskih situacijah

REFERENCA (%) / TRDITVE	mati	oče	Sestra/ brat	Dober sorodnik	fant/ dekle	Prijatelj	Dober učitelj/ trener	Svetovalec/ terapevt	100%
Če se želiš otresti skrbi.	26,1	2,8	9,2	2,0	26,1	32,9	0,8	0,8	100
Če ne znaš rešiti delovnih, izobraževalnih problemov.	14,2	11,4	9,8	0,0	9,8	34,6	15,4	4,9	100
Če moraš sprejeti kakšno težko odločitev.	30,0	8,5	8,5	1,2	30,0	20,2	0,8	0,8	100
Če želiš zaupati intimna, duševna občutja.	13,0	0,8	7,7	1,6	38,1	36,4	0,4	2,0	100
Če si zelo tečen/-na, napet/-a, jezen/-a.	11,8	1,8	8,2	3,2	35,0	38,2	0,5	1,4	100
Če si srečen/na in zaljubljen/na.	6,1	,4	8,2	1,6	34,4	48,8	0,4	0,0	100
Če želiš biti tak/-ka, kot res si.	14,0	2,6	10,1	0,9	31,1	36,8	0,9	3,5	100
Če bi bil/-a v hudi življenjski, socialni stiski.	40,3	17,8	6,3	1,6	18,2	12,3	0,8	2,8	100
Če si žalosten/-na.	20,2	1,3	5,7	0,9	37,3	33,3	0,4	0,9	100
Povprečje vseh	19,8 %	5,4 %	8,2 %	1,4 %	28,7 %	32,4 %	2,2 %	1,9 %	100

Če združimo vedenjski vzorec anketiranih kot prikaz seštevka izbir referenčnih oseb v 'težavnih' socialnih situacijah, potem dobimo spodnjo preglednico.

Graf 5.8: Seštevke vedenjskega vzorca anketiranih

Iz zgoraj zbranih splošnih podatkov vzorca anketirancev lahko brez delitve na dve skupini

povzamemo, da veliko socialnega dela pri reševanju različnih težav pade na prijatelje, fanta/dekle in mamo. Vrstni red oz. zastopanost posamezne referenčne osebe se skozi vprašanja nekoliko izmenjuje, a je zgornja lestvica (prijatelj, fant/dekle, mama) stalnica. Tudi iz teh podatkov lahko potrdimo trend obračanja v zasebnost, saj je mogoče sklepati, da se anketirani obračajo na osebe, ki so jim blizu, in ne po pomoč k terapevtskim, svetovalnim službam. To potrjujejo tudi splošni trendi v Sloveniji, ki jih navajata Ule in Kuhar (2003), in sicer da imajo sorodniške socialne mreže in opore na sploh veliko vlogo in pomen. V Sloveniji se je tako v zadnjih desetih letih zelo povečal pomen staršev na čustveni in instrumentalni ravni. Predvsem pa se je povečala vloga matere, ki ji mladi najbolj zaupajo in ima pomembno vlogo tolažnice, svetovalke in pomočnice. Dodati je treba, da morda mati ni prva referenčna oseba v težkih življenjskih situacijah, je pa ena izmed glavnih treh izbir, kar pomeni, da veliko čustveno-podpornega dela opravlja še vedno ona.

Zgornje preučevanje se mi zdi pomembno, saj dobra povezanost s straši omogoča podporo mlademu v času osamosvajanja, ki je zaznamovan s številnimi negotovostmi.

Strokovno preučevanje razmerja moči med mladimi in odraslimi literaturi je zaznati, da se je v drugi polovici dvajsetega stoletja privedlo do nekaj sprememb, ki sem jih že povzela v poglavju 4. 8.

Mladost ni več niti predhodnica niti nasprotje odraslosti, temveč sta obe postali različni biografski dimenziji, ki sta vse bolj odvisni od samodefinitivne posameznika/-ce, ne pa od ustaljenih družbenih konvencij in definicij. Zmanjšuje se odločilna vloga vrstniških skupin in mladinskih kultur v oblikovanju identitete. To vse bolj zamenjuje nov pojav medgeneracijskega združevanja in solidarnosti (Ule 2000, 25).

5.4 Vpliv narcisističnih značilnosti na odgovore anketiranih

5.4.1 Oblikovanje dveh skupin glede na narcisistični profil

V poglavju 4.3.2.1 sem razdelila vzorec na A in B skupino. Če se sklicujem na odgovore na prvih 40 parov vprašanj, imamo v B skupini 17,2 % anketirancev z bolj izraženimi narcisističnimi lastnostmi (N=45), v A skupini pa 87,7 % tistih z manj izraženimi

narcisističnimi značilnostmi (N=217). Ob vseh pridržkih je mogoče ugotoviti, da obstaja skupina anketiranih z močnejše izraženimi narcisističnimi značilnostmi, kar utegne pritrjevati obstoju narcisizma kot načinu prehoda mladih v odraslost.

Na podlagi križanja demografskih podatkov s skupinama A in B ugotavljam, da pri demografskih značilnostih razlike med skupino A in B niso statistično pomembne, zato jih v nadaljevanju ne prikazujem.

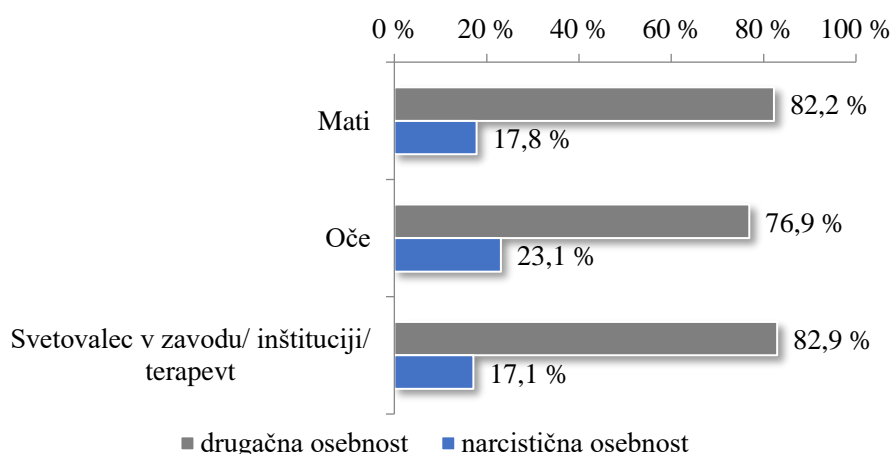
4.2.2. Socialna opora in narcisizem

Z vprašalnikom smo želeli preveriti, ali v primeru socialne opore obstajajo razlike med obema skupinama.

V okviru preverjanja H2 sem analizirala drugo vprašanje, kjer so anketiranci za različne življenjske situacije izbrali, na koga se obrnejo po socialno oporo. V hipotezi sem se posebej osredotočila na oporo staršev in terapevtsko oporo.

Da bilo mogoče pridobiti delež anketiranih, ki se po socialno oporo obračajo samo na posamezno skupino, smo vprašanje morali obravnavati kot vprašanje z več možnimi odgovori.

Graf 5.9: Socialna opora staršev in terapevtska opora pri dveh skupinah anketiranih

- Ugotavljam, da se po socialno oporo na vse tri referenčne skupine v večji meri obrača skupina druge osebnosti, ljudje iz druge skupine.

S Pearsonovim hi-kvadrat testom enake verjetnosti smo preverili, ali obstaja

statistično značilna razlika v deležu obeh skupin, ki se obrača po socialno oporo k posameznemu akterju.

- Razlika je statistično značilna v primeru obračanja po socialno oporo k materi ($p=0,000$) – skupina drugačne osebnosti se po socialno oporo obrača k materi v statistično značilno večjem deležu kot skupina narcističnih osebnosti.
- Razlika je statistično značilna v primeru obračanja po socialno oporo k očetu ($p=0,000$) – skupina drugačne osebnosti se po socialno oporo obrača k očetu v statistično značilno večjem deležu kot skupina narcisistične osebnosti.
- Razlika je statistično značilna v primeru obračanja po socialno oporo k terapevtu ($p=0,000$) – skupina drugačne osebnosti se po socialno oporo obrača k terapevtu v statistično značilno večjem deležu kot skupina narcisistične osebnosti.

Iz zgornjih podatkov razberem, da gre pri socialni opori za statistično pomenljive razlike; drugačne osebnosti se bolj obračajo na mater, očeta in terapevta kot osebe z bolj izraženimi narcisističnimi lastnostmi. Iz tega lahko sklepam na nekatere lastnosti, ki so pripisane narcisistični miselnosti, kot je zazrtost vase, ki pa se vseeno napaja iz potrditve drugih, iz 'sorodstvenih mrež'.

Pri drugačnih osebnostih je mogoče zaznati trend obračanja v zasebnost s pomenljivim podatkom, da se tu pojavi še terapevt kot referenčna oseba v težkih življenjskih situacijah. To je mogoče razložiti tako, da se tudi druge oblike mentalitet preživetja v času negotovih prehodov v odraslost poslužujejo terapevtskih storitev. Na ta način nekoliko razbremenijo sorodstvene vezi opravljanja čustveno-podpornega dela, ki ga najpogosteje opravi (širšo) družino. Določene vzporednice vidim tudi v teoretični podlagi: čeprav je zaradi potrebe biti občudovan tudi narcisist odvisen od drugih ljudi, ta kljub temu te ljudi, ki jih uspe zmanipulirati, zaničuje (Lasch 2012, 118). Ker tako razvrednoti soljudi, si s tem osiromaši svoje osebno življenje in krepí subjektivno občutenje praznine (Lasch 2012, 61). Etika samoohranitve in psihičnega preživetja tako ne izhaja zgolj iz nestabilnih družbenih razmer, temveč tudi iz subjektivnega doživljanja praznine in izoliranosti. V pozornosti, ki mu jo namenjajo drugi, vidi narcisist odsev lastnega grandioznega jaza, s čimer premaguje negotovost, ki jo povzroča njegova navidezna osvobojenost od družinskih in institucionalnih vezi (Lasch 2012, 28–73). Hkrati pa je prav to isto rahljanje družbenih vezi odraz narcisistične obrambe pred čustveno odvisnostjo, s tem pa sodobna družba

ustvarja posameznike, ki so po svojem bistvu antisocialni (Lasch 2012, 73).

Medosebni odnosi so v sodobni družbi postali izjemno tvegani predvsem zato, ker ne dajejo nobenega zagotovila več za trajnost (Lasch 2012, 232). Sodobni narcisist se intenzivnim medosebnim odnosom, ki od njega terjajo močna čustva, izogiba (Ule 2012, 292), kar je zgolj še ena izmed sodobnih 'strategij preživetja', kajti čustvena svoboda naj bi posameznika obvarovala pred nevarnostmi, ki jih prinaša zблиževanje (Lasch 1991, 323).

Narcisist si želi osvoboditve do te mere, da bi dosegel hladno neprizadetost onkraj čustev in prerasel odvisnost od drugih (Lasch 2012, 235). »Želi si brezbriznosti do medčloveških odnosov in kar do življenja samega« (Lasch 2012, 235).

5.4.2 Sprejetost s strani staršev

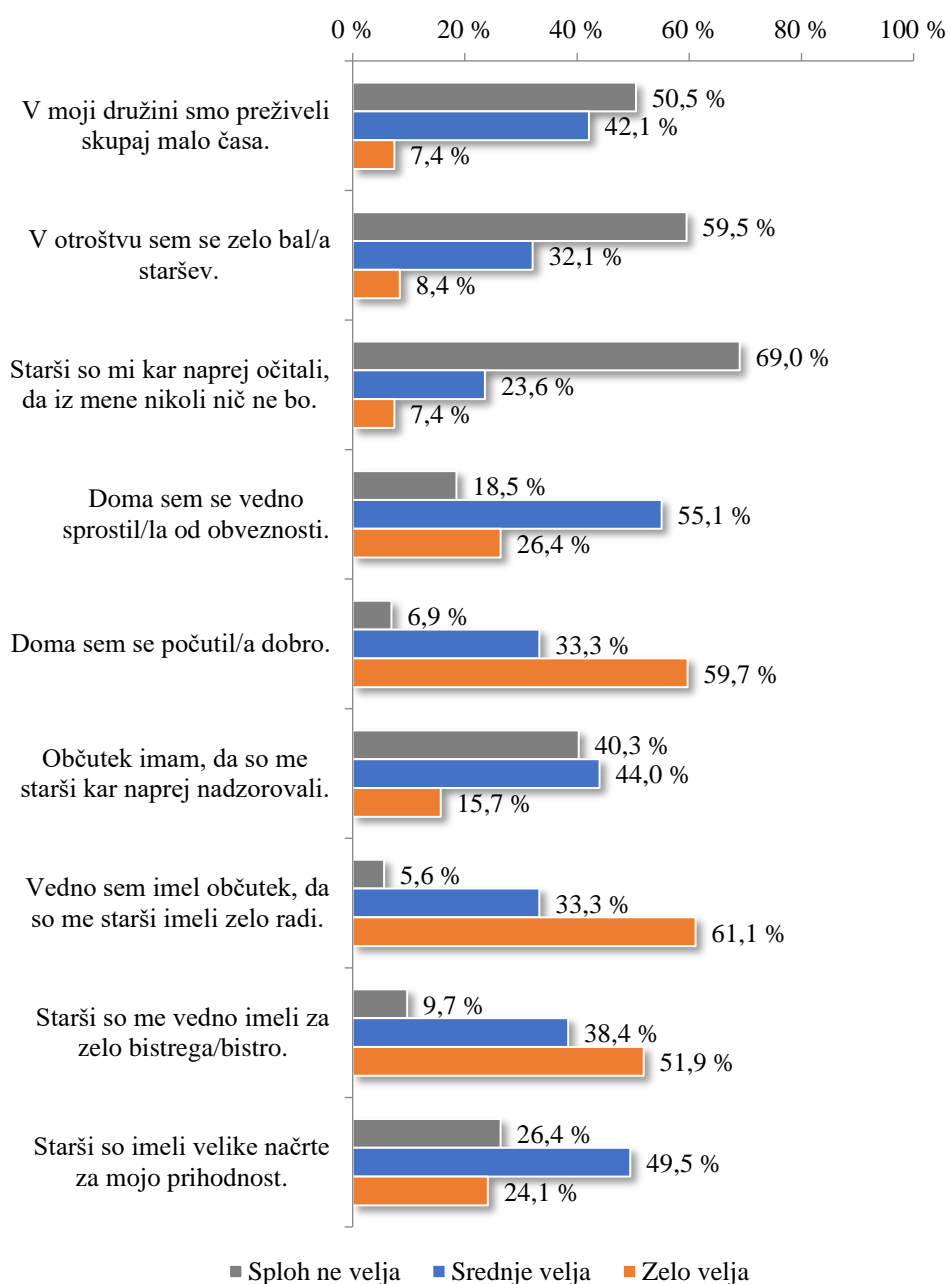
Nadaljnje vprašanje iz ankete je bilo namenjeno potrjevanju ali zavrnitvi hipoteze o tem, kakšni so odnosi med mladimi in starši v skupini z manj in bolj izraženimi narcisitičnimi lastnostmi in ali prihaja do statistično pomenljivih razlik.

Prepričana sem, da je način odraščanja mladih odvisen tudi od njihovih možnosti in tveganj, ki jih prinašajo možnosti in odločitve. Ključno vlogo pri tem igrajo dejavniki neformalne podpore, še posebej družina. Najbolj so na udaru tisti mladi, ki nimajo dostopa do tovrstnih podpor. Menim, da taki obstajajo in večinoma ostanejo zapostavljeni na robu družbe. To pa še ne pomeni nujno, da imajo 'preskrbljeni' mladi zagotovljeno svetlo prihodnost. Nekaj pa zagotovo drži: materialna preskrbljenost je podlaga za osamosvajanje.

Družina pa je nujen stabilizacijski dejavnik osebnosti, saj v njej vsakodnevno nadomeščamo izgube, ki jih prinašajo obremenitve zaradi dela ali drugih zunanjih dejavnosti. Družinski člani namreč vsakodnevno iščejo prostor za obnavljanje svojih duševnih in fizičnih sposobnosti in mesto počitka za nadomeščanje identitetnih izgub. Brez družine bi bilo tako kontinuirano delovanje drugih družbenih sfer zelo oteženo. Sodobna družina vedno več ekonomskih sredstev in psihološke energije vlaga v ustrezno odraščanje otrok, hkrati pa tudi vedno več od njih pričakuje (Ule 2008).

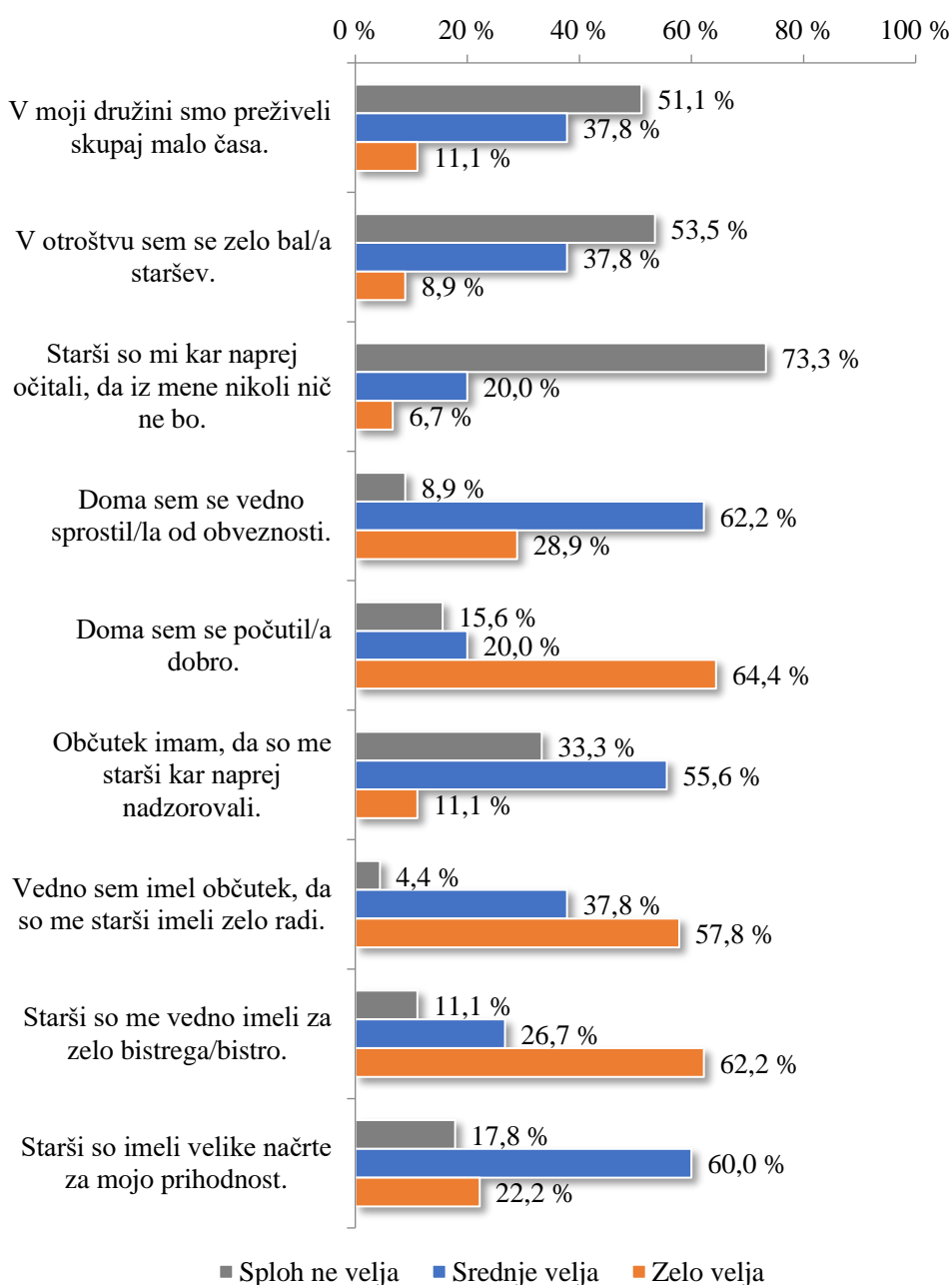
Družina je skupnost, znotraj katere obstajajo bolj ali manj tesni osebni stiki. Po eni strani v družini poteka kontekst doživljanja in obnašanja ter razvoj vsakega družinskega člana, po drugi strani pa družinski člani vplivajo na oblikovanje doživljanj, čustvovanj in odnosov v družini. Skozi dejavnosti in zastavljanje nalog ter skozi skupno premagovanje težav se v družini razvije posebna kakovost odnosov, ki temelji na vzajemnosti in zaupanju. Pri tej kakovosti odnosov gre v resnici za navezanost, ki je posebna dimenzija in se razteza od skrajne simbioze med starši in otroki ali partnerji do odsotnosti navezanosti (Ule 2008).

Graf 5.10: Sprejetost s strani staršev – drugačna osebnost

- Rezultat kaže, da je skupina drugačne osebnosti s strani staršev dobro sprejeta, saj pri večini trditev največji delež anketiranih odgovarja pozitivno:
  - pri trditvah, ki izražajo nesprejetost s strani staršev, večina odgovarja s 'sploh ne velja';
  - pri trditvah, ki izražajo sprejetost s strani staršev, večina odgovarja z 'zelo velja' ali 'srednje velja'.

Graf 5.11: Sprejetost s strani staršev – narcisistična osebnost

- Rezultat na sliki kaže, da je tudi skupina narcisističnih osebosti s strani staršev dobro sprejeta, saj pri večini trditvev največji delež anketirancev odgovarja pozitivno:
  - pri trditvah, ki izražajo nesprejetost s strani staršev, večina odgovarja s 'sploh ne velja';
  - pri trditvah, ki izražajo sprejetost s strani staršev, večina odgovarja z 'zelo velja' ali 'srednje velja'.

- S Pearsonovim hi-kvadrat testom smo preverjali tudi, ali obstaja povezanost med skupino glede na narcisistično osebnost in sprejetost s strani staršev.
- V nobenem primeru se pri trditvi, ki meri sprejetost s strani staršev, ni izkazala statistično značilna povezanost ($p > 0,05$) oz. statistično pomembna razlika med skupinama.

Rezultati so me v tem delu naloge presenetili, kajti razberemo lahko, da so tudi narcisistične osebnosti v dobrih odnosih s starši. Zaradi zaverovanosti vase, občutkov grandioznosti bi pričakovala negativen odnos s starši. Menila sem, da narcisisti branijo svoj način življenja in postavijo staršem mejo vstopanja v svoj intimni in javni prostor.

Vedenjski vzorci v odnosu starši z otroki se le niso toliko spremenili od klasičnih vzorcev, saj otroci potrebujejo starše in slednji so navezani na svoje otroke in tudi narcisisti navkljub svojemu (stereotipiziranemu) profilu lastnosti se niso pripravljene odreči tovrstnim podporam. Če se izrazim nekoliko hudomušno, zavračanje staršev s strani otrok bi bilo patološko, zavračanje otrok s strani staršev pa tudi. V vsej tej navezanosti pa je težko najti pravo ravnovesje z osamosvajanjem. Ule trdi, da je ohranjanje ravnotežja med navezanostjo in samostojnostjo temeljna psihološka naloga družinske skupnosti. Navezanost in samostojnost sta namreč temeljna pogoja družinskega življenja in funkcija družine je, da oba procesa medsebojno usklajuje in obema procesoma da neko realno podobo. Družina mora tako v vsakdanjem življenju upoštevati tako proces navezanosti kot samostojnosti. Lahko sicer da prednost enemu ali drugemu, vendar sta za družinsko življenje bistvena oba skupaj (Ule 2008).

V obeh skupinah imamo rezultate, ki dokazujejo čustveno-podporno ozračje medsebojnih odnosov v družini, kar nam potrjuje razmere odvisnosti mladih od staršev. Ukinja se avtoritarni, nadzorni pristop do mladih v zameno za čustveno podporo in pomoč v različnih oblikah. Ule ugotavlja (2008), da so današnje družine bolj 'delovno intenzivne', kot so bile kdajkoli, saj v njih vlada visoka stopnja medsebojne tolerance in dopuščanja osebnih avtonomij. Vedno bolj se uveljavljajo oblike refleksivnega pogovora med generacijami in intenzivna kultura pogovora. Povezave med starši in otroki pa postajajo zelo elastične, tako da mladi sprejemajo pomoč staršev, ko se znajdejo v psihičnih in ekonomskih težavah. Starši postajajo vse bolj svetovalci in zagovorniki, ne

pa nadzorniki in oblikovalci življenjske poti svojih otrok. Puklek Levpušček in Zupančič (2011) še dodajata, da odnos med mladimi odraslimi in njihovimi starši postaja vedno bolj odnos odraslih oseb in ne izključno odnos starši – otrok (Puklek Levpušček in Zupančič, 2011). Vloge družinskih članov so bolj ali manj enakopravne in zato je v družini manj konfliktov. Vsi družinski člani se dogovarjajo in pogovarjajo o pomembnih družinskih temah. Menim, da zgornji rezultati potrjujejo dejstvo, da so mladi in starši postali zavezniki v premagovanju zahtev v današnji družbi.

5.4.3 Mejniki odraslosti

Danes mladi opuščajo tradicionalne poti vstopanja v odraslost. Prihaja do zameglitve meja med mladostjo in odraslostjo. Mladi prelagajo odločanje, ki naj bi ga opravili v mladosti, torej v omejenem časovnem obdobju, in ga prenašajo v odraslost. Do poznih dvajsetih ali celo dlje odlašajo z odhodom od doma, njihova ekonomska, čustvena in socialna odvisnost od staršev se podaljšuje. Pri starših ostajajo zaradi vse daljšega izobraževanja, saj vse dobro plačane službe zahtevajo visoko izobrazbo. Zaradi podaljšanega obiskovanja šole se kasneje zaposlujejo, dviga se povprečna starost moških in žensk ob prvi poroki, hkrati pa narašča število samskih mladih in mladih, ki živijo v zunajzakonskih skupnostih. Ljudje so tudi vedno starejši ob rojstvu prvega in pogosto edinega otroka (Ule in Kuhar 2003). Te prehode pomembno določajo institucionalni podporni sistemi, kot so izobraževalni sistem, sistem socialnega varstva in propustnost trga dela, ki so preobremenjeni zaradi vedno večjih zahtev in omejitev trga dela in vse večjega števila brezposelnosti (Ule in Kuhar 2003, 64).

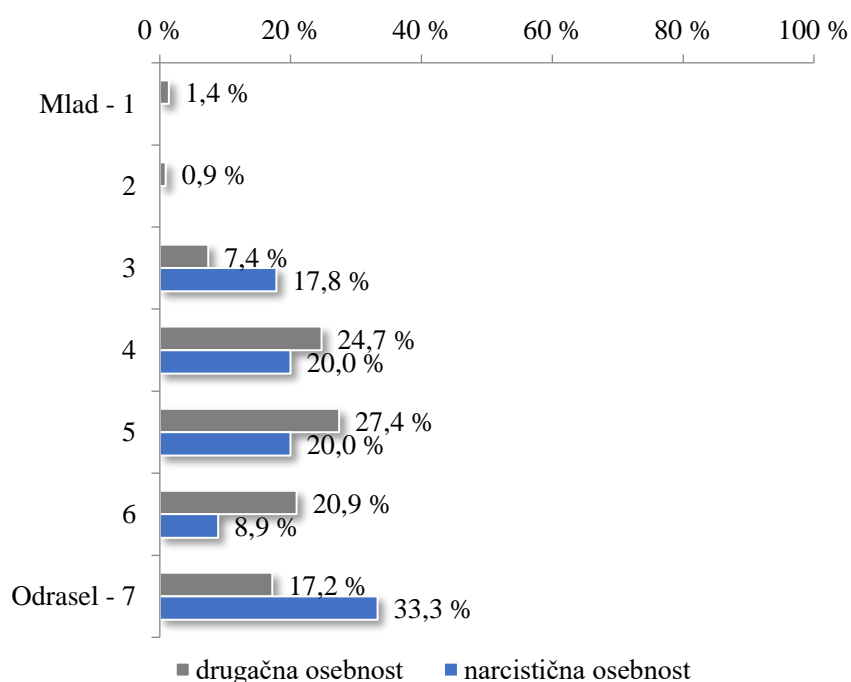
Številni avtorji, med temi tudi Ule in Kuhar (2003), ugotavljajo, da se posamezni prehodi ne zgodijo samoumevno in niso nujno zaporedni. Za vsako državo so značilni svojevrstni vzorci pojavljanja in zaporednosti prehodov. Na to, v kakšnem zaporedju se zgodijo, kdaj se zgodijo in ali se sploh zgodijo, vplivajo mnoge družbene okoliščine oziroma dejavniki.

Raziskave številnih avtorjev kažejo, da mladi podaljšujejo izobraževanje, kasneje vstopijo na trg dela, kasneje zapustijo dom staršev, kasneje se odločajo za življenje s partnerjem in za starševstvo. Podaljševanje mladosti je pojav, ki je opazen v vseh evropskih državah. Meje med mladostjo in odraslostjo postajajo vedno bolj zabrisane in

v sodobnosti je težko definirati, kdaj postane nekdo odrasel (Kuhar 2003, 63).

Ker so meje med mladostjo in odraslostjo, kot pravi Kuharjeva, vedno bolj zabrisane, me je zanimalo, kako anketirani sami razumejo svoje razmere v kontekstu prehoda iz mladosti v odraslosti. Pri tem se mi zdi pomembno, ali obstajajo razlike med narcisisti in drugimi.

Graf 5.12: Ocenjevanje sebe kot mladega odraslega pri dveh skupinah

- Na lestvici ocen od 1 do 7 se največji delež odgovorov v obeh skupinah giblje med ocenami 4 do 7.
- Večina anketirancev se ocenjuje ne glede na skupino predvsem bolj kot odraslega kot mladega.

S Pearsonovim hi-kvadrat testom smo preverjali tudi, ali obstaja povezanost med skupinama pri ocenjevanju sebe kot mladega odraslega in dobili potrditev, da rezultat kaže statistično značilno povezanost ocenjevanja med skupinama (hi-kvadrat=14,179, p=0,028):

- o opaziti je statistično večje deleže v oceni 7 pri narcisistični osebnosti (33,3 %) v primerjavi z drugo osebnostjo (17,2 %);

- obratno je opaziti statistično večje deleže v oceni 6 pri drugi osebnosti (20,9 %) v primerjavi z narcisistično osebnostjo (8,9 %).
- Izračunali smo tudi mediano, katere vrednost pa je za obe skupini 5 (kar, kljub določenemu odstopanju v deležih, kaže večjo tendenco ocen bližje odraslemu kot mlademu v obeh skupinah).

Z grafa 5.12 lahko razberemo, da se v dveh primerih mnenje narcisistične skupine pomembno razlikuje, saj – po naši raziskavi – sami sebe doživljajo za zelo odrasle. To dobljeno ugotovitev bi bilo treba natančneje raziskati, sicer pa lahko v primeru predmetne raziskave govorimo o zgolj indikativnih rezultatih.

V prid narcisističnih osebnosti govori Laschevo stališče (1992), da narcisizem terja od posameznika in posameznice precejšnjo mero socialne inteligence, ustrezen standard, ki omogoča zadovoljevanje nenasitnih potrošniških želja, in relativno razumevajoče socialno okolje. Lasch dodaja, da je narcisistično samopoveličevanje dejansko le ena od 'mentalitet preživetja' minimalnega sebstva. Za doseganje vsega tega pa menim, da je potrebna določena stopnja odraslosti, kar bi upravičilo rezultate te raziskave v prid narcisističnih osebnosti. V danih razmerah se le-ti uspešno prilagajajo negotovim prehodom v odraslost in so na svojevrsten način na dobri poti k doseganju odraslosti kot take. Ali bodo to dosegli, pa je odvisno od uspešne kombinacije številnih dejavnikov in osebne zrelosti pri tem.

Zgornji številčni prikaz pojmovanja odraslosti je raziskan še z odprtima vprašanjema, kdaj se anketiranci prepoznavajo kot odrasli in kateri so tisti mejniki, ki jim to predstavljajo.

Na odprto vprašanje »Kdaj ste po vašem mnenju odrasli? Katere so tiste značilnosti, ki jih pripisujete odraslemu človeku?« so anketiranci podali mnenja, ki jih je bilo mogoče po logičnem premisleku združiti v štiri skupine:

- ena skupina sebe vidi kot odraslega, ko doseže določeno stopnjo odgovornosti, določena leta starosti (25., 21., 30. let) in ko dosežejo določene lastnosti (25 let odgovornost, zanesljivost, poštenost, resnicoljubnost, altruizem, vživljanje v druge, osebe; zelo odvisno, nekateri odrastejo v najstniških letih in nato iščejo mladost, ampak mislim, da pri 30-ih letih lahko mirno govorimo o odraslem

- človeku. Lastnosti: odgovornost, poštenost, prijaznost, igrivost, zvestoba, ljubeznivost, imeti drugega za sebi enakega; pri 25 letih. Odgovornost; razumevanje, potrpežljivost, vztrajnost, upanje, vera, ljubezen; po 20. letu širši pogled, nezaletavost, preudarnost, zavedanje sebe in poslanstva v življenju).
- druga skupina se označuje kot odrasla, ko doseže ekonomsko neodvisnost (samostojnost, služba; kadar človek odide živet na svoje ter ima zagotovljen stalen prihodek (redna, stabilna zaposlitev); ko si finančno neodvisen in zrel v tem oziru, da lahko prevzameš odgovornosti za svoje življenje, ko se poročiš; samostojnost, finančna neodvisnost od staršev; ko začneš delati in služiti denar; po končanem faksu, ko dobiš lastni prihodek).
  - tretja skupina, ko se odseli od doma (ko živiš na svojem; značilnosti: je sposoben poskrbeti zase – neodvisen, zna prevzeti odgovornost za svoja dejanja; ko sem odšel v srednjo šolo in v dijaški dom; torej, ko sem odšel od doma; ko sem se preselila v Ljubljano zaradi študija, predvsem samostojnost; ko se osamosvoji od svojih staršev; predvsem čustveno, pa tudi ekonomsko).
  - Četrta skupina enači odraslost s čustveno in duhovno inteligenco (ljudje, ki se velikokrat znajdemo v težkih življenjskih situacijah. Včasih, v hitenju in delu, ki ga imamo, pozabimo na lepoto drobnih pozornosti in si večkrat zakompliciramo življenje tam, kjer ne bi bilo potrebno. Vztrajnost, inovativnost, borbenost, ljubosumje, trmoglavost, predanost; ko se dokončno osamosvojiš. Skrb sam zase (in za druge), - odgovornost (odgovora-zmožnost), – sledenje svojim ciljem – ohranjanje uravnoteženega življenja; po mojem mnenju smo odrasli, ko prevzamemo popolno odgovornost nad svojim življenjem, kar pa ni lahko. Čustvena zrelost, preudarnost, odgovornost; da sprejmeš vse življenjske preizkušnje in se iz njih učiš; odrasel si, ko uresničuješ svojo vizijo, sprejmeš poraze, se sprejemaš, razumeš, da smo ljudje različni, ne vsiljuješ mnenja, ko si v težkih situacijah, ne obupuješ, ampak se trudiš iti naprej, in ko prevzameš odgovornost za vsa svoja dejanja; odrastel sem, ko sem sfaliral faks in se preselil v odraslo življenje. Zmožnost pametnega odločanja, zmožnost živeti brez kogarkoli. Zmožnost poiskati si partnerja in narediti novo družino proč od staršev; preudarnost, odgovornost, poštenje; sprejemanje odgovornosti, želja po ustaljenem življenju, ki vključuje precej rutine, pogled v prihodnost in gradnja le-te, kar vključuje sprejemanje odločitev, ki bodo na dolgi rok (morda tudi celo življenje); odrasla sem mogoče malo prej kot moji vrstniki, saj mi je pri 15-ih letih

umrla mama; hitro sem morala prevzeti večino odgovornosti zase, za šolske obveznosti, se zaposlila že kot dijakinja, skrbela za babico ipd. Odrasel je, kdor prevzema odgovornost za svoja dejanja, je previden in predvidi posledice svojih odločitev; odrasel človek je predvsem človek, ki je odgovoren in za svoj položaj ter dejanja sprejema odgovornost. Odrasel človek zna poskrbeti zase, oz. vsaj intenzivno dela v tej smeri.; pri 18 letih. Čut za odgovornost, sprejemanje posledic ravnanja, samostojnost v preživetju, visoki cilji (moralni, življenjski); ko sem začel z odgovornim delom na projektih. starost 21 let. Značilnosti: samostojnost, razumnost, čustvena; ko sem se preselila v Italijo in postala samostojna oseba...; stabilnost.)

Eden izmed anketirancev le po definiciji pojmuje odraslost kot sprejemanje odločitev, sebe pa označi kot 'večnega' otroka. »Men mama zmeraj govori, da sem otročji. Skratka, večni otrok. Odrasel človek je tisti, ki sprejema odločitve sam.«

En anketiranec je označil izključno ustvarjanje družine kot znak odraslosti. (»Odrasteš, ko imaš svojo družino.«)

Na odprto vprašanje: »Kako ocenjujete sebe, kot mladega ali kot odraslega?« sem mnenja po podobnosti združila v pet skupin:

- Prva skupina anketirancev se označuje kot odrasla, ker se vidi kot samostojna, v sebi doživlja mladost (po eni strani sem odrasel, imam družino, otroke, prevzemamo odgovornost za svoja dejanja... v sebi pa še vedno hranim nekaj otroka, ki so velikokrat pošali, ki želi še ohraniti igrivost...; trudim se biti povsem samostojen/-a, odgovoren/-a, upoštevam lastne koristne življenjske izkušnje ... – v srcu pa si tako ali tako (lahko) vedno mlad; ker je moje počutje tako; imam družino in službo, a se mi zdi, da sem še vedno v stiku z današnjo mladino; dokler imamo starše smo vedno delno otroci; v meni je še kar nekaj mladosti; počutim se precej mladostniško in blizu študentskemu duhu; ker sem se osamosvojila od staršev, kar pa seveda ne pomeni, da staršev nikoli ne pogrešam).
- Druga skupina sebe ne doživlja kot odraslo, ker ne zna prevzeti odgovornosti, živi še vedno pri starših, primanjkuje ji samozavesti ipd. (Pri 30. še vedno živim pri starših; zdi se mi, da nisem zadostil še vsem kriterijem za odraslost; ne znam še popolnoma prevzeti odgovornosti za svoje življenje, nisem še povsem neodvisna,

samostojna; glede na to, da sem finančno še vedno odvisna od drugih; nisem še dovolj samostojen; res je nekaj pomanjkljivosti, ki jih moram še pri sebi dodelati; nisem se še finančno osamosvojila; dejstvo je, da izgledam že kot odrasel, a karakterni bi se dal nekam na sredino, ker mi manjka samozavest).

- Tretja skupina se čuti odrasla, ker ima družino (sem samostojen in stabilen; 7 ne, ker nimam svoje družine in otrok; odrasla sem, ker imam svojo družino in ostvarjam svoje sanje, mlada bom pa vedno ostala, ker sem razumela, da je življenje najlepše in vedno sveže, ko ljubiš in iščeš vedno znova resnico; pred seboj imam še dve leti študija, vendar počasi prioriteta niso več potovanja, nenavadne prigode, ampak želja po družinskem življenju (samostojnem in novem življenju).
- Četrta skupina se doživlja odraslo, ker zna prevzeti odgovornost ipd. (leta – 36 let) in življenje samo, izkušnje, te izoblikujejo; zavedam se odgovornosti, ki mi jih prinaša življenje; zaradi raznolikih in večinoma težkih izkušenj, ki sem jih prestala, sem že kar odrasla, vseeno pa mi manjka modrosti, ki si jo pridobiš z leti; ker sem odgovorna oseba; ker se počutim, da sem odgovorna oseba; zato, ker mislim s svojo glavo).
- Peta skupina se počuti mlada v sebi in hkrati odrasla (sem mlad po srcu in telesu, pač umsko mislim, da kar zrel in mislim, da moder, odgovor 7 je stalno dosegajoče stanje, torej nedosegljivo; po srcu – mladost, po življenjskih okoliščinah pa že precej časa v dobi odraslih).

Obe vprašanji sta odprtega tipa, zaradi česar je njuna statistična obdelava težko izvedljiva. Če odgovore analiziramo kvalitativno, bi ob navajanju literature posredovala svoje mnenje glede določenih dejavnikov prehoda v odraslost.

Menim, da 'se vse začne v družini', ki predstavlja socializacijsko enoto tako za otroke kot za starše. V njej otroci doživljajo začetke družbenega oblikovanja, starši pa v njej vzdržujejo in utrjujejo temeljno strukturo odnosov do samih sebe in do družbe. Otroci so za starše eden izmed kompenzacijskih dejavnikov v vsakodnevni psihosocialni reprodukciji, hkrati pa od njih terjajo določeno resocializacijo (Ule 2008).

V zajetem vzorcu anketiranih (največ v starostnem obdobju 25–30 in 30–35 let) je zaznati pozitiven odnos in čustveno-podporno sodelovanje z obeh strani. Je pa eden od mejnikov

odraslosti tudi odselitev od doma in vzpostavitev partnerske zveze. Tretjina anketirancev zajetega vzorca še živi s starši. Menim, da je odselitev od doma vedno težka odločitev zaradi številnih ugodnosti, ki jih mladi uživajo v 'hotelu mama'. Ule piše, da starši svoje otroke pri odraščanju bodisi spodbujajo, podpirajo ali pa zavirajo. Ti namreč poskušajo zavedno ali nezavedno oblikovati svoje otroke po merilih svojih idealnih predstav (Ule, 2008). Starost, pri kateri mladi zapustijo svoj dom, je povezana z mnogimi dejavniki, kot so zaposlitvene, dohodkovne, družinske značilnosti in zgodovinske okoliščine. Odhod iz starševskega stanovanja ni vselej le enkratni dogodek, ampak je vse pogosteje nekaj časa trajajoč proces postopnega osamosvajanja, v katerem mladi razvijejo nove oblike poldružinskega življenja (Mandič in Gnidovec 2000).

Po navadi je odhod od doma olajšan, če posameznik dobi zaposlitev, ki je tudi eden izmed mejnikov odraslosti. V preteklosti so se mladi zaposlovali v organizacijah, ki so skrbele za njihov razvoj. Tako so vsakih nekaj let napredovali in dobili boljše delovno mesto. Poleg tega so imeli zagotovljeno delovno mesto in višjo socialno varnost. Danes pa imajo mladi veliko manj možnosti za zaposlitev, večinoma gre za zaposlitve za določen čas, kar jim pomeni kratkotrajno varnost in zatorej stalno negotovost. Večjo verjetnost za redno zaposlitev je do nedavnega omogočala izobrazba.

Pravica do izobraževanja je ena izmed najpomembnejših vidikov kakovosti življenja. Še posebej pomembno je, da imajo vsi enake možnosti izobraževanja. Nizka stopnja izobrazbe je namreč pogosto vzrok za okrnjene zaposlitvene zmožnosti, brezposelnost in večje tveganje revščine (Lavrič in drugi 2011). Za mlade je prehod od šolanja do zaposlitve pomemben korak v procesu osamosvajanja. Pot osamosvajanja je lahko direktna, se pravi, da se mladi takoj po končanju izobraževanja zaposlijo, ali pa fragmentirana, ko mladi že med študijem občasno delajo (European commission 2009).

Zdajšnje generacije začnejo skupno življenje s partnerjem pozneje, kot je bilo to v preteklosti. Erikson (1980 v Gostečnik 2010) je trdil, da moramo imeti najprej razvit pozitiven in močan čut za sebe in šele nato smo sposobni razviti intimni odnos do drugih ter ga tudi obdržati in se v njem še naprej razvijati. Rezultati študij kažejo, da so posamezniki z visoko razvito identiteto sposobni razviti višjo stopnjo intimnega odnosa kakor posamezniki z nerazvito identiteto (Gostečnik, 2010). Menim, da je vse to mogoče doseči ob pogoju odselitve od doma in ob vlaganju v odnos.

Odnos med mladimi odraslimi in njihovimi starši postaja vedno bolj odnos odraslih oseb in ne izključno odnos staršev in otrok (Puklek Levpušček in Zupančič, 2011). Lang in Fingerman (2004) v svoji knjigi navajata, da se pri mladih odraslih med 25. in 29. letom stopnja podpore staršev zelo poveča. Še posebej očetje naj bi se videli v vlogi avtoritete, zaščitnika, učitelja in tistega, ki poskrbi za družino. Omenjeni viri pritrjujejo, da je družinska podpora izrednega pomena za uspešen prehod v odraslost.

Whitbourne in Whitbourne (2010) v svoji knjigi razpravljata o pojmu odraslosti oziroma o tem, kdaj nekdo postane odrasel. Starostna meja, pri kateri je nekdo pojmovan kot odrasel, je povsem odvisna od sociokulturnih značilnosti družbe ali države. V tem oziru menim, da niso vse posledice sprememb, ki se dogajajo v družbenem prostoru, nujno slabe. Vsekakor prinašajo možnosti za širši življenjski nazor, osebni razvoj in medkulturno sodelovanje. Včasih mladi te možnosti niso imeli, oziroma so bili, če so skrenili z ustaljenih poti, hitro izločeni iz družbe. Danes se mladi lahko odločajo med različnimi potmi in jim ni treba nadaljevati tradicije.

6 RAZPRAVA IN INTERPRETACIJA REZULTATOV EMPIRIČNEGA DELA

I. Testiranje raziskovalnih vprašanj in hipotez

Nedavne analize sprememb so nakazale problematiko spreminjanja odraščanja in ustaljenih življenjskih potekov, saj prihaja do opuščanja tradicionalnih poti vstopanja v odraslost. Temeljna sestavina sodobnega življenja je vse večja izbirnost življenjskih poti. V vsej tej kompleksnosti se pojavlja več mentalitet preživetja, ena izmed teh je tudi narcisizem, ki prispeva k identitetni difuziji.

Glavni raziskovalni vprašanji, ki sta me vodili skozi raziskavo v magistrskem delu in ki hkrati sovpadata z zastavljenima hipotezama, so bila naslednji: ali je narcisistična osebnost danes postala ena izmed mentalitet preživetja, ki sovpada in se odziva na zahteve današnje družbe, in drugo, kje vidijo mladi odrasli izhod iz te eksistencialne krize in kje iščejo, najdejo socialno oporo za preživetje v tej terapevtski klimi? Da bi hipotezi preverila, sem uporabila kombinacijo kvantitativne in kvalitativne metode. V tem magistrskem delu narcisizem povezujem s posebnostmi odraščanja in prehodov v odraslost. Te povezave sem preverila s pomočjo prevedene in prilagojene lestvice za merjenje narcisizma (NPI), ki jih uporabljata avtorja Robert Raskin in Howard Terry, in sicer ob populaciji 261 mladih odraslih. Lestvici narcisizma sem dodala nekaj odprtih vprašanj o odraščanju in eksistencialnih ter demografskih vprašanj, ki jih podajam v delu, da sem pridobila nek splošen vpogled.

Moja prva hipoteza se je glasila: *Narcisistična osebnost je ena izmed pomembnih mentalitet preživetja mladih odraslih v času negotovih življenjskih prehodov (H1).*

Z vidika teoretičnega modela je bila teza, da je današnja potrošniška družba idealna za razvoj narcisistične mentalitete preživetja, potrjena preko navajanja različnih argumentov na podlagi sociološke analize družbe Christopherja Lascha in nekaterih drugih avtorjev.

Če se dotaknem značilnosti še obravnavanega identitetnega statusa, ki ga Ule in Kuhar (2003: 37) po Tomasu Zicheju imenujeta '*narcisistični socializacijski tip*', bi se seveda lahko strinjala z njunim petim difuzivnim identitetnim statusom.

Izvedla sem tudi raziskavo, s katero bi na podlagi zajetega vzorca indikativno hipotezo ovrgla ali potrdila. Anketiranci so morali odgovoriti na 40 parov vprašanj. Gre za validirani vprašalnik avtorjev Roberta Raskina in Howarda Terryja, ki razkriva bolj ali manj izražene narcisistične značilnosti anketiranih. Na osnovi 40 trditev z možnimi odgovori A in B sem tako anketirance razdelila na dve skupini: **narcisistična osebnost** (n=45) in **drugačna osebnost** (n=216). Gre za 18,2 % anketirancev iz našega vzorca, ki predstavljajo bolj izražene narcisistične značilnosti.

V empiričnem delu tako najdem potrditev na hipotezo, da je narcisistična mentaliteta preživetja ena izmed pomembnih mentalitet preživetja, ne pa tudi prevladujoča. Narcisistična mentaliteta preživetja očitno predstavlja enega izmed tipov difuznega prehoda v odraslost. Za zanesljivejše zaključke bi bilo potrebno nadaljnje raziskovanje hipoteze ena.

Druga hipoteza se je glasila: *Socialna opora in strategija preživetja je zatekanje po pomoč k staršem, raznim institucijam, ki nudijo 'terapevtsko' pomoč, ali obračanje v različne oblike religiozних opor (H2).*

Da bi potrdila ali ovrgla hipotezo dve, sem v teoretičnem delu predstavila argumentacijo, zakaj je socialna opora pomembna za varno, uspešno mentaliteto preživetja in prehode v odraslost ter preko raziskave preverila, na koga se mladi odrasli obračajo po pomoč v 'težkih' življenjskih situacijah. Preko odprtih vprašanj pa sem še poizvedovala, kaj mladi razumejo kot mejnike odraslosti, kje so oni na tej poti in kako bi se označili na številčni lestvici odraslosti.

Če pogledamo splošne rezultate ankete, lahko razberemo, da so bili odnosi med starši in njihovimi otroci čustveno podporni. Ugotovila sem, da (še vedno) prevzamejo veliko socialno-podpornega dela pri reševanju različnih težav člani ožje (sorodniške) mreže: prijatelji (32,4 %), fant/dekle (28,7 %) in mama (19,8 %). Analiza je dokazala, da se mladi odrasli obračajo na pomoč k staršem, ne pa tudi na *'razne institucije, ki nudijo 'terapevtsko' pomoč, ali obračanje v različne oblike religiozних opor.'*

Na statistično pomenljive razlike pri socialni opori sem naletela ob delitvi vzorca na dve

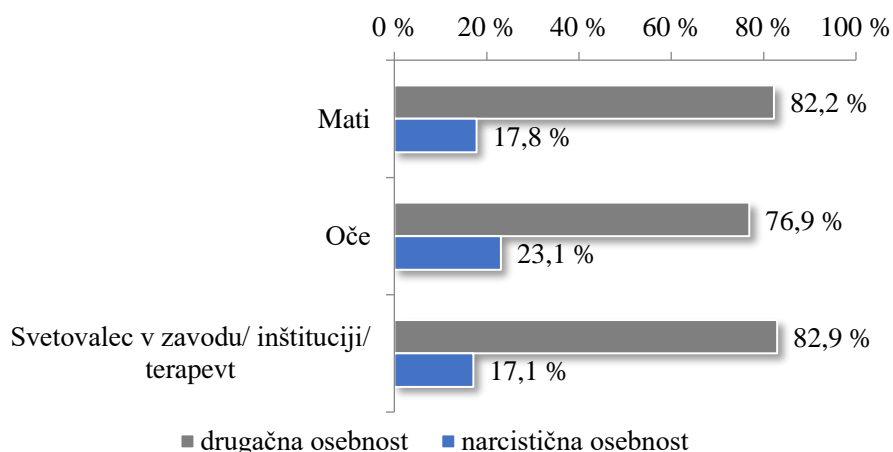
skupini: ena skupina z bolj izraženimi narcisističnimi značilnostmi in druga z manj izraženimi narcisističnimi značilnostmi. Anketiranci iz slednje skupine se bolj obračajo na mater, očeta in terapevta kot tiste osebe z bolj izraženimi narcisističnimi lastnostmi.

Rezultati analize so pokazali, da se po socialno oporo vseh treh vrst referenčnih oseb pogosteje obrača skupina drugačnih – drugih osebnosti kot skupina narcisističnih osebnosti. S Pearsonovim hi-kvadrat testom enake verjetnosti smo preverili, ali obstaja statistično značilna razlika v deležu obeh skupin, ki se obračata po socialno oporo k posameznemu akterju.

- Razlika je statistično značilna v primeru obračanja po socialno oporo k materi ($p=0,000$) – skupina drugačnih osebnosti se po socialno oporo obrača k materi v statistično značilno večjem deležu kot skupina narcisistične osebnosti.
- Razlika je statistično značilna v primeru obračanja po socialno oporo k očetu ($p=0,000$) – skupina drugačnih osebnosti se po socialno oporo obrača k očetu v statistično značilno večjem deležu kot skupina narcisistične osebnosti.
- Razlika je statistično značilna v primeru obračanja po socialno oporo k terapevtu ($p=0,000$) – skupina drugačnih osebnosti se po socialno oporo obrača k terapevtu v statistično značilno večjem deležu kot skupina narcisistične osebnosti.

Takšno obračanje na referenčne skupine sicer obstaja. Mladi se v celotnem vzorcu obračajo na določene referenčne osebe (oče, mati, terapevt). Anketno vprašanje je bilo tako zastavljeno, da so anketirani morali izbrati eno izmed ponujenih možnosti in ga je mogoče tudi interpretirati tako, da so odgovarjali, na koga bi se najprej obrnili, če bi potrebovali zunanjo pomoč. To nam prikazuje spodnji graf 6.1.

Graf 6.2: Socialna opora staršev in terapevtska opora pri dveh skupinah anketiranih

Odgovor na raziskovalno vprašanje št. 2 je pritrđen, anketirani se obračajo na zunanjo pomoč. V tem okviru sem postavila tudi hipotezo, da je *socialna opora in strategija preživetja zatekanje po pomoč k staršem, raznim institucijam, ki nudijo 'terapevtsko' pomoč, ali obračanje v različne oblike religiozних opor (H2)*, in jo lahko z vidika rezultatov empirične raziskave tudi potrdim. Ob že izraženi omejitvi (morda pa so bolj želeli povedati, na koga bi se obrnili, če bi potrebovali pomoč), pa nam delitev statistične populacije na tiste z bolj in tiste z manj izraženimi narcisističnimi značilnostmi ponudi zanimive ugotovitve. Statistično pomenljive razlike se kažejo v tem, da se segment anketirancev z manj izraženimi narcisističnimi značilnostmi bolj obrača na zunanje referenčne institucije (mati, oče, terapevt). Tako je mogoče razumeti, da se anketirani z bolj izraženimi narcisističnimi lastnostmi obnašajo drugače.

Če bi se sedaj osredotočili na mlade v prehodu z bolj izraženimi narcisističnimi značilnostmi ob domnevi, da so ti dejansko predmet naše obravnave, bi morali pravzaprav zanikati hipotezo. V precepu med formalno skladno raziskovalnega vprašanja in hipoteze ter ravnokar omenjenega pričakovanega odgovora bi morali priti do zaključka, da druge teze iz empiričnega dela ne morem potrditi.

Argumente za nepotrjeno drugo trditev je mogoče najti tudi v teoretičnem delu naloge, ki jih lahko v nekaj stavkih povzamem tako: medosebni odnosi so v sodobni družbi postali izjemno tvegani predvsem zato, ker ne dajejo nobenega zagotovila več za trajnost (Lasch 2012, 232).

Sodobni narcisist se intenzivnim medosebnim odnosom, ki od njega terjajo močna čustva, izogiba (Ule 2012, 292), kar je zgolj še ena izmed sodobnih 'strategij preživetja', kajti čustvena svoboda naj bi posameznika obvarovala pred nevarnostmi, ki jih prinaša zблиževanje (Lasch 1991, 323). Želi si, da bi se osvobodil do te mere, da bi dosegel hladno neprizadetost onkraj čustev in prerasel odvisnost od drugih (Lasch 2012, 235).

Kljub temu analizirani vzorec v splošnem pogledu brez delitve na bolj ali manj izražene narcisitične lastnosti kaže čustveno podporne odnose med starši in otroki, ne smemo pozabiti na tiste mlade, ki tega nimajo in so socialno ranljivi. Ule (2000) pravi, da gre pri socialni ranljivosti tudi za demoralizacijo mladih, ker jim primanjkuje pomembnih drugih, ki bi jim bili zrcalo in vodilo. Rečem lahko, da je ključni dejavnik socialne ranljivosti odsotnost podpore pri starših ali drugi referenčni osebi, ki bi ji mladi zaupali in na katero bi se lahko oprli.

Kadar so socialne opore čustveno podporne, so prehodi v odraslost olajšani. Čvrsta čustvena opora zmora tako nakazati uspešnost doseganja mejnikov odraslosti. O tem razpravljam v nadaljevanju.

Z odprtima vprašanjema smo želeli ugotoviti, kaj pojmujejo anketiranci kot mejnik odraslosti in kako gledajo nase – ali so odrasli in zakaj tako menijo. Zaradi opisane narave vprašanj v anketi je sledil kvalitativni prikaz. Razbrati je mogoče, da narcisisti sami sebe dojemajo kot zelo odrasle.

Sodobni prehodi v odraslost so reverzibilni in nestabilni. Ne samo, da je v krizi jedro mladosti, v krizi je tudi odraslost. Če se ne ve več točno, kaj je značilno za mladost, kako naj se ve, katere so značilnosti odraslosti? Mladi se sprašujejo, kam spadajo in kako naj se obnašajo.

Ker ni več tradicionalne podlage, na katero bi se lahko oprli, morajo ustvarjati lastne življenjske stile in osebnosti. Pri tem so vedno razpeti med težnjami okolice in lastnimi željami. Usklajevanje teh dveh smeri ni lahko, še posebej, če so venomer negotovi. V vsej tej negotovosti pomeni čustvena podpora referenčnih oseb dober kažipot.

Suzanne Fitzpatric in David Clapham (1998) menita, da je starost mladih ob odhodu iz

stanovanja staršev odvisna predvsem od tega, kakšni so razlogi zanj. Te razloge razdelita na 'pull'in 'push' dejavnike, pri čemer so 'pull' faktorji pozitivni razlogi za ustvarjanje lastnega doma (poroka, življenje s partnerjem, zaposlitev, želja po samostojnem življenju); 'push' dejavniki pa so negativni razlogi za odhod od doma (neurejene družinske razmere, konfliktni odnosi ali celo zlorabe otrok s strani staršev); mladi so potisnjeni iz doma staršev, ko na to še niso pripravljeni. Če povzamem, je osamosvajanje mladih odraslih povezano tako z osebnostno zrelostjo posameznika in njegovim sprejemanjem odgovornosti ter s samostojnostjo kot z odselitvijo od doma in s finančno neodvisnostjo.

7 SKLEP

V magistrskem delu sem si zastavila dve raziskovalni vprašanji, ki sovpadata tudi z dvema glavnima hipotezama: ali je narcisistična osebnost danes postala ena izmed mentalitet preživetja, ki sovpada in samo odgovarja na zahteve današnje družbe, in kje vidijo mladi odrasli izhod iz te eksistencialne krize ter kje iščejo in tudi najdejo socialno oporo za preživetje v teh življenjskih razmerah? Ključni problem naloge je torej bil pojasniti in raziskati, ali je narcisistična mentaliteta preživetja ena izmed prevladujočih mentalitet preživetja današnjega časa in na koga se mladi obračajo po socialno oporo v času negotovih življenjskih prehodov.

Da bi lahko prišla do pojasnitve teh dveh vprašanj, sem najprej v prvem poglavju predstavila sociološko analizo družbe Christopherja Lascha v primerjavi z še nekaterimi drugimi avtorji. V drugem poglavju sem preko analize identitetnih statusov predstavila obstoj petega, novega potencialnega statusa, narcisistični socializacijski tip (po Zieheju). V empiričnem delu je bil namen ugotoviti, ali izbrana populacija izkazuje bolj ali manj narcisistične lastnosti, in na podlagi tega ugotoviti pomenljive razlike med tema dvema skupinama glede socialne opore, odnosa s starši ipd.

Na podlagi analize družbe in identitetnih statusov sem razložila oblikovanje terapevtske klime, občutke negotovosti, odtujenosti, ki pa so lastnosti, v katerih narcisizem uspeva kot nekaj samoumevnega. Postal je nekaj vsakdanjega in menim, da je zmotna predstava o 'posebnostih' tega tipa identitetne difuzije. Posledica narcisistične miselnosti, ki se v danih razmerah dobro prilagaja in preživi vse zahteve in negotovosti, ki so pred njo postavljene, so narcisistični prehodi v odraslost. Gre za prispevek k spreminjanju razumevanja odraščanja in ustaljenih življenjskih potekov, za opuščanje tradicionalnih poti vstopanja v odraslost. Menim, da je narcisizem ena izmed prilagojenih mentalitet preživetja mladih odraslih ob nastalih spremembah življenjskih potekov in prehodov v odraslost, kar je bil namen dokazati na zajetem vzorcu anketiranih.

Če poskušam napraviti sintezo prevladujočega pogleda o narcisizmu, predstavljenega v prvem poglavju, lahko ugotovim, da so za Lascha v sociološki analizi družbe bistveni trije ključni orisi: kulturno razvrednotenje preteklosti, usmerjenost človeka na samega sebe ter nezmožnost medosebnih odnosov, kar narcisist po njegovem mnenju poseblja

v polnosti. Lasch meni, da je prav izguba zgodovinske razsežnosti časa človeka preveč osvobodila in se je zato nesposoben umestiti v sedanji čas. Prav ta osvoboditev je torej 'prekletstvo' sodobnega časa. Iz razumevanja preteklosti izhaja tudi njegov pogled na posameznika. Po Laschu pa je potreben obrat k drugemu človeku, saj posameznika osredotočanje zgolj nase notranje siromaši, kar vpliva tudi na odnos z drugimi. Vzrok za revno notranje življenje vidi avtor prav v nezmožnosti vzpostavljanja pristnih odnosov med posamezniki, tako na družbeni kot na individualni ravni. Zato zavrača človekovo osredotočanje zgolj na sebe in na zadovoljevanje le njemu lastnih potreb, predvsem tistih, ki so povezane s samoizpolnitvijo, ki si za sredstvo jemlje sočloveka in tako instrumentalizira odnos do drugega.

Čeprav je Lasch nekoliko pesimističen, pa lahko vseeno izluščimo pozitivno naravnost do narcisističnega prehoda v odraslost. V tem oziru Lasch pravi, da je potrebna določena čustvena zrelost, da sprevidimo, da lahko ravno drugi ljudje naše življenje bogatijo, vendar se moramo zavedati njihove avtonomije in jim jo tudi dopuščati. Menim, da bi morali tudi narcisisti veliko bolj podpirati socialno mrežo z obračanjem po pomoč na referenčne osebe (mati, oče, terapevt).

Obravnavani identitetni sistem, ki ga navajata Ule in Kuhar (2003, 37) po Tomasu Ziehu, imenujeta obe avtorici '*narcisistični socializacijski tip*' in empirični del raziskave tega dela ne daje potrditve, da se današnji mladi samovrednotijo skozi oči drugih, torej da se sprejemajo le skozi naslonitev na druge in da je čustvena opora drugih zanje bistvenega pomena.

Navajam ugotovitev, da so njihova čustva pretežno odvisna od okolja, zato vzroke za svoje neuspehe pogosto iščejo zunaj sebe. Občutljivost jih vodi do obsežne uporabe obrambnih mehanizmov, s katerimi se obvarujejo pred izgubo (samo)podobe in (samo)spoštovanja. Najpogostejša oblika je umik v samoto oziroma zadržanost pred medosebno bližino (Uletova in Kuharjeva 2003, 37).

Lasch trdi, da je narcisizem pravzaprav razvojna stopnja do popolne fluidnosti današnjega sebstva (Lasch 1992), s čimer se je mogoče strinjati. To, kar se zdi narcisistično samopovečevanje, je dejansko le ena izmed mentalitet preživetja minimalnega sebstva. Še več, po Laschevem mnenju je narcisizem, realistično gledano najboljši način

premagovanja napetosti in tesnob življenja v sodobni pop kulturi. Sodobni narcisist ima kljub notranjim mukam veliko značajskih potez, ki so potrebne za uspeh v sodobni družbi (Lasch 1985).

Pomembno vlogo pri življenjskih prehodih k osamosvajanju mladih ima tudi družina. Dobri odnosi v družini so povezani tudi z navezanostjo, ki jo mladi čutijo do svojih staršev. Vloga staršev je pomembna zaradi njihove podpore. Ta je v času, ko se posameznik osamosvajanja sooča z veliko negotovostmi, ključnega pomena. Teoretični model magistrske naloge napotuje na sklepanje, da rezultati o socialni opori, ki kažejo na čustveno podporne odnose s strani (širše) družine, pozitivno vplivajo in podpirajo osamosvajanje mladih. Na podlagi odprtih odgovorov iz raziskave lahko ugotovim, da si mladi odrasli želijo osamosvojitve in da se jim zdi to nujno potrebno. Mladi odrasli se namreč tudi hitro dojemajo kot odrasli in samostojni, vendar pa zaradi finančnega vidika še ne neodvisni.

Če povzamem,; se zdi sodobna mladost naporna, nepredvidljiva, težka, na pol odrasla in 'posesivna'. Ni čudno, da nekateri avtorji imenujejo 20. stoletje 'stoletje mladosti'. Mladih nikakor ne spusti iz svojih krempljev, saj so se prisiljeni vedno znova vračati k njej. Razširja se na vsa starostna obdobja, še posebej pa niha med mladostjo in odraslostjo. Vprašanje je, kdaj mlad človek odraslost doseže in če odraslost tudi obdrži. Mladi se tega problema dobro zavedajo. Zdi se, kot da se bo mladost vlekla v neskončnost.

Predlagam, da bi nadaljnje raziskave si prizadevale za statistično relevantnejšo obdelavo tematike, kar bi predvsem pomenilo, da bi vzorec respondentov natančneje odražal značilnosti statistične populacije. Ugotovimo lahko, da je predpostavljena »terapija« narcisistov ostala na razpotju, očitno se narcisisti ne obračajo na tipične sociološke opore po pomoč, torej je smotrno zastaviti vprašanje v kolikor ta ugotovitev drži – kako narcistom premagati premostiti težave prehoda iz mladosti v odraslost.

Še vedno mislim, da je psihološka, freudovska analitika tista, ki nas usmerja k staršem, predvsem v kontekstu njihovih nedoseženih ali neizrečenih ambicij, ker smo vsi otroci nekih staršev in to na nek način ponotranjimo. Morda pa narcisisti zaradi siceršnjih okoliščin njihovega bivanja to preoblikujejo v stanje odvisnosti, ki ga pa ne želijo izpostaviti. Boriijo se proti temu, a hkrati feudovsko pripadajo isti matrici. Sociološko pa

menim, da bi bilo korektno prepoznati narcisizem kot eno možnosti alternativ prehoda v odraslost, kot tipološko dopolnitev, pri čemer bi morali posvetiti tudi ustrezno pozornost primernim raziskovalnim inštrumentom, ki bi zmogli identificirati različne poti v odraslost. Presenetilo me je, da navkljub predpostavkam narcisisti ne iščejo zunanje pomoči oz. socialne opore; to sicer nekako izhaja iz opisa njihovega značaja, vendar sem naletela na neke vrste doslednosti. Razlogi, zakaj sem to predpostavila pa ležijo v individualnem zaznavanju, da je naslanjanje na sociološke socialne opore predstavlja logično držo mladih na prehodu iz mladosti v odraslost. Da, to verjetno velja vzdolž ostalih pojavnih oblik tipologije prehoda iz mladosti v odraslost, manj pa za narcisiste.

Menim, da sociološkega fenomena prehoda iz mladosti v odraslost ni mogoče razlagati brez objektivnih ekonomskih, družbenih, kulturnih in drugih okoliščin, tako da bi ti dejavniki zaslužili vso pozornost pri determiniranju njihovih poti in načinov prehajanja mladih v odraslost.

8 LITERATURA

1. Bauman, Zygmunt. 2008. *Identiteta, Pogovori z Benedettom Vecchijem*. Ljubljana: Založba/*cf.
2. Beck, U. 2006. *Popolnoma normalni kaos ljubezni*. Ljubljana: FDV.
3. Berger, Peter in Thomas Luckmann. 1989. *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
4. Côté, James E. 2000. *Arrested Adulthood. The Challenging Nature of Maturity and Identity*. New York: New York University Press.
5. Côté, James E. in Anton L. Allahar. 1994. *Generation on Hold: Coming of Age in the late twentieth Century*. New York: New York University Press.
6. Du Bois-Reymond, Manuela in Lynne. Chisholm, ur. 2006. *The Modernization of Youth Transition in Europe*. San Francisco: Jossey-Bass.
7. European commission. 2009. *Youth in Europe – A statistical portrait. Luxembourg: Publications of the European Office Union*. Dostopno prek: <http://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/1668203/YouthinEurope.pdf/40f42295-65e4-407b-8673-95e97026da4a> (17. avgust 2015).
8. Fitzpatrick, Susanne in David Clapham. 1998. Homelessness and young people. V *Homelessness: Public policies and private troubles*, ur. Susanne Hutson in David Clapham, 129–141. New York: Cassell, London.
9. Fromm, Erich. 2003. *Umetnost življenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
10. --- 2004. *Biti ali imeti*. Ljubljana: Vale Novak.
11. Gambescia, Carlo, 1992. "Il paradiso in terra" recensione apparsa in, *Diorama Letterario*, 159.
12. Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-Identity*. Stanford: Stanford University Press.
13. Godina, Vesna. 1990. Patološki narcis in problem družbeno nujne socializacijske forme. *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved* 22 (1–2): 142–175.
14. Gostečnik, Christian. 2010. *Neprodorna skrivnost intime*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
15. Heinz, Walter R., ur. 1991. *Institutions, Gatekeeping and the Life Course*. Weinheim: Deutscher Studien Verlag.

16. Iacovou, Maria. 2002. Regional Differences in the Transition to Adulthood. *The Annals of the American Academy* 580 (1): 40–69.
17. Individualizem. Dostopno preko: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Individualizem>.
18. Kanduč, Zoran. 2003. *Onkraj zločina in kazni*. Ljubljana: Študentska založba.
19. Lasch, Christopher. 1985. *L'io minimo – La mentalità della sopravvivenza in un'epoca di turbamenti*. Milano: Saggi Feltrinelli,.
20. --- 1990a. Minimalni jaz. *Anthropos* 22 (3/4): 353–363.
21. --- 1990b. Minimalni jaz. *Anthropos* 22 (5/6): 260–267.
22. --- 1991. Minimalni jaz. *Anthropos* 23 (1/3): 314–324.
23. --- 1992. *Il paradiso in terra - Il progresso e la sua critica*. Milano: Campidel sapere, Feltrinelli.
24. --- 2012. *Kultura narcisizma: ameriško življenje v času zmanjšanih pričakovanj*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
25. Lavrič, Miran, Sergej Flere, Marina Tavčar Krajnc, Rudi Klanjšek, Bojan Musil, Andrej Naterer, Andrej Kirbiš, Marko Divjak in Petra Lešek. 2011. *Mladina 2010: družbeni profil mladih v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino.
26. Mandič, Srna in Meta Gnidovec. 2000. Stanovanjska kariera in prehod iz stanovanja staršev v prvo samostojno stanovanje. V *Kakovost življenja-Stanje in spremembe*, ur. Srna Mandič, 43–74. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
27. Melucci, Alberto. 1991. *Il gioco dell'io – Il cambiamento di sé in una società globale*. Milano: Saggi Feltrinelli.
28. Mihelj, Vlado, ur. 2002. *Mladina 2000 – slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje*. Maribor: Založba Aristej.
29. Morch, Sven 2003. Youth and education. *Young* (11) 1: 49–73. Dostopno prek: <http://you.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/cgi/reprint/11/1/49> (20. oktober 2009).
30. Puklek Levpušček, Melita in Maja Zupančič, ur. 2011. *Študenti na prehodu v odraslost*. Ljubljana: Znanstvena založba filozofske fakultete.
31. Rener, Tanja, Mateja Sedmak, Alenka Švab in Mojca Urek. 2006. *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno – raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
32. Sennet, Richard. 1982. *Il declino dell'uomo pubblico*. Milano: Bompiani.
33. Solomon, Yvette, Jo Warin, Charlie Lewis in Wendy Langford. 2002. Intimate Talk between Parents and their Teenage Children: democratic Openness or Covert Control?

- Sociology* 36 (4): 965–983. Dostopno prek: <http://soc.sagepub.com.nuk.web.nuk.unilj.si/content/36/4/965.full.pdf+html> (20. julij 2016).
34. Švab, Alenka. 2001. *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče
  35. Taylor, Charles. 2000. *Nelagodna sodobnost. Knjižna zbirka Claritas 13*. Ljubljana: Študentska založba.
  36. Trbanc, Martina. 2005. Zaposlovanje in brezposelnost mladih. V *Otroci in mladina v prehodni družbi. Analiza položaja v Sloveniji*, ur. Andreja Črnak Meglič, 161–188. Maribor: Aristej.
  37. Ule, Mirjana. 1996. *Mladina v devetdesetih: analiza stanja v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
  38. --- 1998. Stilizacija vsakdanjega življenja. *Družboslovne razprave* 14 (27/28): 26–32.
  39. --- 2000. *Sodobne identitete: v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
  40. --- 2008. *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja*. Ljubljana: FDV
  41. --- 2009. *Psihologija komuniciranja in medosebnih odnosov*. Ljubljana: Založba FDV.
  42. --- 2012. Sodobno življenje v času velikih želja in zmanjšanih pričakovanj. Spremna beseda. V *Kultura narcisizma: ameriško življenje v času zmanjšanih pričakovanj*, ur. Christopher Lasch, 287–303. Ljubljana: Mladinska knjiga.
  43. Ule, Mirjana in Metka Kuhar. 2003. *Mladi, družina, starševstvo – Spremembe življenjskih potekov v pozni moderni*. Ljubljana Fakulteta za družbene vede, Center za socialno psihologijo.
  44. Ule, Mirjana in Tanja Rener. 2002. *Dekonstrukcija mladine, nova tveganja in iskanja varnosti, 5. konferenca LAS, Murska Sobota*. Dostopno prek: <http://www.uradzadroge.gov.si/projekti> (23. oktober 2012).
  45. Ule, Mirjana in Vlado Mihelj. 1995. *Pri(e)hodnost mladine*. Ljubljana: DZS.
  46. Ule, Mirjana, Tanja Rener, Metka Mencin Čeplak in Blamka Tivadar. 2000. *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana: Založba: Aristej; Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino.
  47. Walther, Andreas. 2006. Regimes of youth transitions: Choice, flexibility and security in young people's experiences across different European contexts. *Young* 14 (2): 119–139.

48. Walther, Andreas, Manuela du Bois-Reymond in Andy Biggart. 2006. *Participation in Transition. Motivation of Young Adults in Europe for Learning and Working*. Frankfurt/M: Peter Lang.
49. Whitbourne, Susan Krauss in Stacey B. Whitbourne.. 2010. *Adult development and aging: biopsychosocial perspectives*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
50. Žižek, Slavoj. 1985. "Patološki narcis" kot družbeno-nujna forma subjektivnosti. *Družboslovne razprave* 2 (2): 105–141.

PRILOGA

Priloga A: Anketni vprašalnik

Pozdravljeni,

sem Mateja Barbarič, podiplomska študentka Fakultete za družbene vede, in pripravljam magistrsko nalogo, v kateri želim ugotoviti in predstaviti mentalitete preživetja mladih odraslih. Vaše sodelovanje je za raziskavo ključno, saj le z vašimi odgovori lahko dobimo vpogled v življenje današnje mladine.

Anketa je anonimna, za izpolnjevanje pa boste potrebovali približno 10–15 minut časa. Zbrani podatki bodo obravnavani strogo zaupno in analizirani na splošno (in nikakor na ravni odgovorov posameznika). Uporabljeni bodo izključno za pripravo te magistrske naloge.

Za vaše sodelovanje se vam prijazno zahvaljujem.

Mateja Barbarič

VPRAŠALNIK

Pred vami je 40 parov trditev. V vsakem paru trditev izberite tisto, s katero se **BOLJ STRINJATE**. Svoj odgovor označite tako, pri vsakem paru obkrožite A ali B trditev.

1. A. Imam naravno sposobnost vplivanja na ljudi.
B. Vplivanje na druge mi ne gre dobro od rok.
2. A. Skromnost mi ne pristoji.
B. V bistvu sem skromna oseba.
3. A. Če me nekdo izzove, sem pripravljen/-a narediti skoraj vse.
B. Sem precej previdna oseba.
4. A. Ko me ljudje pohvalijo, me spravijo v zadrego.
B. Vem, da sem dober/dobra, ker mi vsi to govorijo.
5. A. Misel na to, da bi vladal/-a svetu, se mi zdi strašljiva.
B. Če bi jaz vladal/-a svetu, bi bil svet boljši.

6. A. Običajno se lahko z govorjenjem rešim iz česarkoli.
B. Trudim se sprejeti posledice svojih dejanj.
7. A. Raje se zlijem z množico.
B. Rad/-a sem v središču pozornosti.
8. A. Uspešen/-na bom.
B. Z uspehom se ne obremenjujem preveč.
9. A. Nisem ne boljši/-a ne slabši/-a od večine ljudi.
B. Mislím, da sem posebna oseba.
10. A. Nisem prepričan/-a, da bi bil/-a dober vodja.
B. Vidim se kot dobrega vodjo.
11. A. Sem odločen/-a oseba.
B. Želim si, da bi bil/-a bolj odločen/-a.
12. A. Všeč mi je, kadar imam avtoriteto (moč) nad drugimi ljudmi.
B. Ni mi težko slediti ukazom.
13. A. Manipuliranje z ljudmi se mi zdi enostavno.
B. Ni mi všeč, ko se zavem, da manipuliram z ljudmi.
14. A. Vztrajam pri tem, da dobim spoštovanje, ki mi pripada.
B. Običajno dobim spoštovanje, ki si ga zaslužim.
15. A. Nisem navdušen/-a nad razkazovanjem svojega telesa.
B. Rad/-a pokažem svoje telo.
16. A. Ljudi lahko berem kot odprto knjigo.
B. Včasih je ljudi težko razumeti.
17. A. Če se počutim sposobnega/sposobno, sem pripravljen/-a sprejeti odgovornost za sprejemanje odločitev.
B. Rad/-a prevzemam odgovornost za sprejemanje odločitev.
18. A. Vse, kar si želim, je, da bi bil/-a razmeroma srečen/-na.
B. Želim nekaj doseči na svetovni ravni.
19. A. Moje telo ni nič posebnega.
B. Rad/-a gledam svoje telo.
20. A. Trudim se, da se ne baham preveč.
B. Če dobim priložnost, se bom običajno pohvalil/-a.
21. A. Vedno vem, kaj počnem.
B. Včasih nisem prepričan/-a, kaj delam.
22. A. Včasih se zanesem na druge, da bodo stvari opravljene.

- B. Le redko se zanesem na kogar koli drugega, da bodo stvari narejene.
23. A. Včasih povem kakšno dobro prigodo.
B. Vsi radi poslušajo moje prigode.
24. A. Od drugih ljudi pričakujem veliko.
B. Rad/-a storim kaj za druge.
25. A. Nikoli ne bom zadovoljen/-na, dokler ne dobim vsega, kar si zaslužim.
B. Zadovoljen/-na sem s tistim, kar dobim.
26. A. Komplimenti me spravijo v zadrego.
B. Všeč mi je, kadar dobim kompliment.
27. A. Imam veliko željo po moči.
B. Moč kot taka me ne zanima.
28. A. Moda in modne muhe me ne zanimajo.
B. Rad/-a postavljam nove modne muhe in trende.
29. A. Rad/-a se gledam v ogledalu.
B. Ogledovanje same/-ga sebe v ogledalu me ne zanima kaj preveč.
30. A. Zelo mi je všeč, kadar sem v središču pozornosti.
B. V središču pozornosti se počutim nelagodno.
31. A. Živim lahko, kakorkoli hočem.
B. Ljudje ne morejo vedno živeti tako, kot so si zamislili.
32. A. Biti glaven/glavna mi ne pomeni veliko.
B. Zdi se, da se ljudje vedno zavedajo moje moči.
33. A. Raje sem vodja.
B. Zame ni veliko razlike med tem, ali sem vodja ali ne.
34. A. Postal/-a bom velika osebnost.
B. Upam, da bom uspešen/-na.
35. A. Včasih ljudje verjamejo temu, kar jim rečem.
B. Vsakogar lahko prepričam, da mi verjame, karkoli hočem.
36. A. Sem rojen/-a vodja.
B. Vodenje je kvaliteta, ki se razvija dolgo časa.
37. A. Želim si, da bi nekoč nekdo napisal mojo biografijo.
B. Ni mi všeč, da se ljudje zaradi česar koli vtikajo v moje življenje.
38. A. Kadar grem ven in ljudje ne opazijo, kako sem oblečen/-a, me to razburi.
B. Kadar grem ven, me ne moti, če se zlijem z množico.
39. A. Sem sposobnejši/-a od drugih ljudi.

B. Od drugih se lahko veliko naučim.

40. A. Bolj ali manj sem tak/-a kot ostali.

B. Sem izjemna oseba.

(ta vprašalnik je standardiziran in ima že preverjen ključ za branje rezultatov)

2. Sedaj vas pa prosim, da po istem postopku ocenite še naslednji sklop trditvev.

V kolikšni meri veljajo spodnje trditve za odnos med teboj in tvojimi starši?

Odgovorite s prvo asociacijo, ki ti pride na pamet.

Trditve/tristopenjska lestvica	sploh ne velja	srednje velja	zelo velja
V moji družini smo preživeli skupaj malo časa.			
V otroštvu sem se zelo bal/a staršev.			
Starši so mi kar naprej očitali, da iz mene nikoli nič ne bo.			
Doma sem se vedno sprostil/la od obveznosti.			
Doma sem se počutil/a dobro.			
Občutek imam, da so me starši kar naprej nadzorovali.			
Vedno sem imel občutek, da so me starši imeli zelo radi.			
Starši so me vedno imeli za zelo bistrega/bistro.			
Starši so imeli velike načrte za mojo prihodnost.			

3. Našteli bomo nekaj pomembnih življenjskih situacij. Iz skupine spodaj naštetih ljudi pri vsaki situaciji izberi eno osebo, ki bi jo v tej situaciji zaprosil/a za pomoč.

1. Moj/e fant/dekle
2. Svetovalec v zavodu, inštituciji, terapevt
3. Prijatelja/ico
4. Mati
5. Sestra, brat
6. Dobrega učitelja, trenerja, nadrejenega
7. Dobrega sorodnika
8. Oče
9. Nikogar ne bi zaprosil/a

SITUACIJE	1	2	3	4	5	6	7	8	9
-----------	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Če se želiš otresti skrbi.									
Če ne znaš rešiti delovnih, izobraževalnih problemov.									
Če moraš sprejeti kakšno težko odločitev.									
Če želiš zaupati intimna čustva, duševne občutja.									
Če si zelo tečen/-na, napet/-a, jezen/-a.									
Če si srečen/-na in zaljubljen/-na.									
Če želiš biti tak/-ka, kot res si.									
Če bi bil/-a v hudi življenjski, socialni stiski.									
Če si žalosten/-na.									

4. Prosim, če odgovorite še na spodnji vprašanji!

1. KDAJ SI PO TVOJEM MNENJU ODRASEL? KATERI SO TISTE ZNAČILNOSTI, KI JIH PRIPISUJEŠ ODRASLEMU ČLOVEKU?
2. Kako označuješ sebe, ali si mlad ali odrasel; označi to na spodnji 7-stopenjski lestvici, pri čemer 1 pomeni mlad; 7 odrasel (obkroži ustrezno številko)
Mlad 1 - 2 - 3 - 4 - 5 - 6 - 7 odrasel
3. ZAKAJ? RAZLOŽI ODGOVOR

5. Prosim, če odgovorite na spodnja demografska vprašanja.

Prosimo, označite vaš spol.

- Moški
 Ženski

Kateri starostni skupini pripadate?

- 20–25 let
 25–30let starostno prikaži zgornje rezultate
 30–35 let
 35 in več let

Kakšna je vaša najvišja dokončana izobrazba?

- (Ne)dokončana osnovna šola
- Poklicna šola
- Srednja šola izobrazbeno prikaži zgornje rezultate
- Univerzitetna
- Magisterij, doktorat

Kakšna je najvišja dokončana izobrazba vaše matere (M) in očeta (O) (pripiši zraven črko)?

MATI:

OČE:

☐ (Ne)dokončana osnovna šola	☐ (Ne)dokončana osnovna šola
☐ Poklicna šola	☐ Poklicna šola
☐ Srednja šola	☐ Srednja šola
☐ Univerzitetna	☐ Univerzitetna
☐ Magisterij, doktorat	☐ Magisterij, doktorat

Glede na izobrazbo staršev....

Kakšen je vaš trenutni zaposlitveni status?

- Zaposlen
- Samozaposlen
- Brezposeln glede na zaposlitveni status
- Dijak
- študent
- Drug status (prosimo, navedite):

Kakšen je vaš zakonski status?

- Samski
- Poročen
- Živim v izvenzakonski skupnosti
- Ločen glede na zakonski status
- V zvezi
- Ne želim odgovoriti

S kom živite?

- S starši
- V dijaškem ali študentskem stanovanju
- S sorodniki
- V lastnem ali podnajemniškem stanovanju status...
- B partnerski skupnosti
- V prijateljski skupnosti, z znanci
- Poročeni
- Drugo:

glede na bivanjski